

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20649> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Sanders, George

Title: Het present van Staat : de gouden ketens, kettingen en medailles verleend door de Staten-Generaal, 1588-1795

Issue Date: 2013-03-21

II

De procedures: het ‘beloningsstelsel’ van de Staten-Generaal in werking

Meer dan twee eeuwen lang, tot de Franse inval van januari 1795 en het definitieve uiteengaan van de Staten-Generaal op 1 maart 1796, schonk de Republiek der Verenigde Nederlanden ‘vereringen’ of ‘presenten’ aan buitenlandse gezanten die huiswaarts keerden of met wie net een belangrijk traktaat was afgesloten, aan personen die belangrijke berichten brachten en aan verdienstelijke militairen en burgers.

In dit hoofdstuk over procedures gaat het over de praktijk van het beloningsstelsel van de Republiek. Eerst komt de wijze van verlening aan bod. Door wie werd het besluit om een verering te geven genomen en hoe kwamen dergelijke besluiten tot stand? Dan komen vervaardiging en levering aan de orde: door wie, waar en op welke wijze werden de bestelde ketens, kettingen en medailles vervaardigd en geleverd? Was er sprake van vaste leveranciers? De geleverde presenten waren gemaakt van goud. Dit diende te voldoen aan de wettelijk gestelde normen met betrekking tot kwaliteit en gehalte. Te meer daar een groot aantal van de presenten werd gegeven aan buitenlandse gezanten. Vond controle daarvan plaats en, zo ja, op welke wijze en door wie? En was deze controle effectief? Vervolgens werden de presenten afgeleverd en de rekening opgemaakt. Welke posten bevatte de rekening en hoe werd gecontroleerd of het in rekening gebrachte juist was? Daarna volgden afrekening en betaling. Hoe was het betalingsverkeer in de Republiek geregeld: door wie werd betaald en uit welke posten geschiedde dit? En tenslotte konden de geleverde en betaalde presenten worden overhandigd aan degenen voor wie zij waren bestemd. Hoe geschiedde dat in de praktijk? Verscheen de gedecoreerde in de vergadering van de Hoog Mogende Heren of bracht men hem het present? En wie zorgde daar dan voor?

Verlening

Het present van de Republiek

Vanaf de laatste decennia van de zeventiende eeuw komen in de resoluties van de Staten-Generaal met grote regelmaat aanduidingen als 'ordinaris present' en 'gewoonlijke vereering' voor. Hiermee worden de ketens en medailles bedoeld die buitenlandse gezanten en hun secretarissen bij hun vertrek uit de Republiek ontvingen. Bijna een halve eeuw lang vormt de gouden medaille met de Generaliteitsleeuw en de wapens van de zeven gewesten, hangend aan een gouden ketting dan al het standaardgeschenk van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Maar met name in de zestiende eeuw en het eerste kwart van de zeventiende eeuw bestonden, zoals wij al zagen, de door de Staten-Generaal verleende vereringen zeker niet uitsluitend uit ketens, kettingen en medailles: vertrekkende gezanten en verdienstelijke militairen en burgers ontvingen soms een geldbedrag, goud- of zilverwerk, tapijten, paarden of andersoortige presenten.

Het geschonken goud- en zilverwerk bestond veelal uit 'coppetassen' of tazza's, uit 'vaisselles', kostbaar vaatwerk zoals kannen, bekkens, schalen en drinkgerei, uit kandelaars en al dan niet met diamanten gezette ringen. De Staten-Generaal bestelden de coppetassen en vaisselles doorgaans bij dezelfde goudsmiden en juweliers die ook de gouden ketens en medailles leverden. Veelal lieten zij er de wapens van de Generaliteit op aanbrengen. Zo ontving de Venetiaanse ambassadeur Tommaso di Gasparo Contarini in 1610 een massief gouden tazza in een 'custodie' (foedraal) ter waarde van f 2.495:18.¹ En op 5 januari 1626 werd de declaratie voorgelezen van de goudsmid Hendrik Mirou voor twee gouden lampetten, bestemd voor de Engelse extraordinaris ambassadeurs George Villiers, hertog van Buckingham en Henry Rich, graaf van Holland. Inclusief maakloon en custodie bedroeg de rekening voor het eerste lampet, dat meer dan 16 kilo woog, f 20.044:14, terwijl voor het geschenk voor Holland f 10.128:12 in rekening werd gebracht.² Uiteindelijk werden de geschenken door Robbert Falckenburg, agent van de Staten-Generaal, naar Engeland overgebracht.³ Een kwart eeuw later leverde goudsmid Johannes van der Maa twee gouden lampetten bestemd voor Oliver Saint John en Walter Strickland, gezanten van de Engelse Republiek, alsmede twee gouden kettingen voor hun secretarissen. Van der Maa's rekening beliep f 24.432:9.⁴

1 NA, SG, inv.nr. 12504, fol. 266.

2 *Ibid.*, inv.nr. 3184, fol. 482 (13 december 1625) en fol. 484 (14 december 1625) = Roelevink (ed.), *RSG 1624-1625*, nrs. 3798 (13 december 1625) en 3806 (14 december 1625); *ibid.*, inv.nr. 3185, fol. 5 (5 januari 1626) = www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BesluitenStaten-generaal1626-1651, 5 januari 1626, nr. 8 (geraadpleegd 2 september 2011).

3 *Ibid.*, inv.nr. 12505, fol. 288 (18 mei 1626): betaling van f 240:18 aan reis- en verblijfkosten aan agent Falckenburg.

4 *Ibid.*, inv.nr. 3257, fol. 493 (3 augustus 1651).

In een aantal gevallen werden door de Staten-Generaal zelfs hele serviezen geschonken: zo ontving de Zweedse ambassadeur dr. Ludwig Camerarius in plaats van de keten van f 4.000 (*bijlage I, 1641-1*) die de Staten-Generaal in eerste instantie op 1 februari 1641 aan hem hadden vereerd, een zilveren servies bestaande uit zeventien schotels, een lampet, drie dozijn 'teljoren' (borden), twee flambeau-kandelaars met een snuiter en twee zoutvaten. Al het zilverwerk werd nauwgezet gewogen. Voor het graveren van 61 wapens van de Generaliteit ontving Van der Maa een bedrag van f 31:10.⁵ En in hetzelfde jaar 1641 leverde de goudsmid voor een bedrag van f 6.800:1 aan zilverwerk, bestaande uit schotels, teljoren, een kandelaar en een lampet, bestemd voor de Portugese extraordinaris ambassadeur Tristão de Mendonça Furtado. Agent Hendrik Verburg werd opgedragen het servies nauwkeurig te wegen en vervolgens naar Amsterdam te brengen om het aan de ambassadeur te overhandigen.⁶

Ook in later jaren werd door de Staten-Generaal nog wel goud- en zilverwerk geschonken, maar na het midden van de zeventiende eeuw geschiedde dit niet meer aan vertrekkende gezanten, aan boodschappers die belangrijke berichten brachten of aan verdienstelijke militairen en burgers. Het merendeel van de tazza's en lampetten die de Hoog Mogende Heren lieten maken, was bestemd als pillegift. Een enkele keer werden zij geschonken aan buitenlandse gezanten die de voorkeur gaven aan goud of verguld zilveren vaatwerk boven de vergoeding van kosten tijdens hun publieke intrede, zoals Sir William Temple in 1668 en 1674, Sir George Downing en de Portugese extraordinaris ambassadeur Francisco de Melo.⁷ En ook Karel Bonde, graaf van Biorno en Nils (Eosander), vrijheer Lillieroot, extraordinaris ambassadeurs van de koning van Zweden, die als mediateurs een belangrijke rol hadden gespeeld bij de totstandkoming van de Vrede van Rijswijk in 1697, ontvingen elk een gouden lampet ter waarde van f 10.000. Op 3 juni 1698 werd de declaratie van goudsmid Johannes van Hoecke in de vergadering van de Staten-Generaal voorgelezen. De kosten van beide lampetten én van een keten van f 800 (*bijlage I, 1698-5*), bedoeld voor de secretaris van de mediateurs, bedroegen f 21.096:3.⁸

Uit de achttiende eeuw is slechts één enkel geval bekend waarin de Staten-Generaal besloten om niet het ordinaris present te schenken. Dat was in september van het jaar 1709, toen zich kort na elkaar drie boodschappers aandienden met het bericht van de grote overwinning die in de bloedige slag bij Malplaquet door de coaliti-

5 NA, SG, inv.nr. 3247, fol. 69 (9 februari 1641): zilverwerk i.p.v. keten. De resolutie vermeldt niet waarom de keten in zilverwerk werd omgezet.

6 *Ibid.*, fol. 297 (13 juni 1641): verlening; fol. 347 (13 juli 1641): opdracht aan Verburg en fol. 348 (14 juli 1641): declaratie.

7 *Ibid.*, inv.nr. 3278, fol. 200 (12 september 1668): verlening aan Temple en fol. 293 (13 oktober 1668): declaratie; *ibid.*, inv.nr. 3290, fol. 258 (29 augustus 1674): verlening aan Temple en fol. 375 (25 september 1674): declaratie; *ibid.*, inv.nr. 3285, fol. 114 (23 januari 1672): verlening aan Downing en fol. 222 (17 februari 1672): declaratie; *ibid.*, inv.nr. 3279, fol. 250 (4 april 1669): verlening aan De Melo en fol. 312 (27 april 1669): declaratie.

8 Zie voor de afrekening: NHA, GRN, inv.nr. 1305.

Afb. 2.1 Beker met het wapen van de Staten-Generaal. Geschonken aan generaal-majoor Frederik Sirtema van Grovestins. Door Willem van Baatenburg, 1709. Goud, hoogte: 38 cm, diameter: 10,9 cm, 1.286,6 gram. [particuliere verzameling]

tietroepen op de Fransen was behaald. Op 14 september besloten de Staten-Generaal aan de drie boden vereringen te schenken: aan Godard Philip baron van Lynden d'Aspremont en commissaris van de approches Willem Vleertman (*bijlage I, 1709-7a/b*) gouden ketens van respectievelijk 1.500 en 1.000 gulden én aan generaal-majoor Frederik Sirtema van Grovestins een gouden bokaal ter waarde van 2.000 gulden. Goudsmid Johannes de Graef kreeg de opdracht om ketens en bokaal te maken. De declaratie van de beide ketens werd in de vergadering van 27 september voorgelezen en bedroeg f 2.566:13.⁹ De rekening 'ter saecke van het maecken ende leveren van een gouden Pocael, om [...] vereert te werden aen Major-Generael Grovestins' volgde eerst op 16 oktober.¹⁰ De aan Sirtema van Grovestins geschonken beker is bewaard gebleven. Hij bevindt zich in particulier bezit. De deels gegoten en deels gehamerde beker met los deksel vertoont een kenmerkende afwisseling van gladde delen en godrons. Op de kelk is het gekroonde door twee leeuwen gehouden wapen van de Generaliteit gegraveerd, rustend op een banderol met het devies van de Staten-Generaal CONCORDIA RES PARVÆ CRESCUNT (afb. 2.1). Volgens de resolutie van de Staten-Generaal zou De Graef de beker hebben geleverd én gemaakt en ook de betaling van f 2.082:14 vond plaats op zijn naam. Maar de 'pocael' draagt naast een Haagse keur uit 1709 het meesterteken WB, afkomstig van Willem van Baatenburg.¹¹ Het is niet bekend waarom aan Sirtema van Grovestins een gouden beker werd gegeven en geen keten.

Bij de beroemde Delfter tapijtwerker François Spiering bestelden de Staten-Generaal enkele malen kostbare tapisserieën. Zo werd in 1609 voor een bedrag van f 7.425 een serie van twaalf tapijten aangekocht, die werd geschonken aan Pierre Jeannin, de Franse diplomaat die een cruciale rol speelde bij de totstandkoming van het Frans-Nederlandse verdrag van 1608 en het Twaalfjarig Bestand van 1609.¹² De serie had scènes uit Ludovico Ariosto's *Orlando Furioso* tot onderwerp. Dat gold eveneens voor de acht tapijten die in januari 1620 voor de Engelse ambassadeur James Hay werden aangekocht (afb. 2.2). De tapijten werden per el betaald: voor 283½ el à 31 gulden en 10 stuiver een bedrag van f 8.930:5.¹³

Een heel opmerkelijk eerbewijs dat in de eerste helft van de zeventiende eeuw een aantal malen aan Venetiaanse gezanten en uit Italië afkomstige militairen op hun verzoek werd verleend, was het recht om in hun familiewapen de leeuw van de Staten-Generaal te mogen opnemen. De eerste aan wie deze eer te beurt viel, was Alvise di Tommaso Contarini, die op 7 mei 1626 bij zijn vertrek naar Engeland ver-

9 Zie voor de afrekening: NHA, GRN, inv.nr. 1290.

10 NA, SG, inv.nr. 3368, fol. 495 (16 oktober 1709).

11 Sanders, 'Ordinaris present', 51-52; Deelder, 'Op zoek', 6-10. Zie voor de afrekening: NHA, GRN, inv.nr. 1290.

12 NA, SG, inv.nr. 12504, fol. 265 (16 juli 1626): betaling van f 7.245 aan François Spiering. Cf. ook: Hartkamp-Jonxis, *European tapestries*, 220-221. Cf. infra, hoofdstuk III, 281.

13 *Ibid.*, inv.nr. 12505, fol. 140 (8 januari 1620).

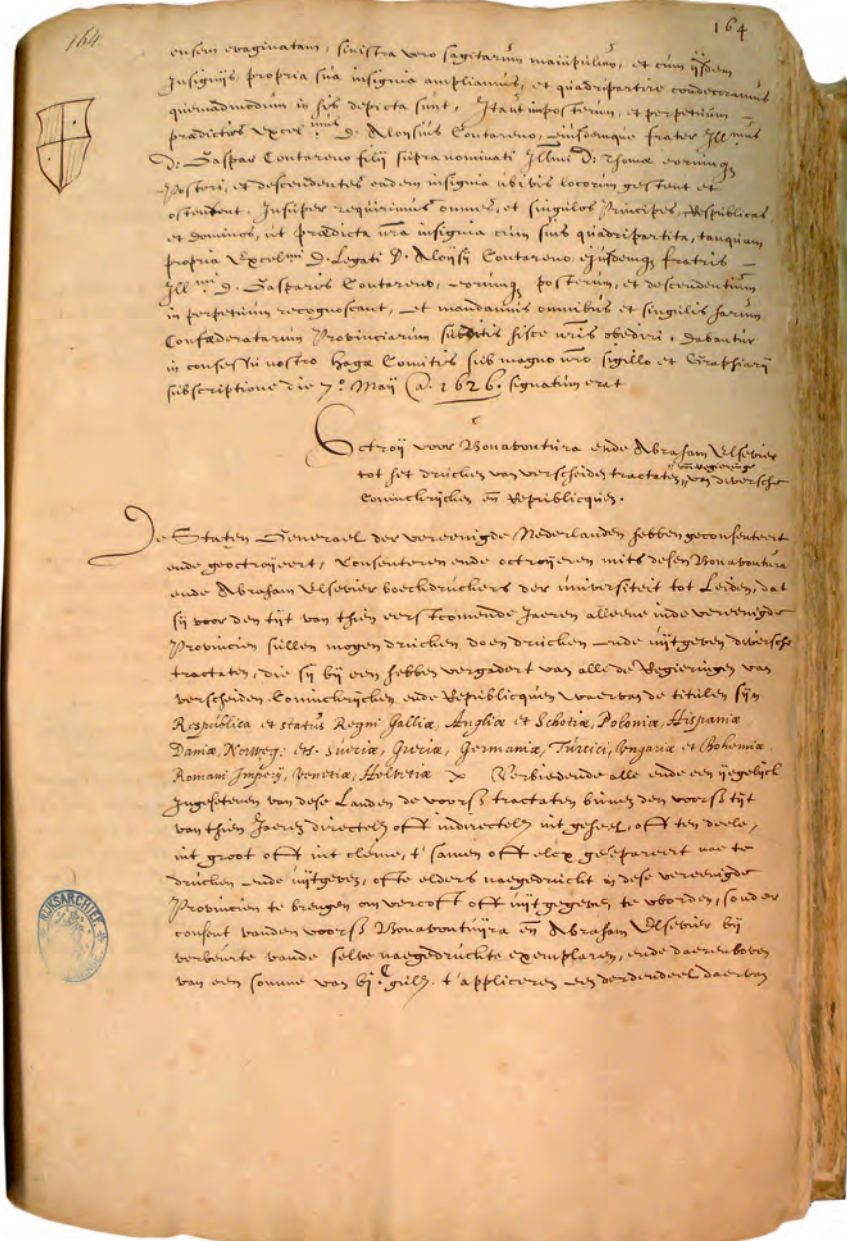
Afb. 2.2 Wandtapijt met voorstelling van Isabella en Rodomonte uit een serie met scènes uit Ludovico Ariosto's *Orlando Furioso*. Door François Spiering naar Karel van Mander (II), 1609-circa 1620. 518 x 515 cm. [Rijksmuseum Amsterdam]

zocht om het wapen van de Staten-Generaal aan het zijne te mogen toevoegen.¹⁴ De vergadering honoreerde het verzoek van de vertrekkende ambassadeur en verleende hem bij akte, opgesteld in het Latijn en in het Duits, het recht om zijn eigen wapen te mogen vermeerderen met de gouden Generaliteitsleeuw op een rood veld (afb. 2.3). Contarini liet het wapen van de Staten-Generaal in het eerste en het vierde kwartier van zijn schild aanbrengen.¹⁵ Nog in hetzelfde jaar werd aan resident Cristoforo Suriano het voorrecht verleend om een halve Generaliteitsleeuw als helmteken te mogen voeren.¹⁶ En ook in het daarop volgende decennium viel de

¹⁴ NA, SG, inv.nr. 3185, fol. 154 (7 mei 1626) = www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BesluitenStaten-generaal1626-1651, 7 mei 1626, nr. 9 (geraadpleegd 2 september 2011).

¹⁵ *Ibid.*, inv.nr. 12303, fol. 163-164 (7 mei 1626): 'scilicet scutum rubrum, et in eo coronatum Leonem auratum, habentem linguam, et unguis, caerulei coloris, dextera gestantem ense evaginatam, sinistra vero sagittarum manipulum' (namelijk een rood schild en daarin een gekroonde, gouden leeuw, die een tong heeft en klauwen van een blauwe kleur, houdend in de rechter klauw een ontbloot zwaard, in de linker echter een bundel pijlen).

¹⁶ Zie www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BesluitenStaten-generaal1626-1651, 11 november 1626, nr. 13 (geraadpleegd 2 september 2011); NA, SG, inv.nr. 12303, fol. 215 (20 januari 1627): 'scilicet dimidium Leonem auratum et coronatum, habentem linguam et unguis caerulei coloris, dextera gestantem ense evaginatam, sinistra vero sagittarum manipulum, et cum eo posito supra galeam propria sua insignia ampliamus' (namelijk een halve leeuw van goud en gekroond, hebbende een tong en klauwen van blauwe kleur, houdende in de rechter klauw een ontbloot zwaard, in de linker echter een bundel pijlen en, met hem geplaatst boven de helm, breiden wij zijn eigen tekenen uit).

Afb. 2.3 Privilege aan Alvisse di Tommaso Contarini om zijn wapen te mogen kwartileren met dat van de Staten-Generaal, 7 mei 1626. Contarini plaatste de Generaliteitsleeuw in het eerste en het vierde kwartier van zijn wapen. Deze beide kwartieren zijn op de tekening gearceerd.
[Nationaal Archief, Den Haag. Archief Staten-Generaal]

Venetiaanse ambassadeurs Vincenzo Gussoni, Giovanni Soranzo en Francesco Michiel een vergelijkbare eer ten deel.¹⁷ Om verwarring met het wapen van Contarini te voorkomen, plaatste Gussoni de Generaliteitsleeuw in het derde kwartier van zijn wapenschild, terwijl aan Soranzo werd toegestaan om in de linker bovenhoek van zijn schild 'een halven roode Leeuw' op te nemen. Naast deze Venetiaanse diplomaten ontvingen ook twee Italiaanse militairen in Staatse dienst verlof om de Generaliteitsleeuw aan hun wapen toe te voegen: ritmeester Lelio, graaf Pompeio in 1637 en kapitein Bartolomeo Constantini in 1647.¹⁸ Pompeio diende de Generaliteitsleeuw in een blauw veld te voeren. Overigens ontvingen de Venetiaanse gezanten naast het heraldische voorrecht ook een gouden keten; aan graaf Pompeio werd een gouden medaille geschonken (*bijlage I*, 1637-2).

Ook Ibrahim Duque, Ibrahim Manino en Mohamed Pinalien, gezanten uit het Noord-Afrikaanse Salih, die in oktober 1659 huiswaarts keerden, ontvingen naast een gouden keten nog een bijzonder geschenk: de Hoog Mogende Heren besloten aan elk van hen een exemplaar te vereren van Blaeu's atlas *Novum ac Magnum Theatrum Urbium Belgica*. Een vierde exemplaar 'opt cierlickste opgemaect' was bedoeld als geschenk voor de vorst van Salih.¹⁹

Staten-Generaal en gewestelijke statenvergaderingen

De besluiten om triomfpenningen te slaan op de successen van de Republiek en om vereringen of presenten te geven, werden vooral genomen in de generaliteitscolleges, dat wil zeggen in de Raad van State, de admiraliteitscolleges en de Staten-Generaal. Deze colleges hielden zich bezig met de verdediging te land en ter zee én met de zorg voor de daartoe benodigde geldmiddelen. Een andere belangrijke taak was gelegen op het terrein van de buitenlandse politiek: de Hoog Mogende Heren van de Staten-Generaal onderhielden de contacten met vertegenwoordigers van buitenlandse mogendheden die zich te Den Haag aandienden en stuurden eigen gezanten naar buitenlandse hoven. Beide taken brachten met zich mee dat met regelmaat geschenken werden gegeven: aan vertrekkende buitenlandse gezanten en aan verdienstelijke militairen, zeelieden en andere burgers. Zoals bij zoveel zaken, overvleugelden de Staten-Generaal de andere generaliteitscolleges op den duur volledig: na 1609 zijn op dit stuk van de Raad van State geen initiatieven meer uitgegaan. Van de admiraliteitscolleges was het vooral de admiraliteit van Amsterdam die verdienstelijke zeelieden vereerde. Maar de activiteiten van dit admiraliteitscollege stonden niet in verhouding tot die van de Staten-Generaal: terwijl het bij de admiraliteit van

17 NA, SG, inv.nr. 56, fol. 943 (30 december 1631): Gussoni; *ibid.*, inv.nr. 3191, fol. 210 (26 april 1632), fol. 377 (7 augustus 1632) en fol. 408 (25 augustus 1632): Soranzo; *ibid.*, inv.nr. 3196, fol. 481 (19 oktober 1637): Michiel.

18 *Ibid.*, inv.nr. 3196, fol. 128 (31 maart 1637), fol. 137 (7 april 1637): Pompeio; *ibid.*, inv.nr. 3253, fol. 508 (6 september 1647) en fol. 512 (9 september 1647): Constantini.

19 *Ibid.*, inv.nr. 3265, fol. 677 (23 oktober 1659).

Amsterdam in de periode tot 1675 om ongeveer vijftig ketens en medailles gaat, reikten de Staten-Generaal er in hetzelfde tijdvak bijna 700 uit. En na die tijd lijkt de Amsterdamse admiraliteit bijna helemaal geen vereringen meer te hebben gedaan.

In de vergadering van de Staten-Generaal bespraken de gedeputeerden of een beloning diende te worden gegeven, welke vorm deze moest krijgen en wat de waarde van het geschenk diende te zijn. In de door de griffier opgetekende resoluties werd het door de vergadering genomen besluit vastgelegd. Opgetekend werd aan wie de verering werd gegeven, waaruit deze bestond, wat de waarde ervan was en wie deze diende te maken of te leveren.²⁰ Van de beraadslagingen en de overwegingen die aan het door de vergadering genomen besluit ten grondslag lagen, werd nooit iets opgetekend. De beslissingen om een verering te geven werden in de gewone vergadering van de Staten-Generaal genomen. Slechts enkele malen werden verleningen bij secrete resolutie gedaan: tot 1796 zijn er zeventien gevallen bekend.²¹

Ofschoon de beslissingen over de verlening van 'presenten van Staat' in de vergadering van de Staten-Generaal werden genomen, is het duidelijk dat ook de gewestelijke Staten hierbij een rol speelden. Maar de precieze aard van deze betrokkenheid is vaak moeilijk vast te stellen. Doorgaans zwijgen de resoluties hierover. Bovendien ontbreken gegevens over de door de gedeputeerden gehouden beraadslagingen. In een enkel geval is duidelijk dat een gewest zelf initiatief nam. Dat was bijvoorbeeld het geval in mei 1714 toen de Staten-Generaal aan Aleksander Danilovitsj, vorst Mensjikov zilverwerk ter waarde van f 6.000 aanboden ter gelegenheid van de geboorte van zijn zoon Aleksander.²² Toen de rekening voor het zilverwerk twee jaar later nog niet was voldaan, richtte griffier François Fagel de Oude zich uit naam van de Staten-Generaal tot het gewest Holland, waarbij hij opmerkte dat het geschenk was gegeven 'selfs op voorstel van Uwe Edel Mogenden'²³ En ook het op 2 januari 1786 genomen besluit om kostbare geschenken te geven aan de Franse minister van buitenlandse zaken Charles Graviers, graaf de Vergennes en aan anderen, die betrokken waren bij de te Fontainebleau gesloten traktaten met de Duitse keizer, ging uit van de gedeputeerden van het gewest Holland. Aan mr. Gerard Brantzen en Mattheus Lestevenon, heer van Berckenrode, ambassadeurs van de Republiek te Parijs, werd opdracht gegeven om de geschenken te Parijs te bestellen.²⁴ De Vergennes ontving een verguld zilveren servies versierd met de wapens van de Ge-

20 In de resoluties is vaker de functie of rol van de ontvanger aangegeven dan diens naam. Zo ontvingen niet alleen buitenlandse vertegenwoordigers op hun vertrek een verering, maar ook hun secretarissen. Vrijwel nooit vermeldde de resoluties de naam van de secretaris.

21 Cf. bijlage I.

22 NA, SG, inv.nr. 3382, fol. 618 (18 mei 1714).

23 NA, SvH, inv.nr. 1898, Fagel aan Staten van Holland, 13 mei 1716.

24 NA, Fagel, inv.nr. 1154, 27 december 1785 en 2 januari 1786.

neraliteit, waarvoor de rekening f 22.208:4 bedroeg²⁵ en een ring met een grote briljant²⁶, terwijl van Willem Koning voor een bedrag van f 39.600 aan briljanten werd aangekocht²⁷ en de Amsterdamse bankiers Abraham en Simeon Boas Berg voor f 38.718:10 vier gouden snuifdozen en twee ringen met briljanten leverden.²⁸

En ook bij de verlening van het 'ordinaris present' blijkt dat voorstellen voor vereringen eerst in de vergadering van de Staten van Holland aan de orde kwam om vervolgens in de Staten-Generaal te worden besproken. In dergelijke gevallen betrof het echter de vaststelling van het gewestelijke standpunt, dat de Hollandse gedeputeerden vervolgens in de vergadering van de Staten-Generaal ter tafel brachten. Zo besloten de Staten van Holland op 6 oktober 1625 om de Deense gezant Jakob Jakobsen Ulfeldt (*bijlage I, 1625-11*) een keten van f 800 te schenken. De volgende dag kwam de verering van de Deense gezant in de vergadering van de Staten-Generaal ter sprake. Zij namen het Hollandse voorstel over, maar beperkten Ulfeldts verering tot f 700. Twee maanden later, op 9 december 1625, besloten de Staten van Holland om Ulfeldt en diens mede-onderhandelaar Christian Thomsen Sehested til Tömmerup (*bijlage I, 1625-13b/c*) elk een keten van f 1.500 toe te kennen. Ditmaal namen de Staten-Generaal het voorstel zes dagen later wel ongewijzigd over. En op 22 oktober 1748 besloten de Staten-Generaal een keten van f 600 te schenken aan Tulleken (*bijlage I, 1748-2*), die het definitieve traktaat van de Vrede van Aken overbracht. Volgens de resolutie werd de verlening gedaan op voorstel van de gedeputeerden van het gewest Gelderland; en ook in dit geval lijkt het zeer aannemelijk dat zij handelden in opdracht van hun gewest.

Retroacta, lijsten met precedenten en compendia

In hun vergaderingen stelden de gedeputeerden de aard en de hoogte van de te geven beloningen vast. Bij de besluitvorming was een belangrijke rol weggelegd voor het raadplegen van de retroacta, oudere stukken over hetzelfde onderwerp. In een dergelijk geval werd een besluit uitgesteld, opdat de agent en vanaf 1678 steeds vaker de kamerbewaarder van de griffie uit het archief de relevante stukken kon lich-

25 Voor het servies ontving Brantsen op 27 april 1786 een eerste voorschot van f 6.000 en op 13 december 1786 een tweede voorschot van f 8.000. De definitieve afrekening vond plaats op 31 januari 1787, toen Brantsen als restant f 8.208:4 ontvingen. Zie voor de betalingen: NA, FH, inv.nr. 235, fol. 260 (27 april 1786) en fol. 264 (13 december 1786); *ibid.*, inv.nr. 236, fol. 272 (31 januari 1787). Het servies werd geleverd door de Parijse goudsmid Antoine Boullier. Het woog 254 mark, 'cinq gros un demi-grain' en werd door Boullier nadien getaxeerd tegen 59 livres per mark op 18.249 livres, 2 stuivers, 10 penningen, cf. De Mayer, *Vie*, 208.

26 NA, FH, inv.nr. 235, fol. 260 (27 april 1786): levering van een 'solitaire, zijnde een briljant in een ring gezet au jour' door de Amsterdamse koopman Abraham Hartog jr. voor f 21.000. Later werd de ring door de juwelier Rouen getaxeerd op 30.000 livres, cf. De Mayer, *Vie*, 209.

27 De briljanten waren bestemd voor Charles Alexandre de Calonne, minister en controleur-generaal der financiën. De Calonne was sinds 1784 grootthesaurier van de Orde van de Heilige Geest. De briljanten waren bedoeld 'tot het maken van een ster van de Ordre du St. Esprit'.

28 NA, FH, inv.nr. 235, fol. 260 (27 april 1786).

ten. Vóór de volgende vergadering werden de retroacta als voorstukken aan de griffier ter hand gesteld, die ze vervolgens ter vergadering inbracht en voorlas.²⁹

Vooraf in zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw is er geregeld sprake van dat de Hoog Mogende Heren de retroacta lieten nazien. Zo werd in november 1630 nagezocht wat ambassadeurs van de koning van Denemarken in het verleden bij hun vertrek hadden ontvangen, in december 1637 wat aan ambassadeurs van de koning van Polen was geschonken en in juni 1639 en opnieuw in mei 1662 wat Franse ambassadeurs bij eerdere gelegenheden hadden ontvangen.³⁰ In 1659 werden de retroacta geraadpleegd om na te kijken waarmee de drie gezanten van de vorst van het Marokkaanse Salih vereerd dienden te worden (*bijlage I, 1659-4a/c*), terwijl de retroacta er in juni 1677 opnieuw aan te pas moesten komen om vast te stellen wat aan een extraordinaris envoyé van Lotharingen gegeven diende te worden (*bijlage I, 1677-2*).³¹

Een bijzonder geval betreft ambassadeurs, die op doorreis de Republiek aandeden. In 1643 werd Giovanni Giustiniani, gewezen ambassadeur van de Republiek Venetië in Engeland, op doorreis naar zijn nieuwe standplaats aan het keizerlijke hof op kosten van de Staten-Generaal onthaald en in audiëntie ontvangen. Op 5 februari werd besloten om hem geen verering van staatswege te geven. Daarbij werd verwezen naar het voorbeeld van de markies de Saint Chaumont, die op doorreis in september 1635 eveneens in de vergadering zijn opwachting had gemaakt, maar evenmin een present had ontvangen.³²

Met zekere regelmaat kwam in de vergadering van de Staten-Generaal ook de vraag aan de orde wat te doen met 'ministers sonder character', zoals residenten, agenten, gedeputeerden en secretarissen³³, of met gezanten van Hanzesteden als Hamburg, Bremen en Danzig. In april 1650 verscheen de Deense resident Peter Christian Roch (*bijlage I, 1650-1*) in de vergadering om zijn vertrek aan te kondigen, terwijl op 14 juli Johan Philip Silfvercrona de brieven van rappel overhandigde van zijn schoonvader Pieter Spierinck Silfvercrona (*bijlage I, 1650-3*), resident van de koning van Zweden, die wegens ziekte al eerder naar zijn vaderland was vertrokken. Bij beide gelegenheden werden retroacta opgevraagd³⁴, maar alleen in het laatste geval werd in de resolutie nauwkeurig aangetekend welke voorbeelden men had nagezien: de verleningen aan de Engelse resident Dudley Carleton (*bijlage I, 1632-*

29 Zie over het gebruik van retroacta: Thomassen, *Instrumenten*, 261-262 en 267-270.

30 NA, SG, inv.nr. 3189, fol. 549 (16 november 1630) en fol. 552 (18 november 1630): Deense ambassadeur; *ibid.*, inv.nr. 3196, fol. 573 (9 december 1637) en fol. 575 (10 december 1637): Poolse ambassadeur; *ibid.*, inv.nr. 3245, fol. 214 (20 juni 1639) en fol. 218 (22 juni 1639): ambassadeur D'Estampes; *ibid.*, inv.nr. 3268, fol. 208 (1 mei 1662): ambassadeur De Thou.

31 *Ibid.*, inv.nr. 3265, fol. 674 (22 oktober 1659): Salih; *ibid.*, inv.nr. 3295, fol. 520 (19 juni 1677): Lotharingen.

32 *Ibid.*, inv.nr. 3249, fol. 75 (5 februari 1643); Heringa, *Eer en hoogheid*, 389 en 393.

33 Zie Heringa, *Eer en hoogheid*, 18-31.; Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, xi-xii.

34 NA, SG, inv.nr. 3256, fol. 231 (26 april 1650) en fol. 232 (27 april 1650): Roch; *ibid.*, fol. 378 (19 juli 1650): Spierinck Silfvercrona.

7) op 12 november 1632 en aan de Deense residenten Günther (*bijlage I, 1632-8*) op 22 november 1632, Tancke (*bijlage I, 1649-3*) op 13 november 1649 en de eerder genoemde Roch op 27 april 1650. Carleton had een keten van f 1.200 gekregen, de drie Deense gezanten elk een keten van f 600. Uiteindelijk besloot de vergadering om Spierinck Silfvercrona een keten van f 1.200 te schenken.

Op 25 maart 1638 verscheen Johannes Kemnitz, kriegssecretaris van de stad Danzig (*bijlage I, 1638-1*), in de vergadering om afscheid te nemen van de Hoog Mogende Heren. Dezen stelden de beslissing over de aard en de hoogte van de hem te geven verering uit tot de volgende dag, terwijl zij hun agent Hendrik Verburg opdracht gaven 'ondertusschen op te soucken t'geene andere van gelijcke gelegentheijt voor desen is vereert geweest'. Uit de resolutie van de volgende dag blijkt dat Verburg als voorbeeld de verleningen aanhaalde aan Gregorius Kammerman (*bijlage I, 1627-3*), eveneens secretaris van Danzig, op 8 april 1627 én aan de Hamburgse gezanten in maart 1633 en mei 1635.³⁵

Het spreekt voor zich dat de aangehaalde retroacta in de registers van de resoluties en notulen van de Staten-Generaal of in de daarbij behorende bijlagen werden opgezocht. Soms werden hiervan afschriften gemaakt, die bij wijze van memorie in de eerstvolgende vergadering werden gebruikt. Dat geschiedde in de vergadering van 22 juni 1639, toen over de verering van de Franse ambassadeur Jean markies d'Estampes werd gesproken. Daarbij werd 'seeckere memorie' voorgelezen, 'bij forme van extract getrocken uijt de resolutien bij Haer Hoog Mogenden genoomen'. Het was de taak van de agent, die als ambtenaar ter griffie was belast met de zorg voor het archief van de Generaliteit, om de door de gedeputeerden gevraagde retroacta te leveren.³⁶ Op 20 oktober 1662 kreeg Verburgs opvolger Cornelis van der Heyde opdracht om een apart register aan te leggen betreffende het ceremonieel en de ontvangst van buitenlandse vertegenwoordigers.³⁷ Volgens Heringa zou het van een dergelijk register nooit komen en bleef men aan het gebruik van retroacta vasthouden.³⁸

In de al maar uitdijende verzameling registers en bijlagen was het zoeken en vinden van de juiste retroacta een uiterst gespecialiseerde taak, die jarenlange kennis en ervaring vereiste.³⁹ Om toch snel de benodigde retroacta te kunnen vinden, begon mr. Henrick Fagel de Oudste (1617-1690), de tweede griffier uit het geslacht Fagel, na zijn aantreden in 1672 met de opbouw van een documentatiesysteem, waartoe ook een groot aantal per onderwerp samengestelde lijsten met precedenten behoor-

35 NA, SG, inv.nr. 3244, fol. 107 (25 maart 1638) en fol. 109 (26 maart 1638).

36 Heringa, *Eer en hoogheid*, 378-379 en 503; Van Riemsdijk, *Griffie*, 39.

37 *Ibid.*, 378 veronderstelt dat er een behoefte bestond aan 'gegevens, die gemakkelijker te raadplegen waren, dan de incidenteel opgezochte retroacta'.

38 *Ibid.* Ook Japikse, die op verzoek van Heringa naar een dergelijk register zocht, vond het nooit.

39 Thomassen, *Instrumenten*, 37: het aan duidelijkheid niets te wensen overlatende citaat uit 1794 heeft ook voor de zeventiende eeuw beslist geldigheid.

den. Door zijn opvolgers werd dit systeem onderhouden en verder uitgewerkt.⁴⁰

De oudst bewaard gebleven sporen van dergelijke op systematische basis aangelegde lijsten met precedënten aangaande de aan buitenlandse gezanten verleende vereringen stammen inderdaad uit het laatste kwart van de zeventiende eeuw. In het griffiersarchief van de familie Fagel bevindt zich een dossier met als oorspronkelijk opschrift 'presenten'.⁴¹ Hierin bevindt zich een omslag met twee lijsten met aantekeningen over verleningen, samengesteld door mr. Henrick Fagel de Oudste.⁴² De summier lijsten bevatten slechts weinig gegevens: de datum van de resolutie van de Staten-Generaal waarbij de verering werd toegekend, de naam van de gene die de verering ontving en de hoogte ervan. Maar voor de griffier volstonden deze gegevens om mee te kunnen werken en de benodigde retroacta te kunnen traceren. De eerste lijst vermeldt verleningen van zes presenten tussen 1644 en 1678 gegeven aan ambassadeurs vanwege het afsluiten van traktaten met de Republiek, terwijl de tweede lijst met als titel 'vereeringen aen Envoijez' elf vermeldingen bevat, daterend uit de jaren 1667-1683 (afb. 2.4). In hetzelfde katern bevinden zich nog andere aantekeningen in twee verschillende handen, respectievelijk met gegevens uit de jaren 1586-1663 en de periode 1617-1626. In sommige gevallen betreft het overduidelijk aantekeningen in klad, getuige de verschillende doorhalingen. In het dossier 'presenten' bevindt zich vervolgens een aantal op dezelfde voet samengestelde lijsten van de hand van mr. François Fagel de Oude (1659-1746), die zijn vader in 1690 als griffier opvolgde. Een lijst met als titel 'presenten aan ministers' bevat 26 verwijzingen uit de jaren 1720-1739. Ook is er een lijst met presenten gegeven aan vertegenwoordigers uit Marokko, die de jaren 1684-1710 bestrijkt, en een opsomming van in de jaren 1685-1721 verleende geschenken aan boodschappers die belangrijke berichten brengen. Tot slot bevindt zich in het dossier een summier namenlijstje in de hand van mr. Hendrik Fagel de Oude (1706-1790), die zijn oom François Fagel in 1744 opvolgde.

Een tweede dossier⁴³ bevat een lijst met verleende presenten, opgesteld door mr. Hendrik Fagel Hzn. (1669-1728), de jongere broer van griffier François Fagel, die van 1690 tot aan zijn overlijden werkzaam was als commies, de tweede man op de griffie.⁴⁴ De door commies Fagel samengestelde lijst vermeldt 24 verleningen, hoofdzakelijk uit de jaren tachtig en negentig van de zeventiende eeuw. Daarnaast bevat het dossier vooral ook extracten uit de resoluties aangaande het te volgen ceremonieel bij de ontvangst van buitenlandse gezanten.

Over het algemeen maken de bewaard gebleven lijsten een rommelige, chaoti-

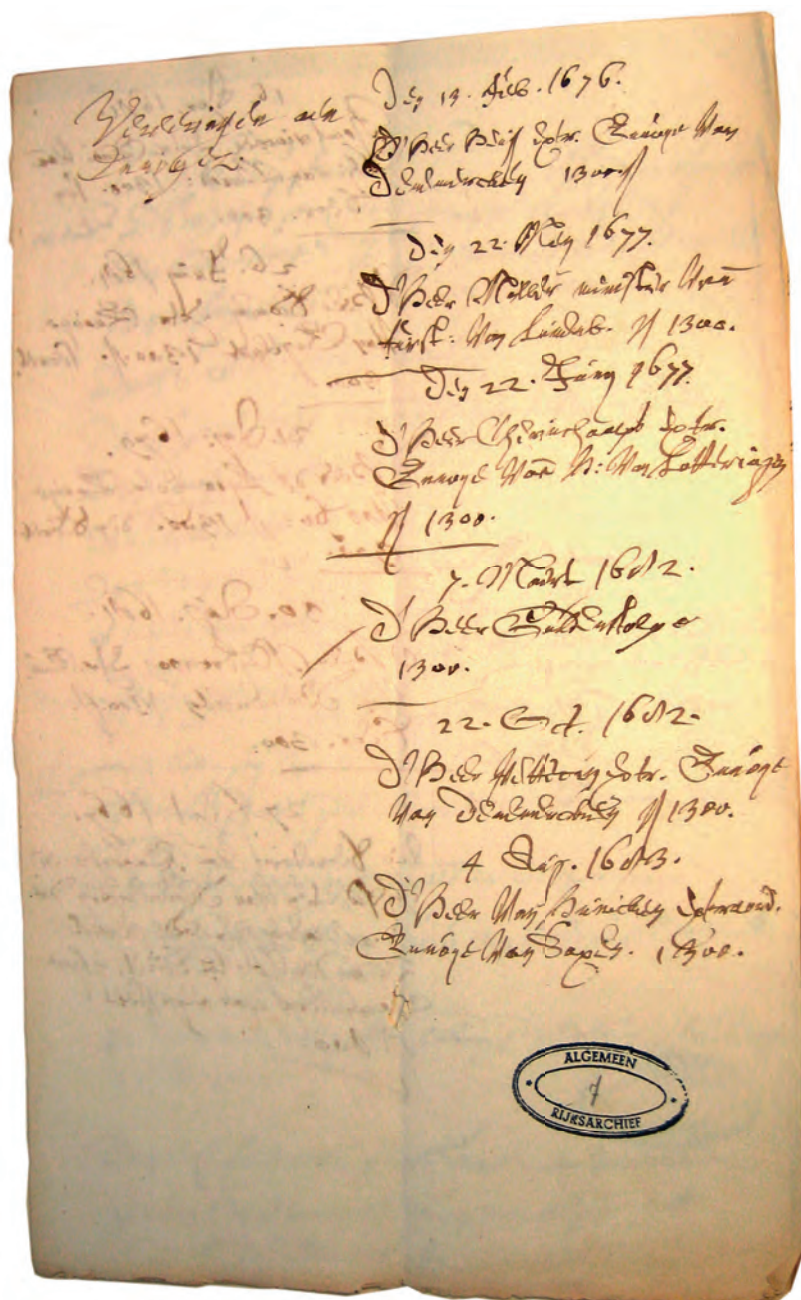
⁴⁰ Thomassen, *Instrumenten*, 312-313 e.v.

⁴¹ De aanduiding 'griffiersarchief' stamt van Japikse, *Inventaris Fagel*, 85-86: de door de griffiers Fagel bijeengebrachte dossiers vormen 'het studiemateriaal, dat zij gebruikten bij de voorbereiding van zaken, die bij de Staten-Generaal ter tafel kwamen. Tot deze voorbereiding waren zij volgens hun instructie verplicht'.

⁴² NA, Fagel, inv.nr. 1154.

⁴³ NA, Fagel Supplement, inv.nr. 144.

⁴⁴ Thomassen, *Instrumenten*, 266-267.

Afb. 2.4 Lijst met precedenten aangaande de verlening van gouden ketens. Door mr. Henrick Fagel de Oudste, 1656-1669. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Fagel]

sche indruk en vormen zij een onsystematisch en onsamenhangend geheel: de aantekeningen zijn onvolledig, soms niet eens chronologisch geordend en vertonen onderling tal van dubblures. We moeten aannemen dat slechts een heel klein gedeelte van de lijsten met precedenten bewaard bleef en dat in de loop der tijden het meeste verloren ging. De incompleetheid maakt het in elk geval lastig om te beoordelen in hoeverre het systeem in de dagelijkse praktijk voldeed.

Maar naast de summierelijsten met precedenten bevat het griffiersarchief ook een aantal tot in detail uitgewerkt compendia van voorschriften ontleend aan de resoluties van de Staten-Generaal, waarin het volledige ceremonieel is vastgelegd aangaande ontvangst, audiëntie en vertrek van buitenlandse vertegenwoordigers bij de Republiek, als ook van Nederlandse vertegenwoordigers aan buitenlandse hoven. In de eerste plaats is er een ongedateerd stuk getiteld 'notitie van 't ceremonieel'⁴⁵, dat op uiterst minutieuze wijze de regels beschrijft die niet alleen bij de ontvangst van vertegenwoordigers van buitenlandse vorsten nageleefd moeten worden, maar ook bij audiënties van leden van de Raad van State, de Generaliteits Rekenkamer en tal van andere ambtsdragers. In de 'notitie van 't ceremonieel' wordt niet naar eerder door de Staten-Generaal genomen resoluties verwezen. Uit een dorsale aantekening blijkt dat het stuk bedoeld was voor de kamerbewaarders van de Staten-Generaal.⁴⁶

Ook het uit 1700 daterende 'ceremonieel bij Haar Hoogh Mogende practicabel omtrent de aanwezende ministers van vreemde potentaten'⁴⁷ beschrijft uitsluitend het bij audiënties te volgen ceremonieel, maar anders dan de 'notitie van 't ceremonieel' gaat het in dit stuk alleen om de ontvangst van ordinaris en extraordinaris ambassadeurs, extraordinaris envoyés en residenten van buitenlandse vorsten. In tegenstelling tot de 'notitie' bevat het stuk wel verwijzingen naar genomen resoluties, waarvan de datum in de marge is opgetekend én soms ook de naam van de gezant op wie het besluit betrekking heeft.⁴⁸

Uit vrijwel dezelfde periode dateert een eerste redactie van een nog veel uitgebreider compendium, dat inmiddels tot een waar handboek was uitgegroeid. Deze eerste versie, die door mr. Hendrik Fagel Hzn. werd opgesteld, beperkt zich niet langer tot de beschrijving van de ontvangst van ambassadeurs, envoyés en residenten, maar wijdt tevens uit over gezanten van lagere rang, zoals agenten, consuls, commissarissen, secretarissen en ministers zonder karakter.⁴⁹ Mogelijk dateert het stuk van kort vóór 1700. De door Fagel Hzn. in het stuk opgetekende voorbeelden dateren uit de periode 1640-1725. Maar de verwijzingen uit het eerste kwart van de acht-

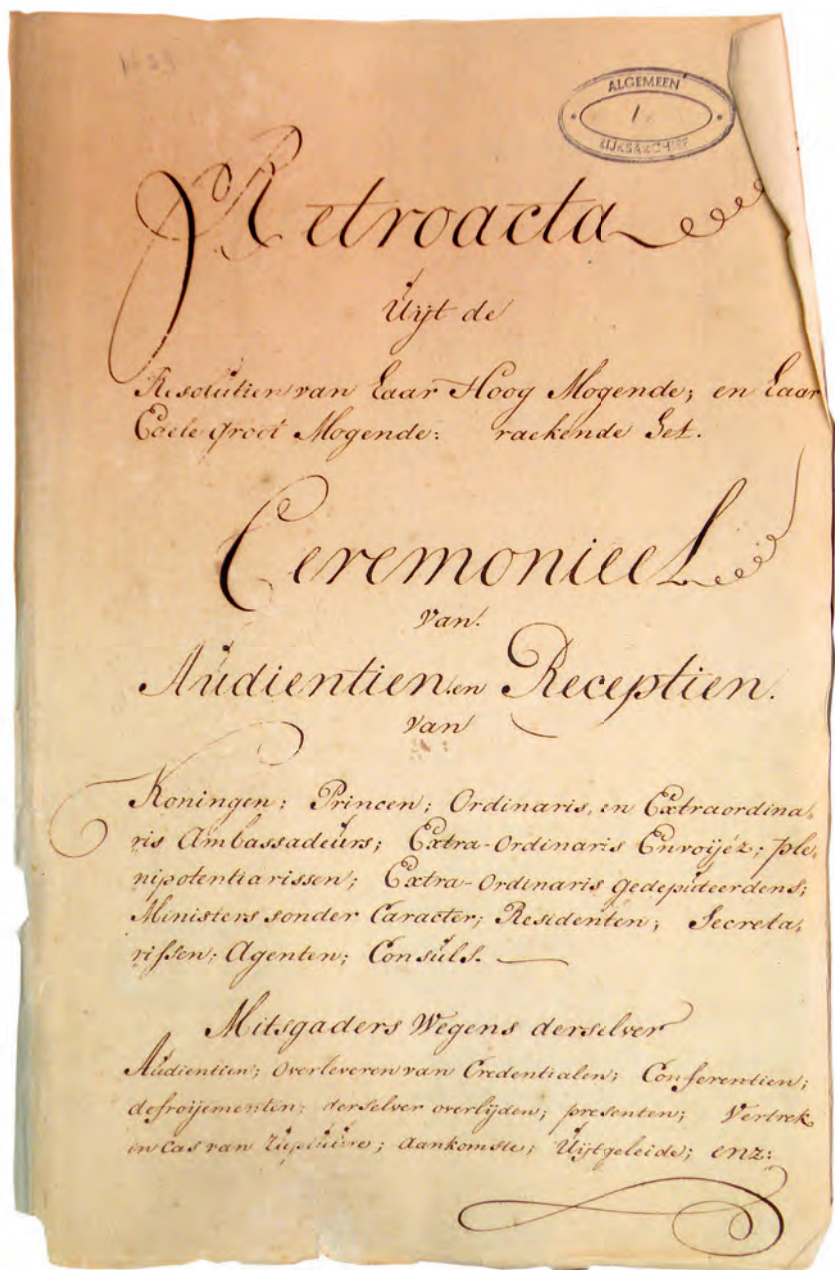
45 NA, Fagel, inv.nr. 1270. Van het stuk, waarvan de volledige titel 'notitie van 't ceremonieel dat geobserveert word omtrent de audientie in Haar Hoog Mogende vergaderinge, als ook in de conferentie met enige heeren gedeputeerden en Haar Hoog Mogend [...]' luidt, zijn in het dossier twee gelijklopende versies aanwezig.

46 De aantekening luidt: 'Ceremoniaal. Notitie van het ceremonieel bij audientien geobserveert door de kamerbewaarders gehouden'.

47 NA, Fagel, inv.nr. 1270.

48 De meest recente verwijzingen in het 'ceremonieel' dateren van februari en maart 1700.

49 NA, Fagel Supplement, inv.nr. 143.

Afb. 2.5 'Retroacta uijt de Resolutien van haar Hoog Mogende; en haar Edele Groot Mogende rackende het Ceremonieel van Audientien en Receptien [...]'. Circa 1720. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Fagel supplement]

tiende eeuw zijn in de marge bijgeschreven of soms aan het einde van paragrafen toegevoegd, terwijl de meest recente voorbeelden in de oorspronkelijke tekst betrekking hebben op de jaren 1698 en 1699. In een volgende redactie van het compendium werden de door Fagel Hzn. na 1700 bijgeschreven aanvullingen in de tekst opgenomen.⁵⁰ Op grond van de meest recente verwijzingen, die betrekking hebben op de ontvangst van de in maart 1725 in Den Haag gearriveerde Franse ambassadeur De la Mothe-Fénelon, moet het ontstaan van deze versie van het compendium in of kort na het jaar 1725 worden geplaatst. Uit in de marge bijgeschreven aantekeningen en op losse vellen ingevoegde notities van de hand van François Fagel de Oude blijkt dat het compendium tot ver in de jaren veertig van de achttiende eeuw in gebruik bleef. In een onvolledig bewaard gebleven versie van het stuk werden door Hendrik Fagel de Oude aanvullingen toegevoegd die betrekking hadden op de jaren 1726, 1759, 1760 en 1767.⁵¹

Tot slot is er nog een derde redactie van het compendium, dat zich van de beide andere versies onderscheidt doordat het een titel heeft en gepagineerd is (afb. 2.5).⁵² *De Retroacta uijt de resolutien van haar Hoog Mogende; en haar Edele Groot Mogende raekende het Ceremonieel van Audientien en Receptien [...]* moeten rond 1720 zijn opgesteld. In het stuk wordt verwezen naar resoluties van 15 december 1718 en 13 november 1719⁵³, terwijl tevens melding wordt gemaakt van de ontvangst van de Zweedse extraordinaris ambassadeur Nils (Eosander), vrijheer Lillieroot, die de vergadering op 21 juli 1697 op de hoogte stelde van de dood van Karel XI en 'de Successie van de tegenwoordige notificeerde'. Karel XII sneuvelde op 11 december 1718 bij een poging om Noorwegen te veroveren.⁵⁴

De tweede en derde versie van het compendium verschillen onderling soms voor wat de gebruikte bewoordingen en aangehaalde voorbeelden betreft, maar delen een vergelijkbare opzet en een indeling in hoofdstukken en paragrafen.⁵⁵ Een inleidend hoofdstuk vermeldt in chronologische volgorde alle resoluties die de Staten-Generaal in het verleden op het stuk van het ceremonieel namen. Daarna volgt een uitvoerige beschrijving van het gevolgde ceremonieel, onderverdeeld per soort vertegenwoordiger. Zo bevat het compendium hoofdstukken over extraordinaris ambassadeurs, ordinaris ambassadeurs, extraordinaris envoyés, extraordinaris gedeputeerden, commissarissen, ministers zonder karakter, residenten, secretarissen,

⁵⁰ NA, Fagel, inv.nr. 142. Dit is de meest uitgebreide versie van het compendium.

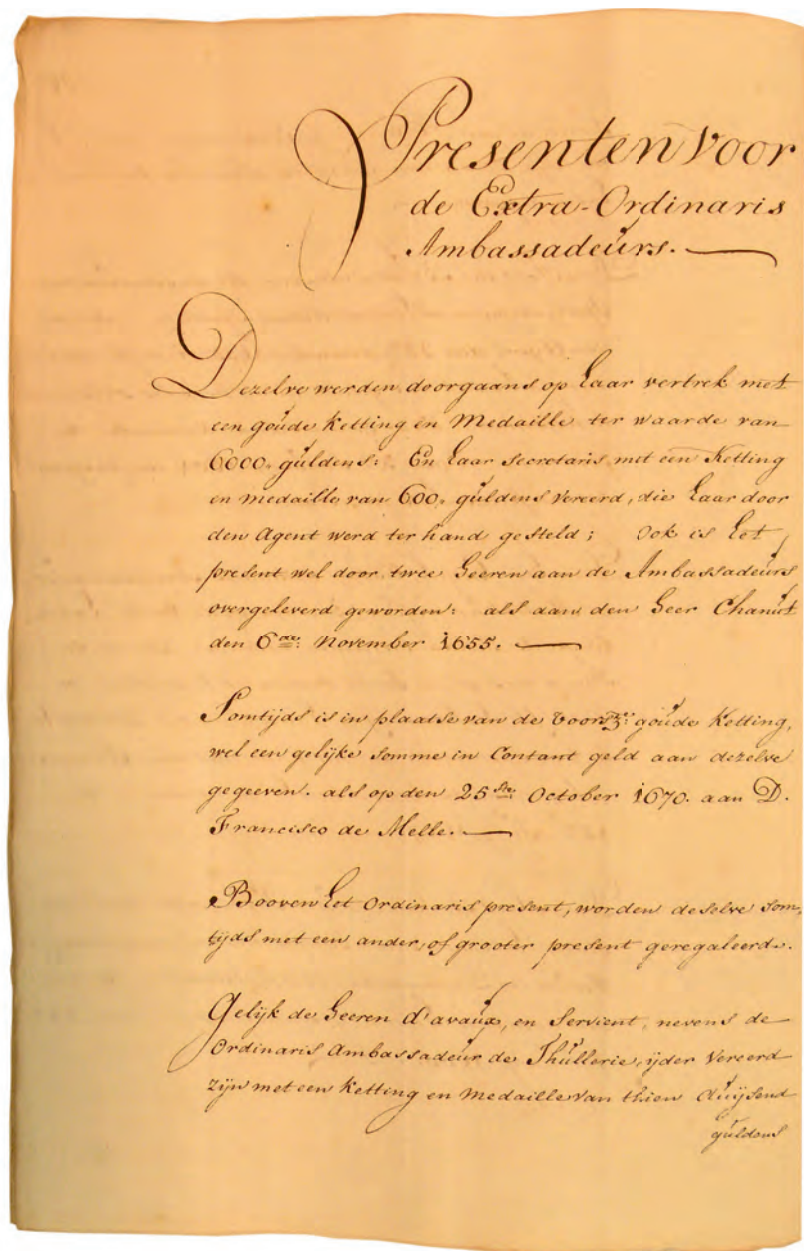
⁵¹ *Ibid.*, versie 2. Twee katernen zijn bewaard gebleven, waarin de onderwerpen ordinaris en extraordinaris ambassadeurs, extraordinaris envoyés en schulden van ministers worden behandeld.

⁵² *Ibid.*, inv.nr. 1270.

⁵³ *Ibid.*, fol. 25: 13 november 1719 en fol. 30: 15 december 1718.

⁵⁴ *Ibid.*, fol. 13.

⁵⁵ In het navolgende is NA, Fagel Supplement, inv.nr. 142 als voorbeeld genomen. Dit lijkt de meest uitvoerige versie van het compendium te zijn: het behandelt niet alleen het ceremonieel dat werd gebruikt bij de ontvangst van buitenlandse vertegenwoordigers, maar geeft tevens richtlijnen voor het gedrag van gezanten van de Republiek in het buitenland.

Afb. 2.6 'Retroacta uijt de Resolutien van haar Hoog Mogende; en haar Edele Groot Mogende Raekende het Ceremonieel van Audientien en Receptien [...]'. Circa 1720. Paragraaf getiteld 'Presenten voor de Extra-Ordinaris Ambassadeurs'. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Fagel supplement]

agenten, plenipotentiarissen en consuls. Het meest uitgebreid is het hoofdstuk over de extraordinaris ambassadeur, dat de volgende zestien paragrafen telt:

- ‘Aenkomste van Deselve’⁵⁶
- ‘Receptie ende Intrede’
- ‘Defroijement’
- ‘Hoe de Extraordinaris Ambassadeurs hare Creditiven overgeven en Audientie versoecken’
- ‘Audientien vande Extraordinaris Ambassadeurs’
- ‘Deselve werden alijt door twee Heeren ter Audientie gehaelt’
- ‘Extraordinaris Ambassadeurs werd in geene particuliere provincie audientie geacordeert’
- ‘Wat Tale de Extraordinaris Ambassadeurs in hare Audientien gebruyken, en in wat Tale Deselve werden beantwoort’
- ‘Extraordinaris Ambassadeurs bij Memorie eenige saken voorstellende’
- ‘Audientie van Afscheijt van een Extraordinaris Ambassadeur’
- ‘Uijtgeleijde van Extraordinaris Ambassadeurs’
- ‘Conferentien voor de Extraordinaris Ambassadeurs’
- ‘Ambassadeurs alhier overlijdende’
- ‘Presenten voor de Extraordinaris Ambassadeurs’
- ‘Extraordinaris Ambassadeurs alhier passerende’
- ‘Vertreck van een Extraordinaris Ambassadeur in Cas van Rupture’

De paragrafen bevatten doorgaans een of enkele algemene richtlijnen, waarna verwezen wordt naar eerder door de Staten-Generaal op hetzelfde punt aangenomen resoluties. Als voorbeeld kan dienen de opzet van de paragraaf ‘presenten voor de extraordinaris ambassadeurs’ (afb. 2.6):

Presenten voor de Extraordinaris Ambassadeurs

Deselve werden doorgaans op haer vertreck met een Goude Ketting ende Medaille ter waardij van 6000 gulden, en haer Secretaris met een Ketting ende Medaille van 600 gulden vereert, die haer door den Agent werd ter hand gestelt.

Ook is het Present wel door twee Heeren aen de Ambassadeurs overgelevert geworden, als aen den heer Chanut den 6. November 1655.

Somtijts is in Plaetse van de voors: Goude Ketting wel een gelijke somma in contant gelt aen deselve gegeven, als op den 25. October 1670, aen Don Francisco di Mello, en verscheijde andere.

Boven het ordinaris present werden deselve somtijds wel met een ander ofte grooter present geregaleert.

Gelijk de heeren D’Avaux ende Servient, bij haer vertrek, nevens den Ambassadeur de Thul-lerie ijder sijn vereert met een Ketting en Medaille van 10000 gulden den 27. Februarij 1644, en is aen hare drie Secretarissen mede ijder een Ketting van 800 gulden vereert, den 7. en 19. Maert 1644.

⁵⁶ NA, Fagel, inv.nr. 1270 bevat twee versies: de eerste voorzien van een titelblad, die 37 genummerde folio’s telt, de tweede bestaande uit drie losse, onpagineerde katernen; NA, Fagel Supplement, inv.nr. 142 bevat de meest uitgebreide versie, bestaande uit 13 onpagineerde katernen.

Hierna volgen nog zestien voorbeelden uit de jaren 1641-1701 van resoluties aangaande het geven van presenten aan extraordinaris ambassadeurs.

Tot slot is het zaak om nog even stil te staan bij de titel van de compendia: *Retro-acta uijt de Resolutien van haar Hoog Mogende; en haar Edele Groot Mogende raekende het Ceremonieel van Audientien en Receptien [...]*. Strikt gesproken gaat het hier namelijk helemaal niet om retroacta in de betekenis van originele stukken die kortstondig uit het archief werden gelicht. Het compendium is in feite een nieuw samengesteld handboek dat verwijzingen bevat naar de resoluties van eerder genomen besluiten, die vroeger daadwerkelijk als retroactum dienst gedaan hebben. De titel maakt echter goed duidelijk wat de functie van het compendium was: het verving het vroegere gebruik om retroacta op te vragen. Na 1677 vermelden de notulen van de Staten-Generaal inderdaad nog maar één maal dat retroacta werden nagezien met betrekking tot het geven van presenten. Dat was op 20 november 1715 toen werd besloten om secretaris Johan van Rielle, die vanuit Antwerpen het traktaat van Barrière naar Den Haag overbracht, te belonen met een medaille ter waarde van 100 zilveren dukatons.⁵⁷ Kennelijk bood het compendium, dat uitsluitend het ten opzichte van buitenlandse gezanten te volgen ceremonieel tot onderwerp had, in dit geval geen uitkomst.

Waarde van het present

Na het eerste kwart van de zeventiende eeuw waren de ketens, kettingen en medailles uitgegroeid tot het standaardgeschenk van de Republiek en op den duur werden zij als 'ordinaris present' aangeduid. Lange tijd lijkt het aan regels over de hoogte van de te geven presenten te hebben ontbroken. Met enige regelmaat werden weliswaar retroacta geraadpleegd, maar dit geschiedde niet erg systematisch en zorgde bepaald niet voor eenduidigheid. Dat blijkt uit de grote verschillen in waarde van de ketens en kettingen die tussen 1613 en 1668 aan Engelse ambassadeurs werden vereerd (zie tabel 2.1).

Rond 1670 lijken duidelijke richtlijnen aangaande de waarde van de verleende geschenken hun intrede te doen; richtlijnen die kort vóór 1700 hun neerslag vinden in de zojuist besproken compendia die gedurende de gehele achttiende eeuw de leidraad vormen bij de verlening van presenten. Uitgangspunt van de gehanteerde richtlijnen is het diplomatieke present. Sinds de zestiende eeuw wordt onderscheid gemaakt tussen de ambassadeur, die geldt als de persoonlijke vertegenwoordiger van de vorst, en vaste gezanten zoals agenten en residenten, die als lager in rang worden beschouwd.⁵⁸ Tegen het einde van de zeventiende eeuw ontstond tussen beide in de klasse van de extraordinaris envoyé. Het beloningsstelsel dat vanaf 1670

⁵⁷ NA, SG, inv.nr. 3386, fol. 488 (20 november 1715).

⁵⁸ Zie voor de verschillende rangen van gezanten: Heringa, *Eer en hoogheid*, 17-31 en Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, xi-xiii.

TABEL 2.1 Ketens en kettingen aan ordinaris en extraordinaris ambassadeurs van Engeland in de Republiek vereerd ter gelegenheid van hun vertrek, 1613-1668

datum	naam	waarde
30 aug. 1613	Sir Ralph Winwood	4.000
26 aug. 1615	<i>Sir Henry Wotton</i>	6.600
5 jun. 1618	Sir Dudley Carleton, burggraaf Dorchester	3.000
9 jul. 1624	<i>Sir Robert Anstruther</i>	600
3 apr. 1625	<i>Sir Robert Anstruther</i>	600
9 aug. 1625	<i>Sir Albertus Morton</i>	1.100
28 apr. 1628	<i>Sir Dudley Carleton, burggraaf Dorchester</i>	3.000
15 mei 1628	<i>James Hay, graaf van Carlisle</i>	1.500
dec./jan. 1631	<i>Sir Henry Vane sr</i>	3.750
30 jan. 1633	<i>Thomas Howard, graaf Arundell</i>	2.000
1 feb. 1633	<i>Sir Robert Anstruther</i>	2.000
11 sept. 1642	<i>Sir Thomas Roe</i>	2.000
17 febr. 1668	<i>Sir William Temple</i>	6.000

n.b.: de namen van extraordinaris ambassadeurs zijn gecursiveerd.

Bron: bijlage I.

gestalte kreeg, ging uit van verschillende vereringen, waarbij de rang van de gezant bepalend was voor de hoogte van het present. Dit levert een indeling op, die als belangrijkste elementen heeft:

- de keten ter waarde van f 6.000, bestemd voor de ordinaris én voor de extraordinaris ambassadeur;
- de keten ter waarde van f 1.300, bestemd voor de extraordinaris envoyé en de minister;
- de keten ter waarde van f 600, bestemd voor de resident én voor de secretarissen van de ordinaris en de extraordinaris ambassadeur;
- de keten ter waarde van f 300, bestemd voor de secretarissen van de extraordinaris envoyé en van de minister.⁵⁹

In de compendia komen de vereringen aan boodschappers en de vereringen vanwege verdienste niet voor. Waarschijnlijk om die reden vertonen dergelijke presenten een grotere variatie. Er worden behalve ketens van f 800, f 1.000, f 1.200, f 1.500 en f 1.800 ook vaak uitsluitend medailles gegeven. Daarvan loopt de waarde uiteen van f 100 tot f 600.

Om presenten van zo uiteenlopende waarden te kunnen vervaardigen, waren

59 Na 1670 worden aan agenten en commissarissen geen vereringen gegeven.

medailles van verschillende formaten nodig. Toen in 1667 bleek dat het bestaande gietmodel met een diameter van 72 mm te groot was om medailles met een waarde van f 100 te vervaardigen, besloot de vergadering van de Staten-Generaal om goudsmid Pieter Verdijn opdracht te geven stempels te laten snijden, waarmee in het vervolg wel dergelijke penningen konden worden geslagen. En in 1710 werd besloten om stempels voor een nog groter formaat medaille te snijden, zodat er vanaf dat moment drie formaten waren, waarmee men de volgende medailles kon slaan:

- medailles van het grootste formaat met een diameter van 85 tot 90 mm, bestemd voor de ketens van f 6.000, die aan ambassadeurs werden uitgereikt;
- medailles van het middelste formaat met een diameter van 65 tot 67 mm, bestemd voor de ketens van f 1.300, die aan extraordinaris envoyés en ministers werden uitgereikt;
- medailles van het kleinste formaat met een diameter van vermoedelijk 57 tot 60 mm, bestemd voor de ketens van f 600 en f 300, die aan de secretarissen van ambassadeurs, extraordinaris envoyés en ministers werden uitgereikt.⁶⁰

In de inventaris die goudsmid Willem Koning in 1807 opmaakte van de muntgereedschappen die hij onder zijn beheer had, refereert hij aan deze indeling als hij spreekt over stempels voor ministers van de eerste, tweede en derde rang.⁶¹

Vervaardiging en levering

Gedurende meer dan twee eeuwen zorgde een groot aantal goudsmeden, medailleurs, stempelsnijders, smeden en andere ambachtslieden ervoor dat de kettingen en medailles die de Staten-Generaal bestelden, werden gemaakt. In de loop der tijd vonden herhaaldelijk veranderingen plaats in de wijze van fabricage, terwijl ook de plaats waar de ketens en medailles werden vervaardigd niet altijd dezelfde was.

De Staten-Generaal betrokken de gouden presenten die zij schonken van vaste leveranciers. In het begin was er soms sprake van twee goudsmeden bij wie afwisselend bestellingen werden geplaatst, zoals Simon Adriaensz. van Rottermont (1547-1614) en Arent Fransz. Bom (overl. 1598), die tussen 1593 en 1598 leverden, en Hendrik Mirou en Jan Gerritsz. Oosterlingh, die in de jaren 1608-1613 in opdracht van de Staten-Generaal werkten. Incidenteel bestelden de Hoog Mogende Heren ook bij anderen, zoals in de jaren rond het sluiten van het Twaalfjarig Bestand, toen veel gouden ketens en vaatwerk werd besteld om aan de vertrekkende gezanten, onderhandelaars en bemiddelaars te schenken.⁶² Door de Staten-Generaal moest een beroep worden gedaan op een groot aantal goudsmeden, vaak voor één of enkele leveringen. Zo vinden in deze jaren niet alleen betalingen plaats aan de reeds

60 Cf. infra, hoofdstuk IV, 406 e.v. en tabel 4.6.

61 NA, EGM, inv.nr. 6, W. Koning en Zonen aan Poelman, 16 maart 1807.

62 Cf. infra, hoofdstuk III, 274-279 en 281.

genoemde Mirou en Oosterlingh, maar ook aan de Haagse goudsmeden Hendrik van der Mijle (overl. 1637), Pieter Jansz. van Saenen (overl. 1612/1616), Marcus Duvoet, Anthony Caillau en Gideon d'Assigny de Oude (overl. vóór 1652). Daarbij ging het om vooral om gouden of verguld zilveren vaatwerk en in veel mindere mate om ketens. Na 1640 komt het niet meer voor dat de Staten-Generaal bij andere goudsmeden dan hun vaste leverancier bestellen.

Het maakt dat het totale aantal goudsmeden dat aan de Staten-Generaal leverde vrij gering is. Gedurende de twee eeuwen dat zij in Den Haag vergaderden, komen we minder dan dertig verschillende goudsmeden tegen (zie tabel 2.2), twaalf van hen leverden slechts incidenteel gouden ketens. Onder de Haagse goudsmeden die voor de Staten-Generaal werkten, waren er drie die dit meer dan twintig jaar deden. Goudsmid Johannes du Vignon (III) spande de kroon: hij was ruim dertig jaar lang werkzaam voor de Hoog Mogende Heren.

Van de zeventiende-eeuwse goudsmeden die als vaste leveranciers optraden, bleef slechts een enkeling tot aan zijn dood voor de Staten-Generaal werkzaam. Waarom Oosterlingh en Adriaen van Hoecke hun leveringen staakten, is niet bekend. Hendrik Mirou vertrok in 1629 metterwoon uit Den Haag. Van Johannes van der Maa en Pieter Verdijn is bekend waarom zij hun leveranties staakten. In het geval van Van der Maa kunnen we van een arbeidsconflict spreken. Op 4 augustus 1660 besloot de vergadering om aan de beide extraordinaris ambassadeurs van de koning van Denemarken, Krag en Buchwald, én aan hun secretaris Testman ketens te schenken (*bijlage I, 1660-3a/c*). Van der Maa kreeg opdracht de presenten te maken. Maar drie dagen later meldde commies Johannes Spronssen zich in de vergadering met de mededeling dat Van der Maa alleen bereid was de gevraagde ketens te leveren indien men hem in plaats van *f* 41 per once goud *f* 42 zou betalen.⁶³ Daarop verzocht de vergadering de Generaliteits Rekenkamer om advies. Op 20 september liet de rekenkamer weten dat Van der Maa zich tevreden diende te stellen met *f* 40 per once. Agent Van der Heyde werd gezonden om de goudsmid het standpunt van de vergadering mee te delen. De laatste liet daarop weten 'daer bij niet behouden te connen blijven'.⁶⁴ Griffier Nicolaas Ruijsch kreeg nu opdracht om naar een andere goudsmid om te kijken, die de presenten wel voor *f* 40 per once wilde leveren. Overigens waren de verhoudingen daarmee niet definitief verstoord, want een jaar later leverde van der Maa samen met zijn opvolger Pieter Verdijn opnieuw een keten, bestemd voor de Portugese gezant De Sousa Tavares en zijn secretaris (*bijlage I, 1661-1a/b*).⁶⁵

Van der Maa's opvolger Pieter Verdijn was 22 jaar voor de Staten-Generaal werkzaam toen hij de Hoog Mogende Heren op 6 september 1681 per verzoekschrift bedankte voor het feit dat hij al die jaren het door hen bestelde goud- en zilverwerk had mogen leveren. Als reden voor zijn besluit om niet langer te leveren,

63 NA, SG, inv.nr. 3266, fol. 436 (4 augustus 1660) en fol. 442 (7 augustus 1660).

64 *Ibid.*, fol. 521 (21 september 1660) en fol. 535 (27 september 1660); *ibid.*, inv.nr. 5024, 17 en 20 september 1660.

65 *Ibid.*, inv.nr. 3267, fol. 433 (16 augustus 1661).

TABEL 2.2 Goudsmeden die aan de Staten-Generaal ketens, kettingen en medailles leverden

jaren	naam	(1)	(2)	(3)
• 1592	Nicolaes Thomassen		1	0
1593-1598	Simon Adriaensz. van Rottermont (1547-1614)	6	8	0
1593-1598	Arent Fransz. Bom (overl. 1598)	6	4	0
1594-1605	Jan Cornelisz. Lamberts	12	22	0
• 1601	Laurens de Qasier		1	0
1606-1629	Hendrik Mirou	14 (24)*	39	0
1608-1613	Jan Gerritsz. Oosterlingh	6	13	0
• 1608-1610	Hendrik van der Mijle (overl. 1637)		3	0
• 1608-1610	Pieter Jansz. van Saenen		1	0
• 1608	Marcus Duvoet		8	0
• 1608	Jacques Mirou		7	0
• 1609	Anthony Caillau		2	0
• 1610	Gideon d'Assigny de Oude (overl. vóór 1652)		1	0
• 1616	Hendrik Pietersz. Geeuwen		10	0
1629-1635	Hans Bouwens van der Houven (II) (overl. vóór maart 1636)	7	49	1
• 1630	Thomas Cletcher (ca. 1598-1668)		1	0
• 1630-1636	Johannes Hasenbaert (overl. 1645)		3	0
1637-1660	Johannes van der Maa (overl. 1693)	24	125	33
• 1636-1640	Carel Codde de Jonge (overl. 1683)		7	1
• 1637-1640	Adriaen Simonsz. van Rottermont (ca. 1579-1652)		4	0
1660-1681	Pieter Verdijn (ca. 1609-1687)	22	103	17
1682-1691	Adriaen van Hoecke (1635-1716)	10	41	15
1692-1708	Johannes van Hoecke (1660-1708)	17	137	28
1708-1716	Johannes de Graef (1679-1740)	9	44	12
1716-1746	Johannes du Vignon (III) (1660-1746)	31	53	4
1746-1753	François (ook: Frederik) du Vignon (1694-1753)	8	29	0
1753-1778	Jan de Thomese (1710-1778)	24	57	2
1778-1781	Albert Jansz. de Thomese (1744-1781)	4	8	2
1781-1792	Willem Koning (1730-1800)	12	39	4
1792-1796	Willem Koning en Zonen	5	19	0

(1): aantal jaren voor de Staten-Generaal werkzaam; (2): totaal aantal gemaakte ketens en/of kettingen; (3): totaal aantal gemaakte medailles.

Goudsmeden die slechts incidenteel aan de Staten-Generaal leverden zijn met een • aangeduid.

* Mirou werkte in de jaren 1606-1611 en 1622-1629 voor de Staten-Generaal. Tussen 1612 en 1621 werden alle betalingen door ontvanger-generaal Doubleth gedaan, zonder dat de naam van de goudsmid die de bestelde presenten vervaardigde, werd genoemd. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat Mirou ook in deze jaren voor de Hoog Mogende Heren werkte.

Bron: bijlage I.

wees hij erop dat hij 'tot goeder Ouderdom is gecomen, ende dergelijcke werck hem niet meeren dient'.⁶⁶

Heel anders was de situatie in de achttiende eeuw, toen alle goudsmiden tot aan hun dood voor de Staten-Generaal werkzaam bleven. De enige uitzonderingen vormden Johannes de Graef, die van 1708 tot 1716 voor de Hoog Mogende Heren werkte en Willem Koning. De Graef overleed in november 1740, maar zag zich als gevolg van een faillissement genoodzaakt om zijn werkzaamheden te staken.⁶⁷ Koning overleed in 1800, enkele jaren na de val van de Republiek. Diens firma W. Koning en Zonen zou in de jaren 1805-1806 voor het Staatsbewind en voor raadpensionaris Schimmelpenninck nog enkele opdrachten uitvoeren.⁶⁸

Vervaardiging in Den Haag en Dordrecht, tot 1637

De door de Staten-Generaal bestelde kettingen werden alle door de hiervoor genoemde goudsmiden te Den Haag vervaardigd. Maar dat gold niet voor de bijbehorende medailles. Tot 1628 bestelden de Staten-Generaal gouden triomfpenningen, die werden geslagen aan de Munt van Holland.

In de Republiek was het muntrecht als een attribuut van de soevereiniteit voorbehouden aan de gewestelijke Staten. Tot de sluiting van de provinciale munthuisen op 1 januari 1807 beschikten alle gewesten over een eigen Munt, waar de muntslag plaats vond. De dagelijkse leiding van deze muntateliers lag in handen van een Muntmeester. De Muntmeesters werden weliswaar door de gewestelijke Staten benoemd, maar waren niet in loondienst. Als particuliere ondernemers leverden zij de door het publiek gevraagde munten, waarbij hun inkomen bestond uit het verschil tussen de prijs die zij betaalden voor het door hen ingekochte edelmetaal en de nominale waarde van het daaruit gemunte geld. Uiteraard dienden hierop de bedrijfskosten in mindering gebracht te worden. Deze bestonden uit de lonen van het personeel, de kosten van de muntgereedschappen en de 'sleischat', een afdracht aan de overheid per geslagen munt.⁶⁹

De gewestelijke muntateliers beperkten zich echter niet uitsluitend tot de fabricage van munten: bij wijze van bijproduct werden ook verschillende soorten penningen geslagen. Zo werden aan de Dordtse Munt de door de Staten-Generaal en andere regeringscolleges bestelde rekenpenningen vervaardigd, terwijl ook verschillende steden en particulieren er hun penningen lieten maken.⁷⁰ Het meest prestigieuze bijproduct vormden ongetwijfeld de gouden triomfpenningen, de op last

⁶⁶ NA, SG, inv.nr. 7507, 6 september 1681.

⁶⁷ Cf. infra, hoofdstuk II, 199-207.

⁶⁸ Cf. infra, hoofdstuk IV, 427-430.

⁶⁹ Van Gelder, *Nederlandse munten*, 118 e.v.

⁷⁰ Zie onder meer Van Kerkwijk, 'Stempelsnijders', I en id., 'Stempelsnijders', II; Roovers, 'Triomfpenningen'; Van Beek, 'Triomfpenningen'; Sanders, 'Bergen op Zoom', 50 e.v.

van de Staten-Generaal, de Raad van State en de Staten van Holland geslagen herdenkings- en beloningspenningen.⁷¹ De stempels voor alle door de Staten-Generaal bestelde triomfpenningen werden gesneden door de aan de Dordtse Munt verbonden stempel- of ijzersnijders.⁷² Tot 1628 waren dit Dirck Jacobsz., Gerard van Bylaer (ca. 1540-1617) en diens zoon Willem van Bylaer (ca. 1580-1635).⁷³

Heel weinig is bekend over de ontwerpers van de penningen. Soms is duidelijk dat prenten en kaarten tot voorbeeld werden genomen, maar óf de stempelsnijders deze zelf aanpasten óf dat zij dit aan anderen uitbesteedden, is niet bekend. Slechts van één enkele triomfpenning is een ontwerp tekening bekend: deze tekening in pen en bruine inkt van de hand van Jacques de Gheyn (II) bevindt zich in het British Museum (afb. 4.11) en heeft gediend als ontwerp voor het keerzijdestempel van de penning op de inname van het fort Sint-Andries en de slag bij Nieuwpoort. In de zeventiende-eeuwse Nederlandse penningkunst vormt de penning met De Gheyns ruiterportret een ongeëvenaard artistiek hoogtepunt.⁷⁴

Alle door de ijzersnijders gesneden stempels werden aan de Munt bewaard. Tegen betaling werden hiermee afslagen gemaakt. Uit de betalingsordonnanties blijkt dat de bestellingen van de Staten-Generaal rechtstreeks bij de Muntmeester of de stempelsnijder werden gedaan, soms door de Hoog Mogende Heren zelf en soms door de Haagse goudsmiden die de ketens leverden. In het eerste geval kreeg de ontvanger-generaal opdracht de Muntmeester voor de geleverde penningen te betalen. Zo vaardigden de Staten-Generaal op 14 maart 1606 een betalingsordonnantie uit ter hoogte van 120 gulden voor een gouden penning op de verovering van Sluis, bestemd om te worden gehangen aan de keten van de thesaurier van de koning van Frankrijk (*bijlage I, 1606-2*).⁷⁵ Nauwelijks een week eerder was aan ontvanger-generaal Philips Doubleth opdracht verstrekt om de Haagse goudsmid Hendrik Mirou een bedrag van f 1.504:8 te betalen voor een keten bestemd voor Henrick Ramelius, Duits kanselier van de koning van Denemarken (*bijlage I, 1606-1*). Uit de betalingsordonnantie blijkt dat Mirou ook de medaille leverde. Dat hij die niet zelf vervaardigde, blijkt uit de resolutie van de Staten-Generaal. Zoals gebruikelijk werd de keten in de vergadering getoond en gewogen om Mirou in staat te stellen om zijn rekening op te maken. Deze bestond uit twee componenten: de kosten van het door de goudsmid verwerkte goud én het maakloon, dat men fatsoen noemde. Het fatsoen was afhankelijk van de hoeveelheid verwerkt edelmetaal: hoe zwaarder het present was, hoe hoger dus het maakloon.⁷⁶ Van de keten voor kanselier Ramelius werd echter uitslui-

71 Cf. infra, hoofdstuk IV, 323-380.

72 De enige uitzondering is de penning op de verovering van de zilvervloot in 1628. Cf. infra, hoofdstuk IV, 369-372.

73 Dolk, 'Serment', II, 90 en 96; Van Gelder, 'Muntmeesters', 231.

74 Cf. infra, hoofdstuk IV, 351, afb. 4.11.

75 NA, SG, inv.nr. 12504, fol. 115 (14 maart 1606).

76 Cf. infra, 168-169.

tend de ketting gewogen, terwijl in de resolutie van de medaille slechts wordt gemeld dat deze 120 gulden kostte. Het feit dat alleen van de ketting maakloon in rekening werd gebracht én niet van de medaille, is een duidelijk aanwijzing dat Mirou alleen de eerste zelf maakte en de tweede inkocht.⁷⁷

Na 1628 maakten de tot dan toe uitgereikte triomfpenningen plaats voor de nieuwe, door essayeur-generaal Laurens van Teylingen gesneden penning met de wapens van de zeven gewesten en de Generaliteitsleeuw. De introductie van Van Teylingens creatie veranderde aan het productieproces vermoedelijk niet veel: nog steeds leverden de Haagse goudsmiden de kettingen en werden de medailles geslagen, al bestelde de vergadering ze van nu af bij de essayeur-generaal. Mogelijk werden de afslagen nog steeds te Dordrecht vervaardigd, al valt ook zeker niet uit te sluiten dat Van Teylingen ze aan de Munt van West-Friesland liet slaan. Per slot van rekening woonde de essayeur-generaal in Hoorn en was hij gehuwd met Christina Wijtgens, dochter uit een West-Fries muntersgeslacht, waarvan verschillende leden het aan het einde van de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw tot Muntmeester brachten.⁷⁸ Overigens nam na 1630 het aantal uitgereikte ketens en medailles sterk af.⁷⁹

Gegoten penningen, vervaardigd in Den Haag, 1637-1693

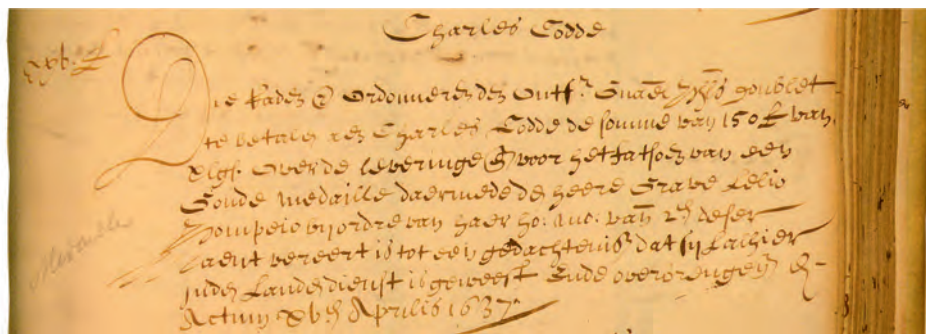
Laurens van Teylingen overleed op 28 mei 1637. Zijn dood lijkt wel degelijk te hebben geleid tot veranderingen in het productieproces. Al een maand daarvóór leverde de Haagse goudsmid Carel Codde de Jonge een 'affgegoten medaille' bestemd voor Lelio, graaf Pompeo (*bijlage I, 1637-2*), ritmeester in dienst van het Staatse leger. Codde ontving f 150, waarvan f 137 als betaling voor 3 onces en 12 engels (110,7 gram) gebruikt goud én f 13 voor fatsoen (afb. 2.7). De betaling aan Codde voor fatsoen maakt duidelijk dat de goudsmid de medaille zelf vervaardigde. Uiteraard beschikte Codde niet over het instrumentarium om medailles te slaan, zodat hij zijn toevlucht tot het gietprocédé moest nemen. Het verklaart waarom het door hem berekende fatsoen van f 13 zoveel hoger was dan de f 2, die stempelsnijder Willem van Bylaer in september 1620 in rekening bracht voor iedere gouden afslag van de door hem vervaardigde penning op het verbond met Venetië.⁸⁰ Coddess medaille was de eerste door de Staten-Generaal uitgereikte beloningspenning die in Den Haag werd vervaardigd. Bij de Munt van Holland werden na 1637 geen bestellingen van medailles en triomfpenningen meer geplaatst. De Haagse goudsmiden wa-

77 NA, SG, inv.nr. 3156, fol. 114 (8 maart 1606) = Japikse (ed.), *RSG 1604-1606*, 641, nt. 4; *ibid.*, inv.nr. 12504, fol. 114.

78 Kaptein, 'Van Teijlingen', 16; Van Gelder, 'Muntmeesters', 231.

79 Cf. *infra*, hoofdstuk III, 255-256, grafiek 3.8 en tabel 3.7.

80 NA, SG, inv.nr. 12507, fol. 42. Voor de triomfpenning op het verbond met Venetië, cf. *infra*, hoofdstuk IV, 366-369.

Afb. 2.7 Ordonnantie van betaling ten behoeve van Carel Codde de Jonge, voor een 'affgegoten medaille' bestemd voor Lelio, graaf Pompeio, 15 april 1637. [Nationaal Archief, Den Haag, Archief Staten-Generaal]

ren van nu af aan de enige leveranciers én vervaardigers van ketens en medailles, waarbij in de jaren dertig en veertig het aandeel kettingen vele malen groter blijkt te zijn dan het aandeel medailles.⁸¹

Vanaf eind 1637 is Johannes van der Maa de vaste leverancier van de Staten-Generaal. Ook hij levert sporadisch medailles. Dat hij die zelf giet, blijkt uit het feit dat zij bij aanvang van de vergadering van de Hoog Mogende Heren worden gewogen om goudwaarde én fatsoen vast te stellen. Van der Maa bracht voor maakloon bedragen van f 12 of van f 16 in rekening. Of op de medailles nog steeds de wapens van de zeven gewesten en de Generaliteitsleeuw prijken, valt moeilijk te zeggen: er zijn uit dit tijdvak geen medailles bewaard gebleven. Ook zijn er geen beschrijvingen. Evenmin valt te zeggen wie eigenaar was van de modellen, waarmee de medailles werden gegoten, en onder wie deze berustten.

Rond 1655 vinden belangrijke veranderingen plaats. Op de eerste plaats is er sprake van een standaardisatie van de tekst in de resoluties over de verlening van presenten: slechts bij hoge uitzondering worden nu nog gegevens over gewicht en fatsoen van de geleverde ketens en medailles vermeld. Tevens wordt de medaille waarvoor Van der Maa in oktober 1654 de stempels leverde, een standaardonderdeel van de door de Staten-Generaal verleende verering: van nu af aan worden vrijwel geen losse kettingen meer gegeven.⁸² De Hoog Mogende Heren betaalden Van der Maa voor het geleverde model. Zij waren er de eigenaar van en gaven de goudsmid opdracht om het af te staan om het in de secrete kas op te bergen (*bijlage II, 114*).

Tot 1691 bleven de Staten-Generaal in Den Haag vervaardigde, gegoten medailles uitreiken. Ook het in 1660 ingevoerde, nieuwe type beloningspenning met het

81 Cf. *infra*, hoofdstuk III, 255-256, grafiek 3.8 en tabel 3.7.

82 *Ibid.*

tijdens de vredesonderhandelingen te Munster voor het eerst geïntroduceerde generaliteitswapen was een gegoten medaille.⁸³ Onduidelijk is wie de gietmodellen leverde: Johannes van der Maa of diens opvolger Pieter Verdijn, die rond die tijd voor de eerste maal aan de Staten-Generaal leverde. Of wellicht de Haagse goudsmid Adriaen van Hoecke, die voor Verdijn de medailles maakte.⁸⁴ Van de met de nieuwe modellen gegoten medaille zijn verschillende exemplaren bewaard gebleven.

Maar toen Verdijn in oktober 1667 opdracht kreeg om naast een keten voor een Russische gezant ook een medaille van f 100 voor diens tolk (*bijlage I, 1667-7b*) te leveren, bleek dat model met een diameter van meer dan 7 centimeter daarvoor te groot. Daarop leverde de goudsmid een medaille van f 170, terwijl hij in een begeleidend verzoekschrift aangaf zo te hebben gehandeld 'alsoo geen ander model en hadde' (*bijlage II, 123*). De Hoog Mogende Heren accepteerden de handelwijze van de goudsmid, maar droegen hem op om een nieuw model te bezorgen, waarmee medailles met een waarde van f 100 konden worden vervaardigd.⁸⁵ In de vergadering van 14 december 1667 werd het nieuwe model getoond. Ook werd gesproken over de door Verdijn voorgelegde vraag 'off hij een stempel sal hebben te doen maecken, om deselve Medaille te doen drucken [slaan], welke stempel wel ten minsten drie hondert guldens soude comen te costen, ofte datmen deselve sal hebben te gieten'. Na overleg besloot de vergadering om stempels te laten snijden (*bijlage II, 124*). Verdijn deed dit niet zelf, maar besteedde het werk uit aan de Amsterdamse medailleur en stempelsnijder Jurriaan Pool (1618-1669).⁸⁶ Op 4 december 1668 diende Verdijn diens rekening in (*bijlage II, 125*). De Hoog Mogende Heren betaalden de Amsterdamse medailleur en werden daarmee eigenaar van de door hem gesneden stempels. Met een diameter van 6½ cm zijn de door Pool geleverde stempels iets kleiner dan het bestaande gietmodel.⁸⁷ Jurriaan Pool overleed op 29 juli 1669, ruim een half jaar na aflevering van de stempels. Onduidelijk is of na zijn overlijden nog geslagen penningen werden besteld, door wie de benodigde afslagen werden geleverd en waar deze werden gemaakt.

Geslagen penningen, vervaardigd in Den Haag, 1693-1704

De gegoten medaille uit 1660 bleef in ieder geval in gebruik totdat de Staten-Generaal in hun vergadering van 29 oktober 1691 het besluit namen om een stempel te laten maken 'om de Medaille dewelke ordinaris aan de Ministers weg gaende wert Vereert, te schrouwen, in plaetse dat deselve nu wert gegoten' (*bijlage II, 128*). Waarom de gedeputeerden hiertoe besloten, is niet bekend. Mogelijk vond men de

83 Cf. *infra*, hoofdstuk IV, 392-395.

84 NA, SG, inv.nr. 7507, 6 september 1681.

85 *Ibid.*, inv.nr. 3276, fol. 440 (29 oktober 1667).

86 Citroen, *Zilvermeden*, 54.

87 NA, SG, inv.nr. 3276, fol. 556 (14 december 1667); *ibid.*, inv.nr. 3278, fol. 422 (4 december 1668).

gietpenning te ouderwets, terwijl het ook bepaald niet onwaarschijnlijk is dat de verandering te maken had met het aantreden van Johannes van Hoecke, die het jaar daarvoor zijn vader als vaste leverancier van de Staten-Generaal was opgevolgd. Anders dan de vader die 'bijzonderlijk [...] begaeft' was in het maken van medailles, lijkt de zoon nooit zelf voor de Staten-Generaal medailles te hebben gegoten.⁸⁸

Om de overstap naar geslagen penningen mogelijk te maken, benaderde Van Hoecke Daniël Drappentier (1643-1714), stempelsnijder aan de Munt te Dordrecht. In 1693 sloten Van Hoecke en Drappentier een overeenkomst (*bijlage II*, 129), waarbij de laatste zich verbond om 'twe bequame stempels te doen smeden, ende deselve gesmeedt en opgemaect sijnde, op de eene te snijden het wapen van de generaaliteit in forma, ende op de ander de wapens van de seven provincien, ende dat soo groot als het model is, alles luxieus en wel gesnede' (afb. 2.8). Drappentier diende de stempels binnen zes maanden na dagtekening van het contract af te leveren.⁸⁹ Tevens verplichtte hij zich op eigen kosten nieuwe te leveren, indien één of beide stempels binnen de tijd van zes jaar tijdens het slaan zou barsten.

Behalve de stempels diende Drappentier ook 'de heije met zijn verder toebehoren, soo houdt als Eijser werck tot sijnen kosten te laten maken'. De omschrijving lijkt erop te wijzen, dat Drappentier niet met een schroefpers, maar met een valpers of valblokmunt werkte. Bij een dergelijk soort muntpers wordt het bovenstempel aan de onderzijde van een zwaar blok van ongeveer 50 kilo bevestigd en opgehesen. Vervolgens wordt het losgelaten, waarna het via een geleiding op het muntplaatje valt, dat op het onderstempel ligt. Het gewicht van het blok en de kracht waarmee het naar beneden valt, zorgen ervoor dat de voorstellingen van de beide stempels in het muntplaatje worden gedrukt.⁹⁰ Voor de beide stempels en de pers zou Drappentier f 500 ontvangen, echter op uitdrukkelijke voorwaarde dat 'daer meede al voren de proeve tot Contantement van haar Hoog Mogenden sal zijn gedaen en het selve goet gevonden wert'. Als de proeven niet de goedkeuring van de Staten-Generaal konden wegdragen, dan zou Drappentier voor zijn werk 'niet eenen stuijver' ontvangen. Op 12 september 1693 ondertekenden beide partijen het akkoord nogmaals, dit maal met de toevoeging 'Dit bovenstaende werck is geprobeert en wel bevonden'. Nog dezelfde dag diende Drappentier bij rekwes zijn rekening in bij de Staten-Generaal (*bijlage II*, 130). Anders dan oorspronkelijk met Van Hoecke overeengekomen ontving hij 'voor alle het selve werck met zijn toebehooren in 't geheel' niet f 500, maar f 797. Niet duidelijk is waarom Drappentiers rekening zo veel hoger uitviel en waarom de Hoog Mogende Heren dit zonder meer accepteerden.⁹¹

88 NA, SG, inv.nr. 7507, 6 september 1681.

89 Het contract tussen Van Hoecke en Drappentier is ongedateerd. Wel is de datum aangegeven, waarop het contract is nagekomen.

90 Vriendelijke mededeling drs. M.L.F. van der Beek, voormalig wetenschappelijk medewerker Geldmuseum, Utrecht. Cf. *Encyclopedie van Munten*, V.6.

91 NA, SG, inv.nr. 3328, fol. 268 (12 september 1693).

Het naechouinge vant welcke de booren Drappentier
 bij desen is verbindende, sijn persoon ende alle sijn
 goederen geenen Mitsgezondert, de selve subscreevenden
 den bedinginge van allen rechten en reghteren onder
 specialijcke den Ed: hove van hollant Altime, in
 byeenbagen den

Daniel Drappentier
 J. Hoecke

Dit bovenstaende werck is geprobaert en wel beoonden
 op den 12 september 1693

J. Hoecke
 Daniel Drappentier

Afb. 2.8 Akkoord tussen Johannes van Hoecke en Daniël Drappentier over het snijden van een stempel tot het slaan van medailles, 1693. [Nationaal Archief, Den Haag, Archief Staten-Generaal]

Van Kerkwijk meende dat de tussen 1691 en 1701 uitgereikte slagpenningen werden vervaardigd aan de Munt te Dordrecht.⁹² De enige reden voor een dergelijke veronderstelling lijkt te zijn, dat Daniël Drappentier als stempelsnijder aan de Munt was verbonden. Maar Drappentier was woonachtig in de hofstad en wordt in het met Van Hoecke overeengekomen contract aangeduid als 'stempel snijder alhier in Den Hage'.⁹³ En ook de levering van een valpers lijkt vervaardiging aan de Munt te Dordrecht uit te sluiten. In die tijd beschikte de Munt reeds over veel geavanceerdere, mechanische persen.

Op de door Daniël Drappentier gesneden stempels zouden heel veel medailles worden geslagen. De onderhandelingen en de in 1697 te Rijswijk gesloten Europese vrede maakten Den Haag in die jaren tot diplomatieke hoofdstad van Europa, waar ambassadeurs en onderhandelaars samenkwamen. Het gevolg was dat de Staten-Generaal met grote regelmaat ketens en medailles bestelden.⁹⁴ Met het uitbreken van de Spaanse Successieoorlog in 1700 verminderde de behoefte geenszins, al waren het nu vaak boodschappers die een present ontvingen, vanwege het overbrengen van tijdingen van overwinningen of veroveringen.

's Lands Medaillepers in de Kloosterkerk te Den Haag, 1704-1795

In hun vergadering van 29 oktober 1691 hadden de Staten-Generaal het besluit genomen om de beloningsmedailles in het vervolg te doen schroeven. Strikt genomen voldeden de medailles die op de met behulp van Daniël Drappentier ingerichte valpers werden geslagen, niet helemaal aan die omschrijving. Maar ongetwijfeld was een valpers op dat moment in technische zin het hoogst haalbare. Uiteindelijk zou in 1704 wel degelijk een schroefpers in Den Haag worden ingericht. Onzeker is of aan deze beslissing nog een nadere opdracht van de Staten-Generaal of een ander bestuurscollege ten grondslag lag.⁹⁵ De eerste vermelding is een door Johannes van Hoecke ingediende declaratie van 25 oktober 1704 voor twee gouden kettingen, alsmede voor het leveren van een medaillepers (*bijlage II, 133*). Van de beide kettingen wordt in de resolutie vermeld dat zij op 17 september zijn besteld, maar over de medaillepers worden geen nadere mededelingen gedaan. Zelfs de hoogte van de rekening is onbekend.⁹⁶ En uit de summiere tekst van de resolutie blijkt al evenmin, waar de medaillepers werd opgericht. De eerste vermeldingen over de plaats

⁹² Van Kerkwijk, 'Vereeringspenningen', 34.

⁹³ Zie ook: Voet, *Merken*, 47.

⁹⁴ Cf. *infra*, hoofdstuk III, 289 e.v.

⁹⁵ Noch in de resoluties van de Staten-Generaal, noch in die van de Raad van State, de Staten van Holland en Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier wordt van de bestelling en de oprichting van een schroefpers melding gemaakt.

⁹⁶ In het archief van Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier zijn uit de jaren 1670-1719 afrekeningen met de goudsmiden die de ketens en medailles leveren bewaard gebleven. Helaas ontbreekt het jaar 1704. Zie *infra*, 196 en 200, en bijlage IV.

Afb. 2.9 Gezicht op de Kloosterkerk. Door Johannes van Londerseel, gedrukt door Nicolaas de Clerk en uitgegeven door Joannes Janssonius, 1614. Gravure, 53 x 41 cm. Voor de Kloosterkerk staat een groot aantal kanonnen opgesteld. Van 1589 tot 1665 was in het Koor van de kerk 's Lands Geschutgieterij ingericht. [Haags Gemeentearchief]

waar de pers stond opgesteld, dateren van enkele decennia later, wanneer de uit Delft afkomstige meester goudsmid Wouter van Dijck (I) op 9 september 1735 een verzoekschrift aan de Staten-Generaal richt 'om te hebben acces en reces tot het laboratorium en om gebruik te maken van de pers of schroeff' (*bijlage II, 149*). Van Dijck wilde de pers gebruiken om ten behoeve van de Confrerie of Broederschap der Handbusschutters te Delft drie gouden penningen te schroeven.⁹⁷ De goudsmid kreeg de gevraagde toestemming. Meer duidelijkheid over de plaats waar het 'laboratorium' zich bevond, verschaft een resolutie van 3 juli 1754, toen meester smid Hendrik van Voorst zijn rekening indiende voor 'reparatie gedaen aende Medaille

97 Zie voor de penning: Van Loon, *Historipenningen*, I, 154.3 en *Vervolg op Van Loon*, II, vii.

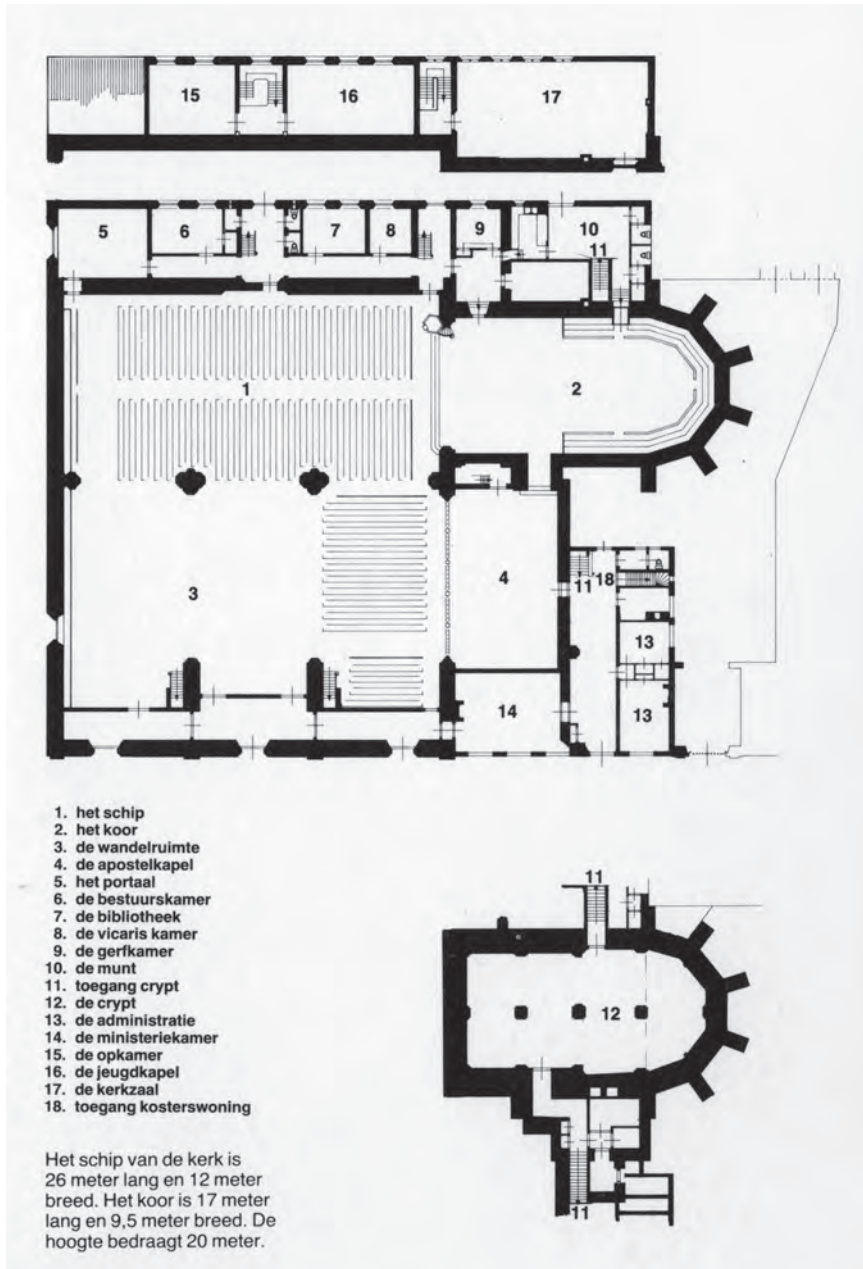
Pers in de manege of Laboratorium' (*bijlage II*, 155). De toevoeging 'manege' maakt duidelijk dat de medaillepers stond opgesteld in een bijgebouw aan de noordzijde van het kerkkoor van de Kloosterkerk. Deze manege of rijsschool bevond zich achter de kerk en was toegankelijk via een poort aan het Lange Voorhout, vlakbij het koor.⁹⁸ In het koor zelf dat met een tussenwand van de kerk was gescheiden, was van 1589 tot 1665 's Lands Geschutgieterij gevestigd. Voor het gieten van de kanonnen werden putten gegraven. Ook werden een oven en een smidse ingericht. Tot 1617 werd de kerk zelf als opslagplaats voor kanonnen, affuiten en munitie gebruikt. Voor de kerk op het Voorhout stonden de nieuw gegoten kanonnen opgesteld (afb. 2.9). Pas in 1665 vertrok de geschutgieterij uit de Kloosterkerk naar een nieuw geschuthuis aan de Nieuwe Uitleg.⁹⁹ Ten noorden van het kerkkoor bevindt zich een ruimte die nog steeds de naam 'de munt' of 'muntkeuken' draagt.¹⁰⁰ In deze ruimte bevond zich de medaillepers waarmee tot 1796 de medailles werden geschroefd, die door de Staten-Generaal als present van staat werden uitgereikt. We mogen aannemen dat de door Van Hoecke geleverde schroefpers hier al meteen in 1704 werd geïnstalleerd, terwijl het voor de hand ligt om aan te nemen dat ook de valpers waarvoor Daniël Drappentier in 1693 werd betaald, hier stond opgesteld.

In 1807, toen de Republiek der Verenigde Nederlanden al meer dan tien jaar had opgehouden te bestaan en inmiddels had plaats gemaakt voor het koninkrijk Holland onder Lodewijk Napoleon, stond 's Lands Medaillepers nog steeds in de Kloosterkerk. In dat jaar werd mr. Willem Adriaan Arnold Poelman opmerkelijk gemaakt op het 'locaal [...] grenzende naast de Consistorie Kamer der Kloosterkerk, en uitkomende in het gangetje naast die kerk' (afb. 2.10) (*bijlage II*, 171). Poelman was in 1795 van zijn ambt als essayeur-generaal van de Republiek ontheven. Maar na het overlijden van zijn opvolger Jan Pieter Beekman in 1803, was hij opnieuw in die betrekking aangesteld. Nu was hij op zoek naar een geschikte werkruimte en het lokaal achter de Kloosterkerk leek aan al zijn wensen te voldoen. In de beschrijving die hij op 10 februari 1807 aan minister van Financiën Isaac Jan Alexander Gogel zond, liet Poelman weten dat in het lokaal 'al het nodige tot smelting van goud en zilver materiaal [aanwezig was], zoo ten aanzien van blaasbalk als ovens ecc. bevattende [...], zijnde daar toe tevens voorzien van een zeer groote fraaije medaille pers'. Van de rentmeester van de Kloosterkerk had de essayeur-generaal vernomen dat de ruimte niet tot de kerk behoorde, maar 'aan het Land' en dat deze in gebruik was bij de juwelier Koning, in wiens bezit de sleutel berustte. Poelman verzocht de minister toestemming om over het lokaal en 'over al het geen

98 Van Kerkwijk, 'Vereeringspenningen', 43, nt. 57 meldt een plattegrond van omstreeks 1750, waar bij de poort aan het Lange Voorhout de aanduiding 'rijsschool' staat.

99 Mulder, 'Kloosterkerk', 389-391 en 430-432.

100 *Ibid.*, 412, nt. 2 merkt over de naam "de Munt" op: 'wij vinden evenwel nergens vermeld, dat daar ooit munt is geslagen, zoodat wij dit dan ook blijven betwijfelen'. Mulders opmerking is volkomen juist. De toevoeging 'keuken' hangt samen met het huidige gebruik van de ruimte.

Afb. 2.10 Plattegrond van de Kloosterkerk. Het lokaal waar 's Lands Medaillepers stond opgesteld, is aangeduid met het cijfer 10. [Uit: *De geschiedenis van de Kloosterkerk 's-Gravenhage*, 's-Gravenhage 1982]

daar in aan den lande mogte toebehooren' te kunnen beschikken.¹⁰¹ Nog de volgende dag werd aan Poelman een afschrift toegezonden van een door de minister genomen secreet besluit om juwelier Koning te gelasten het lokaal en alle zich daarin bevindende staatseigendommen aan de essayeur-generaal over te dragen 'tegen behoorlijken daar van door hem [i.e. Koning] te formeren inventaris'.¹⁰²

Daarop benaderde Poelman de firma W. Koning en Zonen. Via zijn compagnon Pierre Landry ontving Koning het verzoek van de essayeur-generaal om informatie. Op 5 maart 1807 liet Koning vanuit Rotterdam weten 'door mijne benaauwdheid en ongesteldheid op de Borst' nog niet in de gelegenheid te zijn geweest Poelmans schrijven naar behoren te beantwoorden. Ter bespoediging van de overdracht had hij zijn compagnon Landry inmiddels opdracht gegeven om de essayeur-generaal de sleutels van het lokaal te overhandigen. Tevens gaf de juwelier een korte, nog onvolledige opsomming van de staatseigendommen die zich 'in de Munt' bevonden: een medaillepers, een daartoe behorende ijzeren hamer, twee werktafels en een blaasbalg. Koning zegde toe om in de daarop volgende week een complete inventaris te zullen opmaken.¹⁰³ Op 16 maart zond hij Poelman inderdaad de toegezegde inventaris. In het begeleidende schrijven verstrekke Koning interessante gegevens over het lokaal en de zich daarin bevindende medaillepers en muntgereedschappen.¹⁰⁴ Het was hem gebleken dat de ruimte, als ook de werkbanken, de blaasbalg en de kast voor dingen van waarde eigendom waren geweest van Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier: immers een vroeger noodzakelijke reparatie was uitgevoerd op last van dat college onder leiding van controleur Van der Linden. Koning had van horen zeggen dat de Staten-Generaal voor het gebruik van lokaal en gereedschappen aan Gecommitteerde Raden huur betaalden. De medaillepers daarentegen was eigendom van de Staten-Generaal: reparaties aan de pers geschieden op bevel van de Hoog Mogende Heren en op kosten van het land.

De bijgevoegde inventaris bevatte het volgende (afb. 2.11):

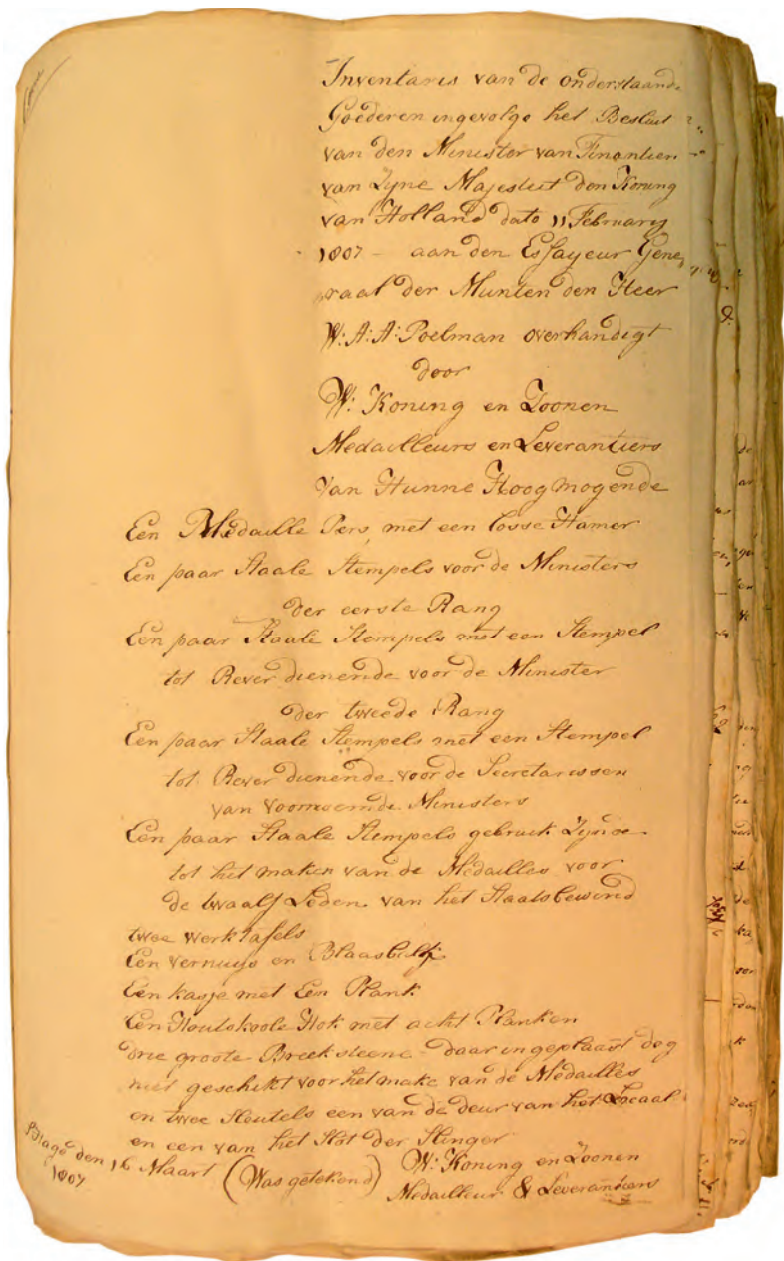
- Een Medaille Pers, met een losse Hamer
- Een paar Staale Stempels voor de Ministers der eerste Rang
- Een paar Staale Stempels met een Stempel tot Rever dienende voor de Minister der tweede Rang
- Een paar Staale Stempels met een Stempel tot Rever dienende voor de Secretarissen van voornoemde Ministers
- Een paar Staale Stempels gebruik Zijnde tot het maken van de Medailles voor de twaalf Leden van het Staatsbewind
- twee werktafels
- Een vernuijs en Blaasbalk
- Een kasje met Een Plank

101 NA, MF, inv.nr. 886, Poelman aan minister van Financiën, 10 februari 1807.

102 NA, EGM, inv.nr. 6, extract secreet besluit minister van Financiën, litt. N (11 februari 1807).

103 *Ibid.*, W. Koning en Zonen aan Poelman, 5 maart 1807.

104 *Ibid.*, 16 maart 1807.

Afb. 2.11 'Inventaris van de onderstaande Goederen [...] aan den Essayeur Generaal der Munten, den Heer W.A.A. Poelman overhandigt door W. Koning en Zonen, Medailleurs en Leverantiers van Hunne Hoog Mogende', 16 maart 1807. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Essayeur-Generaal]

- Een Houtskoole Hok met acht Planken
- drie groote Breeksteene daar ingeplaat dog niet geschikt voor het make van de Medailles
- en twee Sleutels een van de deur van het Locaal en een van het Slot der Slinger.¹⁰⁵

Twee dagen later bracht Poelman de minister van Financiën op de hoogte van de overdracht (*bijlage II*, 172). Tevens liet hij weten dat hij de ruimte al voor smelt- en essaaierwerkzaamheden had gebruikt én dat hij aan oud-stempelsnijder Kokers, die in opdracht van de minister van Binnenlandse Zaken een medaille moest vervaardigen, toestemming had gegeven om die op de medaillepers te schroeven.¹⁰⁶ De minister verleende Poelman vervolgens toestemming om de ruimte voorlopig te gebruiken. Tegelijkertijd gelastte hij zijn secretaris-generaal mr. Elias Canneman een nader onderzoek in te stellen naar de bewijzen van eigendom van het lokaal en de zich daarin bevindende muntgereedschappen; beide ressorteerden van nu af onder de generale administratie van 's lands gebouwen in de residentie.¹⁰⁷ Cannemans onderzoek bracht geen nieuwe feiten aan het licht.¹⁰⁸ Tot eind 1808 lijkt het lokaal bij de Kloosterkerk door Poelman te zijn gebruikt; in oktober van dat jaar werden verschillende 'muntgoederen', waaronder essaaiovens en -lantaarns van de Kloosterkerk naar Poelmans huis in Amsterdam overgebracht. Op 25 februari 1809 diende de essayeur-generaal bij de minister van Financiën voor het transport een declaratie van f 42:19 in.¹⁰⁹

's Lands medaillepers bleef nog tot na 1813 in het lokaal bij de Kloosterkerk opgesteld staan. In de loop van het jaar 1814 werd de enorme balanspers op last van Poelman naar Utrecht getransporteerd, de enige plaats in de noordelijke Nederlanden die op dat moment over een functionerend muntbedrijf beschikte. Een op 27 september 1815 door Poelman bij de Algemene Rekenkamer ingediende 'rekening en verantwoording' voor kosten van de Munt sinds 2 december 1813 bevat drie betalingen die betrekking hebben op de overbrenging (*bijlage II*, 175). De 'oude Zoogenaamde Staten Medaille pers' werd per pakschuit door de Haagse schipper Molenkamp naar Utrecht vervoerd. In Utrecht aangekomen werd de vracht door Bronstraat uit de schuit getakeld en door A. van Harderwijk naar de Munt aan de Oude Gracht gesleept. Molenkamp ontving voor het transport f 16, Bronstraat voor het hijswerk f 3:10 en Van Harderwijk voor het slepen f 2:8.¹¹⁰ Aan Christiaan Jacobus Godron werd een bedrag van f 3 betaald voor 'het verwerken van de voorzeide persse op de munt'; waarschijnlijk is bedoeld dat smidmeester Godron de voor het transport ongetwijfeld gedemonteerde muntpers assembleerde, afstelde en opnieuw gebruiksklaar maakte. Tenslotte ontving ook J. Eringaard, 'oppasser

105 Zie voor de hiermee geslagen medailles: hoofdstuk IV.

106 NA, MF, inv.nr. 886, Poelman aan minister van Financiën, 18 maart 1807.

107 NA, EGM, inv.nr. 6, extract secreet besluit minister van Financiën, litt. X (19 maart 1807).

108 *Ibid.*, extract besluit minister van Financiën, litt. 3 (13 april 1807).

109 *Ibid.*, inv.nr. 8, nota van verschotten, 25 februari 1809.

110 ARM, inv.nr. 363, fol. 9-10. Met dank aan drs. M.L.F. van der Beek, die mij op deze betalingen wees.

van het lokaal achter de Kloosterkerk' een bedrag van f 8:7 voor door hem gedane betalingen in verband met het transport naar Utrecht.¹¹¹

In Utrecht deed de oude medaillepers van de Republiek nog enige jaren dienst, totdat hij in de eerste helft van de negentiende eeuw werd afgevoerd.¹¹²

Goudsmid van Haar Hoog Mogenden

De Staten-Generaal bestelden de presenten die zij uitreikten bij een beperkt aantal Haagse goudsmiden. Sommige van hen traden jarenlang als vaste leverancier op. Op den duur werden zij zelfs aangeduid als juwelier, goudsmid of medailleur van de Staten-Generaal. Zo werd Johannes van Hoecke in 1712 'juwelier van den staet' genoemd¹¹³ en voerde de firma W. Koning en Zonen in 1807 nog steeds de titel 'medailleurs (en leveranciers) van H.H.M.', ofschoon de Hoog Mogende Heren Staten-Generaal al meer dan een decennium tevoren hadden opgehouden te bestaan.¹¹⁴

Doorgaans lieten de Staten-Generaal de contacten met de goudsmiden en het zoeken naar een geschikte opvolger voor een leverancier die genoodzaakt was om zijn werkzaamheden te staken, over aan de griffier, al blijkt dat bij de eerste wisseling van de wacht waarvan gegevens bewaard zijn gebleven niet. In maart 1629 vertrok Hendrik Mirou, die bijna 23 jaar lang aan de Staten-Generaal had geleverd, uit Den Haag. Nog geen twee weken nadat Mirou zijn laatste drie ketens had afgeleverd, richtte Hans Marcusz. Vonck zich tot de Hoog Mogende Heren met het verzoek om Mirou te mogen opvolgen (*bijlage II, 91*). De vergadering zegde toe het aanbod te zijner tijd in overweging te zullen nemen, maar op dat moment was dat niet urgent omdat de eerstvolgende drie maanden geen geschenken werden besteld. En toen begin juni het vertrek van de Venetiaanse ambassadeur Giovanni Soranzo (*bijlage I, 1629-4a/b*) op handen was, richtte goudsmid Hans Bouwens van der Houven een vergelijkbaar rekwest aan de Hoog Mogende Heren. Hij had meer geluk – zo het geluk was – dan Vonck, want de vergadering besloot hem de opdracht voor het maken van een keten voor Soranzo en diens secretaris te gunnen (*bijlage II, 96*). Oorspronkelijk had de opdracht een eenmalig karakter, maar uiteindelijk zou Bouwens van der Houven tussen 1629 en 1635 50 door de Staten-Generaal bestelde ketens en kettingen leveren. De naam van Hans Marcusz. Vonck komt daarentegen in de resoluties niet meer voor.

Van bemoeienis van de zijde van de griffier lijkt voor het eerst sprake in 1681, toen Pieter Verdijn zich per rekwest tot de Staten-Generaal richtte om de Hoog

111 ARM, inv.nr. 363.

112 Niet duidelijk is waarvoor de medaillepers werd gebruikt. Het meest waarschijnlijke moment waarop de pers als schroot is afgevoerd, ligt rond de jaren 1845. In die tijd werd het gebouwencomplex verbouwd, gerenoveerd en gedeeltelijk afgebroken en weer opgebouwd. Dit alles met het oog op de grote hermunting onder koning Willem II. Vriendelijke mededeling drs. M.L.F. van der Beek, Geldmuseum Utrecht, 19 september 2011.

113 NHA, GNR, inv.nr. 1292.

114 NA, EGM, inv.nr. 6, W. Koning en Zonen aan Poelman, 5 en 16 maart 1807.

Mogende Heren te bedanken voor het feit dat hij meer dan twee decennia lang het goud- en zilverwerk had mogen leveren (*bijlage II*, 126). De vergadering besloot om griffier mr. Hendrik Fagel de Oudste (1617-1690) op te dragen een opvolger voor Verdijn te zoeken en 'aen te stellen'.¹¹⁵ Dat het in dit geval vermoedelijk een formaliteit betrof, blijkt uit het door Verdijn ingediende rekwest. De vertrekkende goudsmid nam de vrijheid om als opvolger voor te dragen 'den persoon van Adriaen van Hoecken, Schoon Soon ende de winckel aengestaen hebbende van wijlen Hans Koenraedt Bregtel, mede juwelier en Silversmit alhier, welcken Van Hoecken voor hem Suppliant altijt tot nu toe de voorsz. medaeljes extraordinaris selfs heeft gemaect, waertoe hij bijzonderlijck is begaeft' (afb. 2.12). De griffier nam de voordracht over, waarna Adriaen van Hoecke de nieuwe leverancier van kettingen en medailles werd. Wel zou Verdijn in 1683 nog één maal een keten leveren, bestemd voor de Brandenburgse extraordinaris envoyé Melchior de Rouck (*bijlage I*, 1683-2). En ook honderd jaar later, na het vrij onverwachte overlijden van Albert Jansz. de Thomese op 1 november 1781, was het de griffier die vijf dagen later Willem Koning voordroeg als diens opvolger (*bijlage II*, 160).

De goudsmiden van de Hoog Mogende Heren leverden aan de Staten-Generaal, zonder dat zij in betaalde dienst waren. Toch moeten griffier en goudsmid onderling afspraken over vervaardiging en levering hebben gemaakt, die zij schriftelijk vastlegden. Voorbeelden van dergelijke overeenkomsten zijn niet bewaard gebleven, maar dat zij moeten hebben bestaan, blijkt uit een verzoekschrift dat Adriaen van Hoecke op 22 januari 1689 indiende (*bijlage II*, 127).¹¹⁶ In detail schetste de goudsmid de problemen die zich voordeden bij de betalingen door het Noorderkwartier van het gewest Holland. Van Hoecke was van mening dat de onkosten die hij moest maken zeker de helft van zijn verdiensten verloren deden gaan, hetgeen in strijd was met 'de conditie van wegens U Hoog Mogenden met den Suppliant [Van Hoecke, de indiener van het verzoek] op het stuck van de te doene leverancie aengaen'. Van Hoecke verzocht de Staten-Generaal dan ook om zorg te dragen voor prompte betaling, waarbij hij uitdrukkelijk wees op 'sijnne gemaecte conditie'.

Toch lijkt het erop dat de goudsmiden een niet geringe mate van vrijheid van handelen hadden: zo liet Verdijn de door de Staten-Generaal bestelde medailles door een collega gieten, gaven de goudsmiden van de Staten-Generaal opdracht tot het snijden van de benodigde stempels en sloten zij hierover onder hun eigen naam contracten af. En zelfs de bestelling van een medaillepers in 1704 lijkt via goudsmid Johannes van Hoecke te zijn gelopen.

In zijn brief aan essayeur-generaal Poelman van 16 maart 1807 geeft juwelier W. Koning en Zonen enkele interessante details over zijn aanstelling in 1781 en over de leveringen aan de Staten-Generaal.¹¹⁷ Van griffier Hendrik Fagel de Oude had Ko-

115 NA, EGM, inv.nr. 3304, fol. 195 (6 september 1681).

116 Het rekwest is abusievelijk gedateerd 22 januari 1688.

117 NA, EGM, inv.nr. 6, W. Koning en Zonen aan Poelman, 16 maart 1807.

[illegible]

Afb. 2.12 Verzoekschrift van Pieter Verdiyn aan de Staten-Generaal, 6 september 1681. Verdiyn laat weten dat hij niet langer de presenten zal leveren. [Nationaal Archief, Den Haag, Archief Staten-Generaal]

ning de sleutels ontvangen van het lokaal én van het slot van de medaillepers, als ook de stempels om de medailles te schroeven. Koning verklaarde dat tot het aantreden van het Staatsbewind geen nieuwe stempels waren gesneden en dat deze 'ten alle teijde onder ons berustende zijn geweest. En wanneer er eene Medaille en Ketting voor eene buitenlandsche Minister, ofte Doose [ten behoeve van het zegel van de generaliteit, dat aan traktaten en/of ratificaties werd gehecht] benoodigd waren, als dan wierde wij per Resolutie van Hunne Hoog Moogende gelast, zulk Medaille en Ketting ofte Doose te vervaardigen en bekwaamen Extract der Voornoemde Resolutien'.

In hetzelfde schrijven liet Koning de essayeur-generaal weten dat medaillepers, stempels en toebehoren eigendom van de Staten-Generaal waren en dat hij uit ondervinding wist dat zij opdracht tot de noodzakelijke reparaties aan werktuigen en gereedschappen gaven. Koning doelde hiermee op een voorval uit mei 1789, toen hij zich tot de Staten-Generaal wendde met de mededeling dat de schroefpers door het jarenlange gebruik 'zoodanig verlopen' was, dat het niet langer mogelijk bleek om er medailles mee te vervaardigen.¹¹⁸ Nadat de Raad van State op 19 juni een positief advies had uitgebracht, kreeg geschutgieter Jean Maritz (1738-1807) opdracht om de schroef te repareren.¹¹⁹ Na het overlijden van de geschutgieter reclameerde diens zoon en opvolger Louis Ernst, dat voor de werkzaamheden met betrekking tot de 'vernieuwinge, reparatie en onderhoud van 'S Lands grote Medaille Pers', uitgevoerd in de jaren 1789-1793 en opnieuw in 1799 geen betaling plaats gevonden zou hebben (*bijlage II*, 173).¹²⁰ Overigens was de reparatie door Maritz niet de eerste, die werd uitgevoerd: naast de al genoemde reparatie door meester smid Hendrik van Voorst in juli 1754 had ook Maritz' voorganger Jan Verbruggen (1712-1782) de medaillepers al eens onder handen gehad. Hij ontving f 207:14 wegens de levering op 30 maart 1761 van een 'grote metale bos of moer met de draad voor de schroeff daar ingegoten tot de Medalje Pers' (*bijlage II*, 156).

Een enkele maal werd de medaillepers ook gebruikt om andere penningen te slaan dan de medailles van de Staten-Generaal. Behalve de reeds genoemde goudsmid van Dijck (I) die in 1735 toestemming kreeg om ten behoeve van de handboogschutters van Delft drie gouden penningen te schroeven¹²¹, maakte ook Willem Koning zelf op deze wijze gebruik van de pers in de Kloosterkerk. Zo schroefde hij eind 1781 op stempels gesneden door de Haagse medailleur Johan Hendrik Schepp (1736-1793) 550 gouden, verguld zilveren en zilveren exemplaren van de ovale medailles, waarmee stadhouder Willem V de officieren, onderofficieren en adelborsten van de schepen die bij Doggersbank hadden gestreden, beloonde.¹²² En ook de penningen die de Staten van Holland in 1787 na het herstel van het stadhou-

118 NA, SG, inv.nr. 7984, 29 mei 1789.

119 NA, RvS, inv.nr. 367, fol. 698 (24 juni 1789).

120 NA, MF, inv.nr. 740, 29 februari 1808; *ibid.*, inv.nr. 569, 29 februari 1808, *ibid.* inv.nr. 570, 4 maart 1808.

121 Cf. *supra*, 137.

122 Cf. *infra*, hoofdstuk III, 307-308 en 319, afb. 3.29.

derlijk bewind aan de hertog van Brunswijk en aan de officieren van het Pruisische leger schonken én de kolossale penningen op de in oktober 1787 aangenomen Acte van Garantie, beide van de hand van Schepp, werden op 's lands medaillepers geschroefd.¹²³ En zelfs nog in de jaren 1810-1811 verzocht Konings compagnon Pierre Landry van de pers gebruik te mogen maken om medailles voor het Genootschap 'Kunstliefde spaart geen vlijt' en voor de Haagse Tekenaakademie te mogen slaan. Opmerkelijk genoeg ondertekende hij zijn laatste verzoek van 5 maart 1811, geschreven in een Nederlands waarin het Franse accent zwaar doorklonk, met de signatuur 'Konig & Landry' (*bijlage II, 174*).¹²⁴

Het essaai

Goudgehalte en essaai

In de besluiten die de Staten-Generaal namen om een verering te doen, werd tegelijkertijd ook vastgesteld welke waarde het uit te reiken present moest hebben. De door de Staten-Generaal geschonken ketens, kettingen en medailles werden gemaakt van goud. Omdat zuiver goud te makkelijk buigt en breekt en bovendien te snel slijt, werd gewerkt met een legering met zilver en/of koper. Bepalend voor de waarde van de door de Staten-Generaal vereerde gouden voorwerpen was dan ook niet alleen het gewicht, maar ook het gehalte van het verwerkte goud. Het goudgehalte wordt aangegeven in karaten en greinen: zuiver goud (1.000/1.000) heeft een gehalte van 24 karaat. Eén karaat is onderverdeeld in 12 greinen.

De Haagse goudsmeden die aan de Staten-Generaal leverden, waren niet vrij in het bepalen van het gehalte van het door hen gebruikte goud, maar hadden zich te houden aan voorschriften, die van het begin van de zestiende eeuw dateerden. In een op 2 februari 1502 door Filips de Schone, hertog van Bourgondië, uitgevaardigd plakkaat op de uitoefening van het beroep van edelsmid was vastgelegd dat het werkgoud of 'filet' een gehalte van tenminste 22 karaat diende te hebben. Op 9 december 1661 vaardigden de Staten van Holland en West-Friesland een nieuw plakkaat uit op het 'onderhoudt van de Keur der Goud- ende Silversmeden hier te lande', dat een aanvulling betekende op de regeling van 1502. In artikel XLVIII van het nieuwe plakkaat werd een onderscheid gemaakt tussen werkgoud van 22 karaat en fijn-goud van 23 karaat en 8 grein. Tevens werd de zogenaamde 'uiterste remedie' vastgesteld, de wettelijk toegestane, maximale afwijking van de richtlijn: voor fijn-goud bedroeg deze slechts één grein, voor werkgoud ¼ karaat of 3 grein. Dit betekende dat van fijn-goud vervaardigde voorwerpen een goudgehalte moesten hebben

¹²³ *Vervolg op Van Loon*, IX, nrs. 715-716: penning voor de Pruisische officieren en X, nr. 775: penning op de Acte van Garantie.

¹²⁴ NA, EGM, inv.nr. 10, Koning en Landry aan Poelman, 5 maart 1811.

van tenminste 23 karaat 7 grein, terwijl voor werkoud een ondergrens van 22 karaat werd aangehouden.¹²⁵

Slechts door middel van onderzoek kan het goudgehalte worden vastgesteld. Dit onderzoek wordt essaai genoemd, afgeleid van het franse werkwoord *essayer* ~ proberen, onderzoeken. Het essaai geschiedde door van de goudmassa waarvan het gehalte bepaald moest worden, een monster van ongeveer 1 gram te nemen¹²⁶ en hieruit langs chemische weg al het onedele metaal te verwijderen. Door het monster vóór en na de behandeling heel precies te wegen en door beide uitkomsten met elkaar te vergelijken, was het mogelijk om het goudgehalte tot op 1/8 grein (ongeveer een half duizendste) nauwkeurig te bepalen.¹²⁷ Het procédé om uit goud onedel metaal te verwijderen, verliep in twee stappen: het cupelleren, waarbij het goud werd gezuiverd van alle metalen onedeler dan zilver, én de bewerking met essaaiwater, bedoeld om ook het zilver uit het goud te halen. De methode van cupellatie ontleent zijn naam aan de bij het procédé gebruikte 'cupellen', bakjes van beendermeel, dat de eigenschap heeft om metaaloxiden te absorberen. Samen met een afgestemde hoeveelheid lood werd een afgewogen monster op een cupel geplaatst en verhit in een oven, waar zuurstof vrij toegang toe had. Bij een temperatuur van ongeveer 1050°C verbrandden de in het monster aanwezige onedele metalen tot oxiden, die samen met het oxide van het toevoegde lood door het beendermeel van de cupel werden opgenomen. Het in de cupel achtergebleven residu bevatte nu enkel nog goud en, indien aanwezig, zilver. Om hieruit tenslotte ook het resterende zilver te verwijderen, werd het tot een platte strip uitgewalst en opgerold. De opgerolde strip werd in essaaiwater of salpeterzuur gekookt, waarna ook het zilver oploste en fijngoud overbleef.

Zeker in de achttiende eeuw werden altijd 'twee halve essayen' genomen, hetgeen betekent dat het essaai in duplo werd uitgevoerd, waarbij twee monsters van hetzelfde gewicht werden genomen, die afzonderlijk werden onderzocht. Na cupellatie en behandeling met essaaiwater werd onderzocht of tussen beide verschil in gewicht was opgetreden. Was dit niet het geval, dan werd aangenomen dat de bewerkingen op correcte wijze waren uitgevoerd. Bij de bepaling van het goudgehalte werd het gemiddelde van beide onderzoeken genomen.

Het onderzoek door middel van cupellatie was nauwkeurig, maar vereiste de aanwezigheid van een goede moffeloven en kon daarom alleen in een essaailaboratorium worden uitgevoerd. Het resultaat was afhankelijk van de ervaring van de essayeur én van de kwaliteit van de oven, waarvan de temperatuur tijdens de proefneming vooral constant moest blijven.

125 Zie voor goudgehalte: Citroen, *Amsterdamse zilversmeden*, ix-xiii en id., *Meestertekens*, vii-viii.

126 In de essaai-verslagen is altijd sprake van '6 penningen' of ½ essaaimark. Een essaaimark was ongeveer 1,9 gram. Vriendelijke mededeling drs. M.L.F. van der Beek, voormalig wetenschappelijk medewerker Geldmuseum te Utrecht.

127 Zie voor het essaaiëren van goud in de zeventiende eeuw: Van der Beek, 'Dukaten', 492-494. Met dank aan drs. M.L.F. van der Beek voor zijn adviezen op technisch vlak.

Het essai in de zeventiende eeuw

Op 30 september 1711 besloten de Staten-Generaal dat in het vervolg alle uit te reiken presenten geëssaieerd dienden te worden. Maar ook vóór die tijd is reeds sprake van het essaaiëren van gouden vaatwerk, ketens en medailles. Over de frequentie en de wijze waarop het essaaiëren in de zeventiende eeuw plaats vond, is weinig bekend. De eerste vermeldingen van het essaaiëren van gouden kettingen dateren uit 1608: op 21 mei van dat jaar besloten de Staten-Generaal om aan Johan van der Borch (*bijlage I, 1608-1*), die als gezant van de landgraaf van Hessen de bestands-onderhandeling had bijgewoond, op zijn vertrek een ketting ter waarde van f 2.000 te schenken. Op 30 mei presenteerde goudsmid Marcus Duvoet de ketting, die 58 once, 13 engels woog en met fatsoen f 2.008:9 kostte. Op 6 juni werd een betalings-ordonnantie gedepêcheerd ten laste van ontvanger-generaal Philips Doubleth. Een van de schakels van de ketting werd overhandigd aan Johan Berck, pensionaris van Dordrecht, om deze door de essayeur-generaal te laten onderzoeken. Klaarblijkelijk vond het essaaiëren plaats in de Hollandse Munt te Dordrecht; over de uitkomst is niets bekend.¹²⁸

Hetzelfde geldt voor de zeven gouden kettingen, die in augustus werden gemaakt voor de leden van het Deense gezantschap die net als de gezant uit Hessen de vredesbesprekingen bijwoonden. De beide grootste kettingen, die elk een waarde van f 2.500 hadden en bestemd waren voor Jakob Jakobsen Ulfeldt en dr. Jonas Charisius (*bijlage I, 1608-2a/b*), werden vervaardigd door Hendrik Mirou, de vijf kleinere (*bijlage I, 1608-2c/g*) door Marcus Duvoet en Jacques Mirou samen. Ook van dit essai is de uitkomst niet bekend.¹²⁹

In de daarop volgende jaren is sporadisch sprake van het essaaiëren van presenten (zie tabel 2.3). Wat daarbij opvalt, is dat het essai doorgaans plaats vond, nádat de presenten waren uitgereikt. Zo besloten de Staten-Generaal op 5 augustus 1608 om essayeur-generaal Pieter Gerritsz. Douw de zeven kettingen voor het Deense gezantschap te laten essaaiëren. Op dat moment waren zes van de zeven gezanten reeds vertrokken. En twee dagen voordat de Staten-Generaal hun besluit namen om de kettingen te laten essaaiëren, had de achtergebleven hofmeester jonker Pieter Hoendermarck deze al in ontvangst genomen. Om dit 'essai achteraf' uit te kunnen voeren, werd van iedere ketting één schakel achtergehouden. In sommige gevallen was zelfs al een betalingsordonnantie op de ontvanger-generaal geslagen.

Dat het essaaiëren een nogal subjectieve aangelegenheid was, toont een curieus voorval uit 1624. Eind november besloten de Staten-Generaal om de Marokkaanse extraordinaris ambassadeur Youssef Biscaino (*bijlage I, 1624-9*) te vereren met een ketting en een medaille ter waarde van f 600. Op 30 november leverde Hendrik Mi-

128 NA, SG, inv.nr. 3160, fol. 276 (6 juni 1608).

129 *Ibid.*, fol. 434 (5 augustus 1608).

TABEL 2.3 Vermelding van het essaaiëren van door de Staten-Generaal uitgereikte presenten

datum	naam	waarde	resultaat
mei/juni 1608	Johan van der Borch	k.2000	
5 aug. 1608	Jacob Jakobsen Ulfeldt	k.2500+m	
	Dr. Jonas Charisius	k.2500+m	
	hofmeester van Denemarken	k.350+m	
	secretaris van Denemarken	k.350+m	
	jhr. Pieter Hoendermarck	k.300+m	
	jhr. Christian Friess	k.300+m	
	jhr. Pieter Stygge	k.300+m	
19 okt. 1621	Adam, graaf zu Schwarzenberg	k.300	onvoldoende
25 nov. 1624	Youssef Biscaino	km.600	voldoende
14 dec. 1625	George Villiers, hertog van Buckingham	v.20.000	
	Henry Rich, graaf van Holland	v.10.000	
	Sir Dudley Carleton, burggraaf Dorchester	km.1500	
	Jakob Jakobsen Ulfeldt	km.1500	
	Christian Thomesen Sehested til Tømmerup	km.1500	voldoende
24 feb. 1639	Maarten Harpertsz. Tromp	km.2000	onvoldoende
27 mei 1639	Nicolas le Seigneur, heer van Amontot	k.1200	voldoende
13 jul. 1645	Alcaide Muhammed Ben Askar	km.600	voldoende
aug. 1663	zeven gouden lampetten en schotels	v.70.000	onvoldoende

k = ketting; km = ketting en medaille; m = medaille; v = vaisselles.

Bron: NA, SG, inv.nrs. 3160, 3180, 3183, 3184, 3245, 3251, 3269.

rou de keten. In de vergadering van 19 december 1624 meldde mr. Simon van der Meiden, generaalmeester van de Munt, dat bij het essaaiëren was gebleken dat het gehalte van de ketting met 21 karaat $2 \frac{3}{8}$ grein onvoldoende was. Daarop besloot de vergadering een tweede essaai te laten uitvoeren. Op 9 januari 1625 berichtte Van der Meiden dat het goud van de schakel van de ketting van Biscaino opnieuw was geëssaaiëerd: één maal door de essayeur-generaal en een tweede maal door de niet bij name genoemde essayeur, die het eerste essaai had genomen. Ditmaal bleek het gehalte wel te voldoen: volgens het onderzoek van de essayeur-generaal bedroeg het goudgehalte 21 karaat $11 \frac{7}{8}$ grein, terwijl het tweede essaai een uitkomst van 21 karaat $11 \frac{5}{8}$ grein opleverde. Maar ook goudsmid Mirou zelf bleek inmiddels voor een 'contra-expertise' te hebben gezorgd: volgens een in zijn opdracht te Utrecht uitgevoerd essaai bedroeg het gehalte 22 karaat.¹³⁰

130 NA, SG, inv.nr. 3183, fol. 729 (19 december 1624): eerste essaai; *ibid.*, inv.nr. 3184, fol. 13 (9 januari 1625): tweede essaai. Waarschijnlijk werd alleen de ketting geëssaaiëerd en niet de medaille.

De presenten die in 1625 voor de Deense en Engelse gezanten werden gemaakt en de keten voor de Marokkaanse ambassadeur voldeden met een gehalte van ruim 22 karaat aan de keur. Dat gold niet voor de ketens voor de graaf zu Schwarzenberg (*bijlage I, 1621-5*) en voor Maarten Harpertsz. Tromp (*bijlage I, 1639-2a*), als ook voor de zeven gouden lampetten, die Pieter Verdijn in 1663 had geleverd om ver-eerd te worden aan de commissarissen van de koning van Frankrijk.

Voor al het gehalte van de in 1639 aan Tromp geschonken keten bleek te laag. Uit het op last van de generaalmeeesters van de Munt door essayeur Caspar Wijntgens verrichte essai van een schakel van de ketting bleek dat het goudgehalte slechts 20 karaat 3 grein bedroeg. De generaalmeeesters hadden tot het onderzoek opdracht gegeven omdat hun was gebleken 'dat in eenighe plaetsen deser Provincien groote fouten, insonderheijt in de goud wercken, waren begaen, selfffer oock in Keetenen aen Scheeps-Capiteijnen vereert'. Zo had generaalmeeester Jacob van Nispen tijdens een inspectiereis in Zeeland verschillende aldaar vervaardigde kettingen, die 'bij het landt aen seeckere scheepscapiteijnen [waren] vereert', laten essaieren. Van geen van de kettingen was het gehalte hoger geweest dan 20 karaat 3 grein. Bedoeld zijn overigens de vijf ketens die de Zeeuwse admiraliteit kort te voren door de goudsmiden Aernout Haak en Pieter Marijnissen had laten maken voor commandeur Johan Evertsen en de kapiteins Joost Banckert, Johan Jacob de Vlieger, Pieter Adriaensz. Ita en Adriaen Janssen, bijgenaamd 'Gloeijende Oven'.¹³¹ Daarop hadden de generaalmeeesters in verschillende steden van de Republiek de dekens en overliden van het goud- en zilversmedengilde laten ontbieden en hen ondervraagd over de wijze waarop zij de bestaande plakaten naleefden. Daarbij waren alleen in Dordrecht onregelmatigheden geconstateerd: na verschillende 'tergiversatien ende dwaelingen' hadden de overliden tenslotte toegegeven, dat zij alle gouden werken, waarvan het gehalte tussen 20 en 21 karaat lag, lieten passeren. Omdat de dekens en keurmeesters van het Haagse gilde uitdrukkelijk hadden verklaard dat zij de keur op het werk-goud naleefden, luidde de conclusie van de Generaalmeeesters dat 'dit werck een particulier feijt is, niet bij voorgangh ende navolginge van anderen; maer uijt eigen bedrieff, oock niet bij advijs ende misverstant; maer met opset, ende voorbedachten raedt, gedaen'. Zij adviseerden de Staten-Generaal om de ketting te laten vernietigen en maatregelen te nemen tegen goudsmid Van der Maa.¹³²

In hun vergadering van 6 april 1639 besloten de Staten-Generaal goudsmid Van der Maa om een reactie te vragen. In zijn weerwoord (*bijlage II, 104*) wees Van der Maa erop dat hij in eerste instantie het verzoek van griffier Musch om de ketens voor Tromp en de negen andere officieren die in de slag tegen de Duinkerker kapers hadden gevochten, herhaaldelijk had afgewezen 'uit rechtmatige apprehensie van lang-

¹³¹ Cf. supra, hoofdstuk I, 55-59.

¹³² NA, SG, inv.nr. 3245, fol. 78 (10 maart 1639): opdracht tot essai; fol. 93 (19 maart 1639): schrijven Wijntgens; fol. 119 (6 april 1639): rapport Generaalmeeesters van de Munt; fol. 132 (14 april 1639): verslag van bevindingen in Zeeland. Zie voor de rapporten en het advies van de Generaalmeeesters: NA, GMK, inv.nr. 7, fol. 48 e.v.

saeme betaeling ende veel naerloopens daer om te moeten doen'. Uiteindelijk was hij gezwicht en had hij aangenomen om de kettingen te leveren. Hij betuigde de ketens te hebben gemaakt 'op zoodanigen voet, als alle andere Goudtsmeden ende Werckers hier te Lande [...] te doen gewoon zijn [...] sonder sich aen eenigen assaij verbonden te hebben'. Van der Maa liet weten bereid te zijn de kettingen terug te nemen, om te smelten en nieuwe te maken op het door de Hoog Mogende Heren verlangde gehalte. Het lijkt erop dat de Staten-Generaal genoeg namen met de verklaring van Van der Maa, want de goudsmid zou nog twee decennia lang alle presenten van Staat leveren. En als Van der Maa gelijk had met zijn opmerking 'datter niemandt anders gevonden wierde, die op credijt zijn goude kettingen wilde leveren', dan zat er voor de Hoog Mogende Heren vermoedelijk weinig anders op.

Ook het gehalte van de zeven gouden lampetten met een waarde van *f* 10.000 per stuk, die Pieter Verdijn op 30 juni 1663 voor de commissarissen van de koning van Frankrijk leverde, bleek met 20 karaat 10 grein te laag te zijn.¹³³ Net als in 1639 waren de generaalmeeesters zeer uitgesproken in hun oordeel: 'dese Meester', zo betoogden zij in het aan de Staten-Generaal gezonden bericht over de bevindingen van het onderzoek, 'ende alle andere en konnen van groote naelatigheijt niet geexcuseert ende verontschuldicht werden over sodanigen ende exorbitanten affwijck'. Overeenkomstig de voorschriften in de plakكاتen, dienden de lampetten 'in stucken geslagen [te] werden'. Bij wijze van verdediging (*bijlage II, 121*) wees Verdijn op de sterk gestegen goudprijs, waardoor het heel erg moeilijk was geweest om edelmetaal te verkrijgen, zeker in de hoeveelheden die hij voor de lampetten nodig had. Hij had 1½ à 2 % opgeld moeten betalen voor goud van slechte samenstelling, dat zich moeilijk liet om-smelten. Tot slot wees de goudsmid op de zeer trage betalingen, waarover hij meer dan eens zijn beklag had gedaan.¹³⁴

De Staten-Generaal lieten de kwestie door de commissie voor de zaken van de Munt uitzoeken. Deze rapporteerde in de vergadering van 8 september 1663, waarna men besloot de lampetten te accepteren en Verdijn de overeengekomen goudprijs van *f* 41 per once en het afgesproken fatsoen van *f* 1:10 per once te voldoen.¹³⁵

De resolutie van 1711

In september 1711 richtten de Raden en Generaalmeeesters van de Munt zich tot de vergadering van de Staten-Generaal met een remonstrantie, waarin zij verwezen naar de op 28 juni 1663 genomen resolutie om de zeven door Verdijn vervaardigde lampetten 'ende alle verdere presenten in toecomende' door de essayeur-generaal te

¹³³ NA, SG, inv.nr. 3268, fol. 515 (14 augustus 1662): bestelling; *ibid.*, inv.nr. 3269, fol. 396 (28 juni 1663): voorstel om te essaaiëren; fol. 402 (30 juni 1663): declaratie; fol. 477 (8 augustus 1663): opdracht aan essayeur-generaal.

¹³⁴ *Ibid.*, inv.nr. 3269, fol. 490 (15 augustus 1663).

¹³⁵ *Ibid.*, fol. 542 (8 september 1663).

laten onderzoeken (*bijlage II*, 120). De generaalmeeesters merkten op dat deze ‘soo salutare resolutie van haer Hoog Mogenden ’t zedert een geruijmen tijt in non-ob-servantie was geraekt’ (*bijlage II*, 138). Zij stelden voor de gouden presenten ter Muntkamer door de essayeur-generaal te laten onderzoeken. De Staten-Generaal stemden met het voorstel in en bepaalden dat de goudsmid zijn werk pas in hun vergadering kon tonen, nadat het hij het had laten essaaieren. Goudsmid Johannes de Graef ontving een extract van het genomen besluit.

Anders dan de resolutie van 1663 zou het besluit van 1711 blijvende gevolgen hebben: vanaf dat moment zouden, enkele uitzonderingen daargelaten, alle door de Staten-Generaal verleende gouden kettingen, medailles én pillegiften door de essayeur-generaal worden onderzocht. Het essaaieren geschiedde op het Binnenhof in Den Haag, waar de Raden en Generaalmeeesters hun vertrekken hadden en waar een werkruimte voor de essayeur-generaal was ingericht.¹³⁶

Van hun bevindingen maakten de essayeurs-generaal verslag op. Uit de jaren tachtig en negentig van de achttiende eeuw is een aantal originele essaairapporten bewaard gebleven, opgesteld door mr. Marcellis Emants en diens opvolger mr. Willem Adriaan Arnold Poelman.¹³⁷ Tevens werd het merendeel van de tussen 1711 en 1796 opgestelde onderzoeksrapportages verbatim ingelast in de registers van resoluties en notulen van de Generaliteits Muntkamer.¹³⁸ Voor de eerste maal kwam het essaaieren van de gouden presenten in de notulen ter sprake op maandag 16 november 1711. Er vond op die dag geen onderzoek plaats; wel werden er richtlijnen vastgelegd voor de essayeur-generaal (*bijlage II*, 139):

Soo word den Essaijeur Generael gelast ende gequalificeerd in absentie van alle de Raden en Generaal Meesters het werk presserende de proef van de selve te neemen, van sijne bevindingen rapport te doen ende wanneer ingevolge der ordonnantie op het cas subject van behoorlijken alloij werden bevonden, de selve met het poinçon van den Staet te teekenen. Vermogende hij Essaijeur Generael beneden de uijtterste remedie niet meer te passeren als een quart of ten uijtterste een half grein schaers, ofte anders deselve afteweijzen ende bij manquement van een half greijn den Werkman serieux sijn pligt te recomanderen.

Het eerste essaii werd genomen op dinsdag 1 december 1711, toen goudsmid Johannes de Graef twee gouden medailles overlegde, elk van beide ter waarde van f 500 en door de Staten-Generaal respectievelijk op 11 en 27 november besteld voor de secretaris van graaf von Goess, plenipotentiaris van de Duitse keizer (*bijlage I*, 1711-3) en kapitein James Paterson (*bijlage I*, 1711-4). In aanwezigheid van de generaalmeeesters Albrecht Coenen en mr. Jacob ten Brinck werden van beide medailles ‘ingesneden ses penningen’ en na ‘volgens muntsgebruijck sijnde behandeld’ kon het goudgehalte worden bepaald op 23 karaat 7 grein. Op de medailles werd

136 Calkoen, ‘Binnenhof’, 121, 136 en kaart III, sub f, tegenover 134.

137 NA, GMK, inv.nr. 44. Bewaard zijn verschillende rapporten uit de jaren 1781-1794.

138 *Ibid.*, inv.nrs. 67-76.

een klein goudmerkje ingeslagen: het 'poinçon van den Staet' (afb. 2.13). Twee dagen later, op 3 december, toonde De Graef de medailles in de vergadering van de Staten-Generaal en overlegde hij zijn declaratie.¹³⁹

In een tijdsbestek van 86 jaar, lopend van september 1711 tot maart 1797 bestelden de Staten-Generaal en, na 1796, de Nationale Vergadering 236 ketens en medailles; van 171 ketens en medailles zijn de essaaierslagen in de resoluties en notulen opgetekend. In vijf gevallen was het gehalte van ketting of medaille onvoldoende, waarna de goudsmid werd gelast een nieuw exemplaar te leveren, dat vervolgens ook werd geëssaieerd. De ketens van de Engelse extraordinaris ambassadeur Thomas Wentworth, graaf van Strafford en diens secretaris Charles Holzendorf (*bijlage I, 1714-4a/b*) werden in twee verschillende sessies onderzocht: eerst de beide medailles op 8 maart 1715 en twaalf dagen later de ketens.¹⁴⁰ Het brengt het totaal aantal essaaierslagen op 178.

Afb. 2.13 Draagoog van de medaille verleend aan John Adams, maart 1788. Op het oog is 'poinçon van den Staet' afgeslagen. [Massachusetts Historical Society, Boston]

Van een aantal jaren ontbreken de essaaierslagen in de resoluties en notulen van de Generaliteits Muntkamer. Doorgaans gaat het om enkele korte perioden van één of enkele jaren. Zo bestaan er geen verslagen uit de jaren tussen 1716 en 1726, uit mei 1745 en uit de periode lopend van maart 1778 tot het einde van 1780. Daarnaast zijn in andere jaren slechts sporadisch essaaierslagen in de registers terug te vinden (zie tabel 2.4)

Maar rechtvaardigt het ontbreken van de essaaierslagen de conclusie dat het bij resolutie van 30 september 1711 vastgestelde onderzoek in die jaren niet werd uitgevoerd? Of vond het wel degelijk plaats, maar werden de bevindingen niet in de resoluties en notulen vastgelegd?

Er zijn aanwijzingen die op de eerste mogelijkheid duiden. Uit de jaren tachtig en negentig van de achttiende eeuw zijn niet alleen de in de resoluties en notulen van de Generaliteits Muntkamer opgenomen essaairapporten én een aantal originele essaaierslagen bewaard gebleven (afb. 2.14), maar ook de door essayeur-generaal Emants in die jaren ingediende 'declaraties van vacatien, verschotten en onkosten' (afb. 2.15).¹⁴¹ Deze laatste geven een overzicht van alle in een jaar door de essayeur-

¹³⁹ NA, GMK, *inv.nr.* 67, fol. 3 (3 december 1711).

¹⁴⁰ *Ibid.*, fol. 75 (8 en 20 maart 1715).

¹⁴¹ *Ibid.*, *inv.nrs.* 44 (essaaierslagen) en 59-I en 59-II (declaraties). Bewaard zijn de declaraties uit de jaren 1780-1785 en 1788-1791.

TABEL 2.4 Ontbreken van essaiverslagen, 1711-1797

periode	uitreikingen	verslagen	geen verslagen
1711-1715	19	19	0
1716-1725	8	0	8
1726-apr. 1745	43	38	5
mei 1745	4	0	4
jun. 1745-1763	52	50	2
1764-1777	36	14	22
1778-1780	8	0	8
1781-1793	66	50	16
Totaal	236	171	65

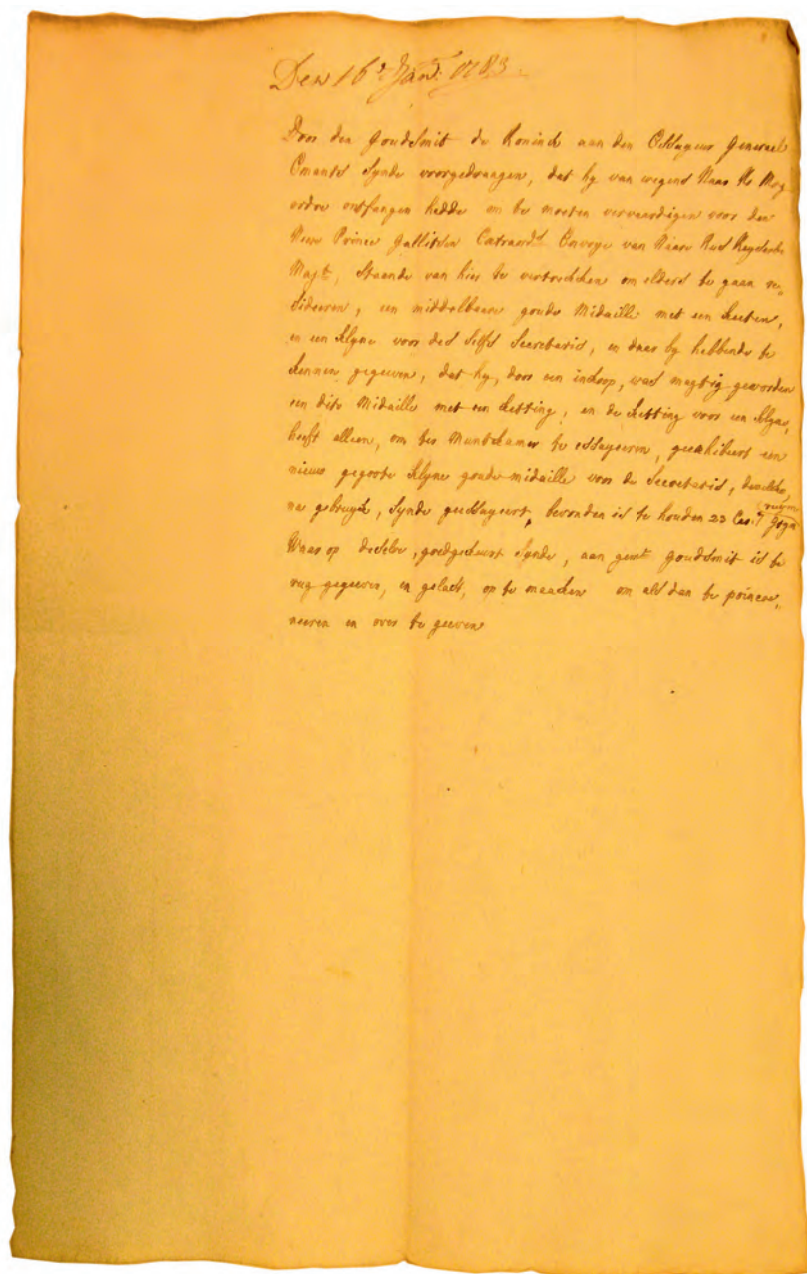
Bron: NA, GMK, inv.nrs. 67-76.

generaal ten behoeve van het gewest Holland uitgevoerde essaaiwerkzaamheden. In deze declaraties zijn ook kosten opgenomen van de ten behoeve van de Staten-Generaal verrichte onderzoeken van de presenten van Staat. Een vergelijkend onderzoek toont aan dat de registers van de resoluties en notulen van de Raden en Generaalmeesters het meest volledig zijn: alle originele essaairapporten die bewaard gebleven zijn, staan ook in de resoluties van de Raden en Generaalmeesters vermeld. En hetzelfde geldt voor alle in de declaraties van verschotten vermelde essaaiwerkzaamheden. Anderzijds bestaan van de ketens waarvan het essai niet in de resoluties van de Raden en Generaalmeesters wordt vermeld, geen originele essaiverslagen. En ook worden ze niet in de declaraties van verschotten genoemd (zie tabel 2.5). Dit zou er wellicht op kunnen duiden dat het voorgeschreven essai inderdaad niet óf niet door de essayeur-generaal werd uitgevoerd.

Toch lijkt enige omzichtigheid geboden: zo is het door Emants ingediende overzicht van declaraties over het jaar 1788 wel degelijk bewaard, terwijl de door hem uitgevoerde onderzoeken van de presenten van Staat er niet in worden vermeld. Dit valt te meer op, daar Emants in dezelfde declaratie wel melding maakt van het essaieren van de grote en de 83 kleine medailles die de Staten van Holland lieten slaan als geschenk aan Karel Willem Ferdinand, hertog van Brunswijk en de officieren van het Pruisische leger, dat in 1787 het stadhouderlijke bewind had hersteld.¹⁴²

Een tweede aanwijzing lijkt op het eerste gezicht direct uitsluitel te bieden. Bij resolutie van 21 september 1764 besloten de Staten-Generaal een keten van f 1.300 te schenken aan Friedrich Carl von Moser (*bijlage I, 1764-2*), minister plenipotentiaris van de landgraaf van Hessen, die op het punt stond de Republiek definitief te verlaten. Op 25 september presenteerde goudsmid Jan de Thomese ketting en me-

142 Vervolg op Van Loon, IX, nrs. 715-716.

Afb. 2.14 Essaai-verslag van essayeur-generaal Marcellis Emants van een medaille voor de secretaris van Dmitri Alekseevic vorst Galitzin, minister plenipotentiaris van Rusland, 16 januari 1783. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Generaliteits Muntkamer]

Grandport / 24 : 0 : 0

Januari

Den 18 dits is gearamineert en middellaren
goud medaille met een setting en een digne dits
voor den Luit. Gener. van Galitzin Russ. Oorlog
sterft dattende geen verdere

Den 19, 20, 21, 22, 23, 24 en 25 dits, dga den
overstaan van de Kruis deelen en geest. Munt ge-
religieus, enige goud en silven werden hi
Kruisen opgedagt, die vry volbrachte lieden
dga, dert voor 0 dagen vacatie . . . 40 : 0 : 0

den 26 dits en 27 dits werden . . . 57 : 30 : 0

en voor edelheidsloofend in 0 dagen geluidt . . . 50 : 19 : 0

Februari

Den 1 Februari is een Hare hi. Hoge overge-
geven de drie maandelijksche lycke van des over-
werde dits. Anders. Overvloed

Den 2 dits heeft M. H. Lohse, ald. Munt,
meester van de Proce van goudland dga id. goud

Den 3 is ingedroomen de redde van Hare Ho. Hoge
op de 3 maandelijksche opgeven

Den 19, 20, 21, 22, 23, 24, en 25 dits, dga
ten overstaan ald. overge gearamineert enige goud
en silven werden in 0 Hoge opgedagt dattende
publike lieden dga, dert voor 0 dag. Proce . . . 40 : 0 : 0

den 26 dits en 27 dits werden . . . 100 : 19 : 0

en voor edelheidsloofend in 0 dagen geluidt . . . 55 : 11 : 0

Maart

den 1 Maart gearameert op een brief van de Hoge
van Hare overge van J. Hoge ald. post. realit

Edele dga prof. te lieden doen

den 2 dits heeft den dits, dga proce ald
Munt. Oorlog van goudland hi M. H. goud

den 3 dits gearameert op een brief van Hare
lieden van goud, overvloedige brief op het

100 : 12 : 0
1701

Afb. 2.15 'Declaraties van vacatien, verschotten en onkosten' van essayeur-generaal Marcellis Emants, 1783. Vermelding van het essaai van een medaille voor de secretaris van Dmitri Alekseevic vorst Galitzin, minister plenipotentiaris van Rusland, 16 januari 1783. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Generaliteits Muntkamer]

TABEL 2.5 Vergelijking van de essaaierslagen in de notulen van de Generaliteits Muntkamer, de originele rapportages van Emants en Poelman en de door Emants ingediende declaraties voor essaaiwerkzaamheden

	datum	naam	notu- len	rapport- ages	decla- raties
1781	5 juli	H.P. Tinne	x	x	x
	5 november	de helden van Doggersbank	x	x	x
1782	17 juli	Ehrensward en secretaris	x	x	x
1783	16 januari	Galitzin en secretaris	x	x	x
	3 april	Morkov en secretaris	x		
1784	14 juni	De la Vauguyon en secretaris	x		x
	15 juli	De St. Saphorin en secretaris	x		x
1785	14 november	M. Tinne	x	x	x
1787	5 februari	Schlitx von Görtz en secretaris	x	x	x
	4 april	Von Reischach en secretaris			
	2 juli	Schultz von Ascheraden en secretaris	x	x	x
	19 september	D'Almeida en secretaris			
1788	17 januari	Von Thulemeyer en secretaris	x		
	6 maart	Adams			
	5 april	De Vêrac en secretaris	x	x	
	13 mei	Van Reede	x	x	
	22 november	Von Alvensleben en secretaris	x		
1789	3 februari	De Saint-Priest en secretaris	x	x	x
	13 mei	Wedel Jarlsberg en secretaris			
	7 juli	Malmesbury en secretaris			
	13 oktober	Van Heeckeren van Waliën	x		x
1790	22 februari	Montagrini de Mirabel en secretaris			
	15 maart	Fitzherbert en secretaris			
1792	4 mei	De la Tour du Pin en secretaris	x	x	
1793	23 april	kapitein Berkeley en vier luitnants	x	x	
	7 juni	Von Starhemberg en secretaris	x		
	27 augustus	Spencer en secretaris*	x		
	14 oktober	Oginsky en secretaris			
1794	17 maart	Auckland en secretaris	x	x	
	8 september	Von Leykam en secretaris	x	x	

* Van het essaai van de keten van de secretaris van Spencer wordt geen melding gemaakt.

Bron: NA, GMK, inv.nrs. 44, 59 en 75-76.

daille in de vergadering van de Hoog Mogende Heren. In de resoluties en notulen ontbreekt Emants' rapportage van het essaai van Von Mosers keten. Van de door De Thomese ingediende declaratie is een kopie bewaard gebleven in het archief van Pieter Steyn, van 1749 tot 1772 raadpensionaris van Holland (afb. 2.16).¹⁴³ De goudsmid bracht de onderstaande bedragen in rekening (*bijlage II*, 157):

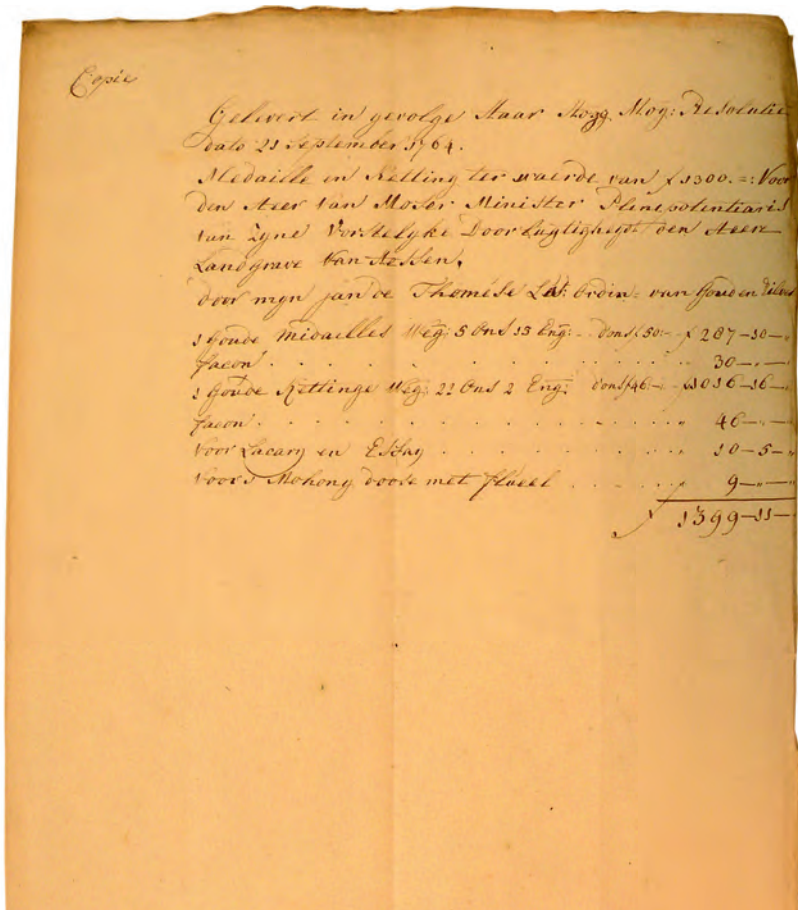
1 goude midailles wegende 5 ons 15 engels, d'ons f 50	287:10:0
facon	30:0:0
1 goude kettinge wegende 22 ons 2 engels, d'ons f 46	1016:16:0
facon	46:0:0
voor lacarij en essay	10:5:0
voor 1 mohony doose met flueel	9:0:0
	1399:11:0

De post voor 'lacarij en essay'¹⁴⁴ lijkt onomstotelijk te bewijzen dat De Thomese keten en medaille liet essaaiëren. En toch lijkt twijfel op zijn plaats. Wat terstond opvalt is dat tussen bestelling en aflevering wel heel weinig tijd verstreek: De Thomese presenteerde ketting en medaille vier dagen na het besluit van de Staten-Generaal. Als we daarbij bedenken dat tussen bestelling en levering ook een zondag zat, dan lijkt het niet erg waarschijnlijk dat de goudsmid in dit korte tijdsbestek ook nog gelegenheid vond om zijn werk door de essayeur-generaal ten overstaan van een of meer Raden en Generaalmeesters in de Generaliteits Muntkamer te laten onderzoeken.

Voor het ontbreken van een essaairapport én voor de snelheid, waarmee Thome-se de keten voor plenipotentiaris Von Moser leverde, is echter een andere verklaring te vinden. Doorgaans lieten de goudsmiden twee ketens tegelijk essaaiëren, een grote keten voor de vertrekkende gezant en een kleiner exemplaar voor diens secretaris. Met grote regelmaat blijkt uit de in de resoluties en notulen van de Muntkamer opgetekende essaai-verslagen, dat de goudsmid één of meer ketens of gedeelten ervan op voorraad had en dat hij deze had verkregen door overname van een reeds eerder vertrokken gezant of secretaris, die de ontvangen beloning liever te gelde maakte. De resoluties maken duidelijk dat dit geschiedde met medeweten en instemming van de griffier van de Staten-Generaal. En in het verslag van het essaai van de ketens van de Pruisische minister plenipotentiaris Johann Peter von Raesfeld en diens secretaris (*bijlage I*, 1742-1a/b) op 23 januari 1742 is zelfs aangegeven dat de kleine medaille die goudsmid Johannes du Vignon in zijn bezit had, afkomstig was van Andreas Johannes Halloy, secretaris van Corfitz Anton, graaf von Ulfeld, de ruim anderhalve maand eerder vertrokken ambassadeur van de Duitse keizer

¹⁴³ NA, Steyn, inv.nr. 233.

¹⁴⁴ Met 'lacarij' is bedoeld *lekkage*, het verlies aan goud dat bij het smeltproces optreedt.

Afb. 2.16 Kopie declaratie van Jan de Thomese voor een keten bestemd voor Friedrich Carl von Moser, minister plenipotentiaris van Hessen-Kassel, 21 september 1764. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Pieter Steyn]

(bijlage I, 1741-2b). Ook Von Ulfeld zelf verkocht zijn ketting aan Du Vignon, die deze in november 1743 gebruikte voor de keten van de Engelse ambassadeur John Dalrymple, graaf van Stair (bijlage I, 1743-2a). In de essaaierslagen die in de resoluties en notulen van de Generaliteits Muntkamer zijn opgenomen, is herhaaldelijk sprake van het overnemen van reeds eerder geleverde en geëssaieerde kettingen en/of medailles (zie tabel 2.6).

De door de goudsmid overgenomen kettingen en medailles waren al in een eerder stadium gekeurd en met het 'poinçon van den Staet' gemerkt en behoeften dus niet opnieuw geëssaieerd te worden. De verkoop van ketens was voor beide partijen profijtelijk: de gezant ontving de goudwaarde van het verkregen present on-

TABEL 2.6 Vermelding van door de goudsmid overgenomen kettingen en medailles

datum	overn.	naam [verering]
14 maart 1733	m	Graaf van Chiusano, minister van Sardinië [km. 1300] [...] als zijnde de Medaille daar bij geleverd sullende werden nog in voorraad, en volgens voorgeven van du Vignon reets geaccepteert door den Heer Griffier Fagel
8 maart 1734	k+m*	J.C.A. Siegman, secretaris van Graaf von Sintzendorf, ambassadeur van de Duitse keizer [km.600] [...] zijnde de medaille van seshondert Guldens voor den Secretaris van den heer Ambassadeur nog voor handen in voorraad.
13 april 1741	m	Graaf Esterhasi [km. 1300] [...] de Medaille, die nog in voorraad was hebbende [...] (wijl voorgaf dat de medaille reets voor den heer Griffier Fagel was aanneemelijk verklaart)
23 januari 1742	m	Secretaris van Von Raesfeld, minister plenipotentiaris van Pruisen [km. 300] [...] zijnde de Medaille reets voorheen geprobeert als gediend hebbende gehad voor den Secretaris van den gewezen keijzerlijken Ambassadeur Grave van Ulefelht, die den selven aan den Goudsmit Du Vignon hadde verkogt.
12 november 1743	k	Graaf van Stair, extraordinaris ambassadeur van Engeland [km.6000] [...] de goude keeten tot deese Medaille was reets ter Muntkamer ge-examineert en met het poincoen van de Generaliteit geteekent, als gedient hebbende tot een Medaille voor den gewezen keijzerlijken Ambassadeur heer Grave van Ulefelt
8 oktober 1754	k+m	Secretaris graaf de Viry, extraordinaris envoyé van Sardinië [km.300] [...] onlangs met approbatie van den Heere Griffier Fagel van iemand ingekocht
30 juni 1759	k+m	Freire de Andrade Encerrabodes, extraordinaris envoyé van Portugal [km.1300] [...] voor den Heer Andrade als Extraordinaris Envoyé van Hooggedagte Koning noch een medaille en ketting onder den Heer Griffier Fagel voor handen zijnde
23 januari 1762	2k	Baron von Gross en secretaris, minister plenipotentiaris van Rusland [km. 1300, km.300] [...] bij inkoop de kettingen tot dito Medailles van een vertrekkend Minister was magtig geworden

datum	overn.	naam [verering]
26 augustus 1763	2k+m	Graaf Ferrero della Marmora en secretaris, minister van Sardinie [km.1300, km.300] [...] bij inkoop magtig zijnde geworden, een dito medaille voor een envoijé gedestineert, met de daartoe gehorende ketting, mitsgaders nog een ketting voor een kleijne
15 augustus 1768	k+m	Graaf Voroncov, minister plenipotentiaris van Rusland [km.1300] [...] nog den groten gouden Staten Medaille met een ketting in gereetheid te hebben
16 januari 1783	2k+m	Vorst Galitzin en secretaris, minister plenipotentiaris van Rusland [km.1300, km.300] [...] door inkoop was machtig geworden een dito medaille met een ketting en de ketting voor een klijne
3 april 1783	2k+m	Graaf Morkov, minister plenipotentiaris van Rusland [km.1300] [...] sich door overneeming van een ander vertrokken Minister, van de aan hem geordonneerd zijnde te maaken groote goude Medaille benevens de ketting voor de selve, en een dito klijne ketting, voor de bovengeme: medailles, van geen nieuwe te hebben behoeven te voorsien
17 januari 1788	k+m	Von Thulemeyer, extraordinaris envoyé van Pruisen [km.1300] [...] also nog een dito, met een ketting bij den geme: goudsmit, geëssaijeert, voorhanden was
5 april 1788	m	A.B. Caillard, secretaris De Vérac, ambassadeur van Frankrijk [km.600] [...] het examen van de klijne goude Medaille geschikt tot een afscheijds present voor desselfs Secretaris, niet zijnde nodig geweest, also nog een dito, bij den gemelde goudsmit, geëssaijeert voor handen was
13 mei 1788	k	Van Reede, overbrengende het tractaat met Turkije [km.100z.d.] [...] Den geme: Goudsmit nog voorsien zijnde van een bij hem overgenomen goude Ketting voor een klijne Medaille, geschikt, so is geen examen van een ketting nodig geweest
4 mei 1792	k+m	Secretaris De la Tour du Pin, minister plenipotentiaris van Frankrijk [km.300] [...] het examen van de klijne Goude Medaille en Ketting, geschikt tot een afscheijds present voor den Secretaris van voorne: Minister heeft geen plaats gehad, vermits noch een dito geëssaijeerd, bij den gemelde goudsmid voor handen was.

k = ketting; m = medaille

* Waarschijnlijk is met 'medaille van seshondert Guldens' de gehele keten bedoeld: in het essaairapport is namelijk geen sprake van het onderzoek van de ketting.

Bron: NA, GMK, inv.nrs. 67-76.

middellijk in klinkende munt, terwijl de goudsmid de keten met instemming van de griffier bij een volgende bestelling opnieuw kon gebruiken. In dat geval bracht hij opnieuw fatsoen en essaaikosten in rekening voor een keten die hij al eerder had gemaakt en had laten keuren. In het geval van de keten voor minister plenipotentiaris Von Moser ging het om een bedrag van f 76.

Bij nader beschouwing blijkt dat we hier niet met een achttiende-eeuwse inventie te maken hebben, maar dat het verschijnsel al veel eerder voorkwam. Vergelijken we de betalingen die aan de goudsmiden werden gedaan, dan valt op dat Johannes van der Maa op 2 juni 1648 een bedrag van f 6.211:20 ontving voor een keten, bestemd voor de Franse extraordinaris ambassadeur Gaspar Coignet de La Thuillerie (*bijlage I, 1648-2a*). De eerstvolgende bestelling voor een keten van f 6.000 laat ruim een jaar op zich wachten. Voor de keten die Van der Maa op 16 oktober 1649 ten behoeve van de Deense extraordinaris ambassadeur Corfitz Ulfeldt (*bijlage I, 1649-2a*) levert, blijkt de goudsmid exact hetzelfde bedrag in rekening te brengen. En ook bij zijn opvolger Pieter Verdijn is hetzelfde verschijnsel zichtbaar: in april 1681 levert hij een keten van f 1.300 en een van f 300 bestemd voor de Brandenburgse extraordinaris envoyé Van Romswinkel en zijn secretaris (*bijlage I, 1681-1a/b*). Verdijn brengt hiervoor een bedrag van f 1.632:13:0 in rekening. Eind juni levert hij opnieuw ketens voor de Engelse extraordinaris envoyé Sydney en zijn secretaris Thomas Plott (*bijlage I, 1681-2a/b*), maar ditmaal bedraagt de rekening f 1.633:8:0. Maar de beide ketens voor Meyercrone en zijn secretaris (*bijlage I, 1681-3a/b*) die Verdijn in september levert, hebben exact dezelfde prijs als de presenten uit april van dat jaar. We mogen hieruit opmaken dat de goudsmid de beide ketens van Van Romswinkel en zijn secretaris overnam, maar nog niet over de beide presenten beschikte, toen hij in juni 1681 de ketens voor Sydney en Plott afleverde.

En ook bij de levering van vader en zoon Van Hoecke is hetzelfde patroon zichtbaar. In een tijdsbestek van minder dan één jaar levert Adriaen van Hoecke vijf maal een keten ter waarde van f 1.300. Voor vier van de vijf ketens brengt hij een bedrag van f 1.329:2:10 in rekening; alleen voor de vierde keten wijkt de rekening af, al zou de som van f 1.329:12:10 misschien zelfs het resultaat van een verschijsing kunnen zijn.¹⁴⁵ En in 1689 is het verschijnsel opnieuw goed te constateren: in drie maanden tijd brengt Adriaen tot drie maal toe dezelfde keten van f 1.325:12:2 in rekening.¹⁴⁶ En waar voor Johannes het jaar 1691 op het eerste gezicht een topjaar lijkt te zijn, waarin hij elf ketens van f 1.300, één keten van f 600 en één van f 300 moet maken, blijkt de praktijk heel anders: drie maal brengt hij een keten van

¹⁴⁵ Het betreft declaraties voor ketens op 31 juli 1684 geleverd voor baron von Goerz (*bijlage I, 1684-7*); op 5 september 1684 voor Von Witzendorff (*bijlage I, 1684-9*); op 22 september 1684 voor baron Canon (*bijlage I, 1684-10*); op 15 maart 1685 voor Toledano (*bijlage I, 1685-1*) met het afwijkende bedrag van f 1.329:12:10 en op 3 april 1685 voor Chudleigh (*bijlage I, 1685-3*).

¹⁴⁶ Het betreft declaraties voor ketens op 21 januari 1689 geleverd voor Sinold genant Schütz (*bijlage I, 1689-1*); op 2 maart 1689 voor Gyldenstolpe (*bijlage I, 1689-3*) en op 16 april 1689 voor Van Lannoy (*bijlage I, 1689-6*).

f 1.326:6:0 in rekening,¹⁴⁷ vier maal een keten van f 1.333:12:0,¹⁴⁸ ketens van f 1.426:6:0 en f 1.331:6:0¹⁴⁹ en twee ketens voor het niet uitgesplitste bedrag van f 2.652:12:0.¹⁵⁰ En in 1697 en 1698 lijkt het patroon zich te herhalen: de op 30 november 1697 ten behoeve van Von Prielmayer en zijn secretaris (*bijlage I, 1697-4a/b*) geleverde ketens van f 6.000 en f 600, duiken op 16 december opnieuw op maar nu voor Bothmer en zijn secretaris (*bijlage I, 1697-8a/b*), op 21 januari 1698 worden ze geleverd voor Von Schmettau en zijn secretaris (*bijlage I, 1698-1a/b*) en op 22 februari 1698 komen ze voor de laatste keer voor als presenten voor Bonde en zijn secretaris (*bijlage I, 1698-2a/b*).

Vermoedelijk is in de veel voorkomende praktijk om de medailles en kettingen te gelde te maken een deel van de verklaring te vinden voor het ontbreken van een groot aantal essaairapporten: immers als de goudsmid een ketting en een medaille voor de gezant en zijn secretaris op voorraad had dan hoefde de gang naar de Generaliteits Muntkamer niet te worden gemaakt en werd ook geen essaairapport opge maakt.¹⁵¹ En als er geen secretaris was, zoals in het geval van de Hessische minister plenipotentiaris Von Moser, dan volstonden één enkele ketting en één medaille. Al kan de praktijk beslist niet het hele verschijnsel verklaren.

Kettingen van werkoud en medailles van fijnoud

Uit de vele declaraties en betalingsordonnanties én uit de enkele zeventiende-eeuwse essaaierslagen blijkt dat voor de kettingen en de medailles die de Haagse goudsmiden aan de Staten-Generaal leverden, lange tijd goud met hetzelfde gehalte van 22 karaat werd gebruikt. Naar alle waarschijnlijkheid veranderde dit toen in 1691 de overstap werd gemaakt van gegoten naar geslagen penningen. Het voor die tijd enorme formaat van de medailles (65-67 mm en vanaf 1710 85-90 mm) en het hoge reliëf van de voorstellingen maakten het relatief zachtere fijnoud van 23 karaat 7 grein beter geschikt om penningen te slaan dan het minder zuivere en daardoor hardere werkoud van 21 karaat 8 grein. Aan het besluit de medailles niet langer uit werkoud te vervaardigen, moeten overwegingen van technische aard ten grondslag hebben gele-

147 Het betreft declaraties voor ketens op 29 maart 1691 geleverd voor De Méan (*bijlage I, 1691-1*); op 5 mei 1691 voor Haxhuijsen (*bijlage I, 1691-2*) en op 18 mei 1691 voor Von Croseck (*bijlage I, 1691-3*).

148 Het betreft declaraties voor ketens op 21 juli 1691 geleverd voor Avemann (*bijlage I, 1691-7*); op 18 oktober 1691 voor een niet bij naam genoemde Perzische gezant (*bijlage I, 1691-8*); op 25 oktober 1691 voor de markies De Canales (*bijlage I, 1691-9a*) en op 24 december 1691 voor de graaf Oxenstierna (*bijlage I, 1691-10*).

149 Het betreft declaraties voor ketens op 7 juni 1691 geleverd voor Guericke (*bijlage I, 1691-4*) en op 9 januari 1692 een keten op voorraad (*bijlage I, 1691-11*).

150 Het betreft declaraties voor ketens op 18 juni 1691 geleverd voor Mertz van Quirnheim en baron von Dahlberg (*bijlage I, 1691-5a/b*).

151 In de in tabel 2.6 vermelde essaairapporten wordt met regelmaat vermeld dat een, twee of drie onderdelen van het present reeds in het bezit van de goudsmid waren. Maar er werd altijd minimaal één onderdeel wel geëssaieerd. Er zijn geen gevallen bekend, waarin de goudsmid kwam melden dat hij beide medailles en beide ketens reeds in zijn bezit had. We mogen aannemen dat in een dergelijk geval de gang naar de essayeur-generaal niet werd gemaakt.

gen: het gebruik van fijnhoud moet ertoe hebben bijgedragen dat de medaillestempels veel minder snel sleten. Dat dit een overweging was, die het nodige gewicht in de schaal zal hebben gelegd, wordt duidelijk wanneer we bedenken dat in het contract dat goudsmid Johannes van Hoecke in 1693 met de Dordtse stempelsnijder Daniël Drappentier sloot (*bijlage II*, 129), voor de beide door laatstgenoemde te graveren stempels een levertijd van zes maanden werd overeengekomen. En dat een dergelijke termijn soms bij lange na niet volstond, blijkt uit het rekwest dat de onfortuinlijke stempelsnijder Johannes Drappentier op 17 april 1709 aan de Staten-Generaal richtte (*bijlage II*, 135). In opdracht van de inmiddels overleden goudsmid Van Hoecke had Drappentier in 1706 aangenomen om twee nieuwe stempels te snijden. Nadat hij er 'over de Drie Jaren lang' aan had gewerkt, was het stempel met het wapen van de Generaliteit bij het harden gebarsten en onbruikbaar geworden. Met de grootst mogelijke deemoedigheid verzocht Drappentier de Hoog Mogende Heren hem bij wijze van voorschot de helft van het afgesproken bedrag te willen betalen en opdracht te geven om een nieuw stempel te snijden. En passant wees hij daarbij op de 'deplorable staat' en de 'onvermogenheit' waarin hij verkeerde en op het feit dat hij zijn 'bedroefde' moeder, weduwe met zeven kinderen, had te onderhouden. De Staten-Generaal willigden Drappentiers verzoek in. Op 15 april 1710, één heel jaar later, leverde hij ook het tweede stempel af (*bijlage II*, 137).

Het eerste onomstotelijke bewijs dat voor kettingen en medailles inderdaad goud van verschillend gehalte werd gebruikt, leveren de in september 1711 beginnende essaai-verslagen.¹⁵² Beide onderdelen van de keten werden afzonderlijk geëssaaiëerd, waarbij het gehalte van de ketting 22 karaat diende te bedragen en dat van de medailles 23 karaat 7 grein.

Niet altijd voldeed het door de goudsmiden gepresenteerde werk. Zo werden tussen 1712 en 1715 door goudsmid Johannes de Graef bij herhaling medailles afgeleverd, waarvan het gehalte onder de uiterste remedie van 23 karaat 7 grein lag. Van de negentien door hem ter essaaiëring overlegde exemplaren hadden er elf een te laag allooi, variërend van 23 karaat 4 grein tot 23 karaat $6\frac{3}{4}$ grein. In vier gevallen moesten de medailles omgesmolten, opnieuw geschroefd en nogmaals geëssaaiëerd worden, terwijl een aantal medailles van 23 karaat $6\frac{3}{4}$ grein, van 23 karaat $6\frac{5}{8}$ grein en zelfs een exemplaar van 23 karaat $6\frac{1}{4}$ grein wel werden doorgelaten, al geschiedde dat soms met 'serieuze recommandatie aen den voors. goudsmidt De Graef de voors. medailles voor dit mael, dog sonder consequentie, te passeren'.¹⁵³

Ook Johannes du Vignon leverde een ketting en een medaille, waarvan het gehalte ontoereikend was. Het gehalte van de schakels van de ketting, bestemd voor de Pruisische minister plenipotentiaris Von Raesfeld (*bijlage I*, 1742-1a) bleek $1\frac{1}{2}$ grein onder de uiterste remedie te liggen. De schakels werden aan Du Vignon te-

152 Overigens wordt in de rapporten het goud waarvan de medailles worden gemaakt, niet aangeduid met de term fijnhoud, maar met dukatengoud. Het gehalte van fijnhoud en dukatengoud is identiek.

153 NA, GMK, inv.nr. 67, fol. 66 (6 september 1714).

ruggegeven, met de opdracht deze om te smelten en nieuwe te leveren, die wel het juiste gehalte hadden. De dag daarop liet Du Vignon de nieuw gemaakte schakels essaaiëren; ditmaal lag het gehalte iets boven de 22 karaat.¹⁵⁴ Daarentegen werden de medailles bestemd voor de Venetiaanse minister ridder Andrea, ridder Tron en diens secretaris Girolamo Salvioni (*bijlage I, 1745-1a/b*), waarvan het gehalte $\frac{1}{4}$ grein te laag bleek, wel gewoon doorgelaten.¹⁵⁵

Presentatie en declaratie

Zodra de door de Staten-Generaal bestelde presenten gereed waren, bracht de goudsmid de Hoog Mogende Heren hiervan op de hoogte. Daarbij verliepen de contacten waarschijnlijk via de griffier. Vervolgens werd de goudsmid ontboden om het door hem gemaakte werk af te leveren. Uit de resoluties blijkt nergens dat de goudsmid persoonlijk tot de vergadering werd toegelaten, zodat we moeten aannemen dat hij de door hem gemaakte werken vóór het begin van de vergadering aan de griffier, aan een van de gedeputeerden of aan de commissie voor de Munt of voor Buitenlandse zaken overhandigde.¹⁵⁶

Een heel belangrijk onderdeel bij het afleveren van de geschenken vormde het wegen van de stukken, immers het gewicht van het verwerkte edelmetaal vormde het uitgangspunt bij het opstellen van de rekening. Tot 1656 werd in de resoluties van de Staten-Generaal nauwgezet opgetekend wat de geleverde presenten wogen, waarbij doorgaans de gewichten van ketting en medaille afzonderlijk werden aangegeven. Uit de in de resoluties gekozen bewoordingen blijkt dat het wegen op het Binnenhof zelf plaats vond, vermoedelijk voorafgaand aan de vergaderingen.¹⁵⁷ Wellicht moet in dit geval zelfs aan de Generaliteits Muntkamer gedacht worden. Uit de in dit opzicht vaak wat gedetailleerdere notulen uit de laatste jaren van de zestiende en het eerste decennium van de zeventiende eeuw blijkt in elk geval dat het wegen plaats vond in presentie van een aantal leden van de Staten-Generaal. Zo werd op 13 juli 1598 de keten bestemd voor Sir Francis Vere (*bijlage I, 1598-3*) gewogen ten overstaan van de gedeputeerden Jan van de Warcke en Johan Witte.¹⁵⁸ Op 10 augustus 1603 was voorzitter Hero van Hottinga aanwezig toen de keten voor

154 NA, GMK, inv.nr. 69, fol. 244 (22 januari 1742).

155 *Ibid.*, inv.nr. 70, fol. 54 (2 maart 1745).

156 De resoluties van de Staten-Generaal bevatten uitsluitend gegevens over de verlening van presenten en de presentatie in de vergadering van het geleverde werk. Over de wijze waarop de contacten met de goudsmeden verliepen, is niets bekend.

157 Zo vinden we in de resoluties formuleringen als: 'de goude kettingh [...] gewoegen sijnde' en 'is gewoogen oock vervolgens ter vergadering vertoont', zie bijvoorbeeld: NA, SG, inv.nr. 3183, fol. 363 (11 juli 1624) = Roelevink (ed.), *RSG 1624-1625*, nr. 83 en *ibid.*, inv.nr. 3256, fol. 462 (12 september 1650).

158 *Ibid.*, inv.nr. 3140, fol. 453 (13 juli 1598) = Japikse (ed.), *RSG 1598-1599*, 84, nt. 3.

de keizerlijke gezant Maximiliaan Decochy (*bijlage I, 1603-3*) werd gewogen¹⁵⁹, terwijl de weging van de zeven ketens voor het Deense gezantschap (*bijlage I, 1608-2a/g*) op 3 augustus 1608 geschiedde in de vergaderzaal, ten overstaan van griffier Cornelis Aerssens en gedeputeerden uit niet minder dan vijf gewesten: Cornelis van Gent, heer van Loenen en Meynerswijck voor Gelderland, Barthout Cromhout voor Holland, Jacques de Malderée voor Zeeland, Nicolaas Berck voor Utrecht en Ernst van Aylva voor Friesland.¹⁶⁰ Onduidelijk is door wie de presenten werden gewogen en of de goudsmid zelf bij het wegen aanwezig was.

Na 1655 zwijgen de resoluties over het wegen van de presenten, hetgeen bepaald niet wil zeggen dat dit na die tijd niet meer werd gedaan. Het is heel wel mogelijk dat de stukken nog steeds werden gewogen, maar dat de griffier in zijn schriftelijke verslaglegging van het in de vergadering besprokene van deze standaard handeling niet langer melding maakte. Overigens lijkt het wegen ten overstaan van leden van de Staten-Generaal niet zozeer te zijn bedoeld om de rekening op te maken, maar veeleer ter controle van de declaratie die de goudsmid tegelijk met de door hem gemaakte werken indiende. Om deze op te kunnen stellen had hij het door hem vervaardigde al in zijn atelier nauwkeurig gewogen. Als gevolg van het in de achttiende eeuw op grote schaal vernietigen van een groot deel van de financiële administratie van de Staten-Generaal, de Raad van State en andere instanties, moeten vrijwel alle door de goudsmiden ingediende specificaties als verloren worden beschouwd.¹⁶¹ Tot nog toe werden slechts twee originele declaraties gevonden, terwijl van een derde exemplaar een afschrift bewaard bleef.¹⁶² De originele stukken bevinden zich onder de bij de Staten-Generaal binnengekomen rekwesten.¹⁶³ Beide werden ingediend door goudsmid Johannes van der Maa en hebben betrekking op de vervaardiging van ketens, bestemd voor de Zeeuwse kapiteins Cornelis Ringels (*bijlage I, 1639-3a*) en Gerrit Hollaer (*bijlage I, 1639-3b*). Ringels en Hollaer maakten deel uit van een uit elf schepen bestaande, Hollands-Zeeuwse vloot die op 18 februari 1639 onder bevel van luitenant-admiraal Maarten Harpertsz. Tromp een klinkende overwinning behaalde op een veel grotere vloot van Duinkerker kapers. Zes dagen later verscheen Tromp in de vergadering van de Staten-Generaal om verslag te doen van het verloop van de slag bij Duinkerken. De Hoog Mogende Heren besloten om hem te belonen met een keten van 2.000 gulden, aan commandeur Banckert een ketting van 800 gulden te schenken en aan zes kapiteins elk een ketting van 400 gulden.¹⁶⁴ Op 22 april verscheen de luitenant-admiraal opnieuw in de vergadering, ditmaal om ervoor te pleiten dat ook aan de kapiteins Ringels en Hollaer, die in febru-

159 NA, SG, inv.nr. 3150, fol. 608 (10 augustus 1603) = Japikse (ed.), *RSG 1602-1603*, 469, nt. 3.

160 *Ibid.*, inv.nr. 3160, fol. 428 (3 augustus 1608) = Japikse (ed.), *RSG 1607-1609*, 438, nt. 5.

161 Cf. *infra*, 193, 216.

162 Cf. *supra*, 155-160.

163 NA, SG, inv.nr. 7479, 29 maart 1639.

164 *Ibid.*, inv.nr. 3245, fol. 59 (24 maart 1639).

ari geen vereringen hadden ontvangen, een dergelijke beloning werd uitgereikt.¹⁶⁵ Ook zij ontvingen kettingen van f 400, die door Van der Maa reeds de dag daarop werden geleverd en door de Staten-Generaal werden overhandigd aan Tromp, die op het punt stond om weer naar de vloot af te reizen.¹⁶⁶

De door Van der Maa ingediende declaratie voor de ketting, bestemd voor kapitein Hollaer luidt als volgt (afb. 2.17):

[in margine, in de hand van griffier Cornelis Musch] Capitein Gherad Hollaer den 23 april 1639

Den 29 maart 1639

Gemaect ten dienste vande hooch mogende heeren State Generael der Verenichde Nederlande

Een gouden ketin

wegende negen onse en 18 eng.

Compt tot 39 gul. d'ons

386:2:0

Tfaetson is d'ons 28 stuvers

14:0:0

Is samen:

400:2:0

(w.g.) Johan Vander Maa

In de specificaties is nauwkeurig aangegeven wat de beide geleverde kettingen wogen, wat het fatsoen of maakloon bedroeg en tegen welke prijs Van der Maa het goud leverde. Het gewicht, uitgedrukt in oncen, engels en aas, bedroeg 9 once 18 engels, oftewel ca. 304½ gram.¹⁶⁷ Voor ieder once goud rekende Van der Maa 39 gulden. Ook het fatsoen was afhankelijk van het gewicht: voor ieder once verwerkt goud werd 1 gulden en 8 stuivers in rekening gebracht. Bij kettingen was het gebruikelijk om fatsoen te berekenen per once verwerkt edelmetaal. Slechts één maal werd bij de bepaling van het fatsoen van een geleverde ketting niet naar het gewicht, maar naar de lengte gekeken. Dat was in maart 1634, toen de Staten-Generaal de Britse resident Sir William Boswell een ketting 'van ontrent vierhondert guldens waerdie' verleenden (*bijlage I, 1634-1*). Op 17 maart werd de ketting gewogen, opgemeten en in de vergadering getoond. De keten had een lengte van 6½ el. Aan fatsoen werd 26 gulden in rekening gebracht 'ider elle gereeckent voor fatsoen vier guldens'. Als reden voor deze ongewone vaststelling van het maakloon werd aangevoerd dat het 'extraordinaris werck' betrof.¹⁶⁸ Anders dan bij kettingen het geval was, werd bij medailles het fatsoen vaak per stuk gerekend.

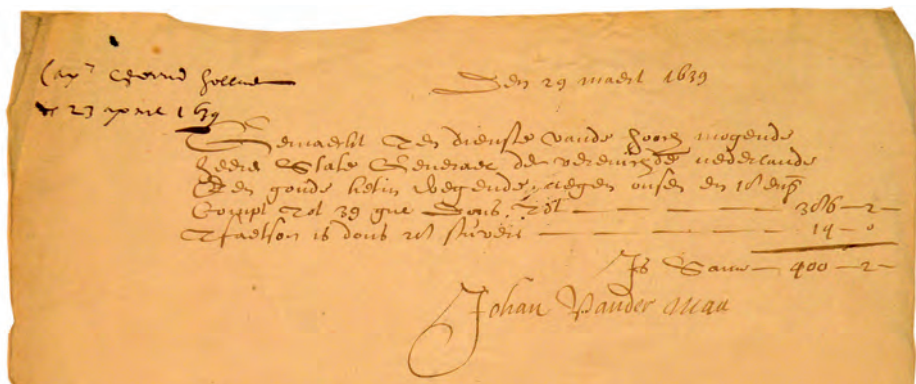
De goudsmeden waren niet vrij in de vaststelling van de goudprijs en de hoogte

¹⁶⁵ NA, SG, inv.nr. 3245 fol. 141 (22 april 1639).

¹⁶⁶ *Ibid.*, fol. 142-143 (23 april 1639).

¹⁶⁷ Eén ons weegt 30,76 gram en is onderverdeeld in 20 engels. Eén engels correspondeert met een gewicht van 1,538 gram; ieder engels is onderverdeeld in 32 aas.

¹⁶⁸ NA, SG, inv.nr. 59, fol. 134 (13 februari 1634): verlening; fol. 153 (17 februari 1634): declaratie. De ketting woog 10 ons, 4 engels. Tegen 28 stuivers per ons zou het fatsoen bij normale berekening 14 gulden en 6 stuivers hebben bedragen.

Afb. 2.17 Declaratie van Johannes van der Maa van een keten bestemd voor Gerrit Hollaer, 23 april 1639. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Staten-Generaal]

van het fatsoen; deze werden door de Staten-Generaal bepaald en wellicht ook in een schriftelijke overeenkomst tussen beide partijen vastgelegd. Tussen 1590 en 1650 stegen zowel de goudprijs als ook het fatsoen. De prijs voor werkgoud met een gehalte van 22 karaat liep op van *f* 29 per once in 1590 tot *f* 41 vanaf 1645. Ruim een eeuw later in 1764 werd *f* 46 per once gerekend. Het fatsoen daarentegen steeg veel minder snel: terwijl het aan het einde van de zestiende eeuw 1 gulden en 5 stuiver bedroeg, lag het rond het midden van de zeventiende eeuw slechts drie stuivers hoger. En in 1764 ontving goudsmid Jan de Thomese voor het goud van de keten van de Hessische minister plenipotentiaris Von Moser *f* 46, iets meer dan twee gulden per once.

Met enige regelmaat richtten goudsmeden zich per verzoekschrift tot de Hoog Mogende Heren om verhoging van goudprijs of fatsoen te verkrijgen. Zo deed Hans Bouwens van der Houven in 1632 een aantal verwoede pogingen om het goud tegen *f* 37 per once af te mogen rekenen, tien stuivers meer dan tot dan toe gebruikelijk. Op 28 april en opnieuw op 29 mei diende hij hiertoe verzoekschriften van die strekking in. Bouwens van der Houven betuigde dat hij in zijn voorgaande declaraties een te lage goudprijs in rekening had gebracht, dat hij niet minder dan *f* 37 per once diende te ontvangen ‘zoo sijn voorsaet altyts gehadt heeft’ en dat het nog nooit zo moeilijk was geweest om aan goud te komen.¹⁶⁹ De vergadering besloot om het advies van de Raden en Generaalmeesters van de Munt in te winnen. Op 2 juni schaalden zij zich achter het verzoek van Bouwens van der Houven,

ingesien de gelegentheijdt van den jegenwoordigen tijt, bij dewelcke alle goude spetien, nae lust ende wille van de Gemeente, zoo hooch opgestijgert zijn, [...] zulcx dat d'once van 't werckgout van 22 karaten, den suppliant selven weijnich minder als sevenenedertich gulden

comt te staen, souden de Generaels het versoeck van den suppliant niet ongefundeert houden, ende mitsdien van advijse zijn, dat hem tselve zoude mogen werden toegestaen, temeer, alzoo veeltijts, tot gerieff van Uwe Hooch Mogenden, groote quantiteit goudts, ende dat in den ijl opsoecken, ende bijeen brengen moet.¹⁷⁰

Maar de vergadering besliste anders: in plaats van het advies van de generaalmeeesters over te nemen, liet men de plakaten op de koers van de gouden en zilveren speciën opzoeken en opnieuw uitgeven.¹⁷¹ De dag daarop herhaalde Bouwens van der Houven zijn eerder gedane rekwest, maar tot twee maal toe bepaalde de vergadering het verzoek niet te willen honoreren.¹⁷²

Op 21 januari 1633 diende de goudsmid opnieuw een verzoekschrift in, waarin hij liet weten dat de stijging van de goudprijs dusdanig was dat het hem 'niet mogelijk en is om de leverantie van dien te maintineeren'. Opnieuw wees de vergadering het verzoek van de goudsmid van de hand. In plaats daarvan werd echter besloten dat hem 'een redelick subsidie sal worden toegeleit' over de kettingen, die hij 'geduerende de voorsz. steijgeringe van den goude specien' leverde.¹⁷³ Uiteindelijk werd op 20 april 1634 aan Bouwens van der Houven een bedrag van f 450 uitbetaald 'in aensieninge ende tot subsidie van groote schade die hij is lijdende door de hooge ende onbehoorlicke steijgeringe vant gout'.¹⁷⁴ In de daarop volgende jaren was de goudprijs geregeld onderwerp van discussie en waarschuwden de Staten-Generaal herhaaldelijk voor prijsstijgingen en het slechte allooi van sommige buitenlandse goudsoorten.¹⁷⁵

Maar soms werd ook aangedrongen op verhoging van het fatsoen, zoals op 6 november 1710, toen Johannes de Graef op grond van de 'meerder nettigheijt van het werck en arbeijd daer aen gedaen' voor twee gouden coppetassen en een gouden doos f 4 per once vroeg in plaats van het gebruikelijke tarief van f 3.¹⁷⁶ Een zelfde verzoek deed De Graef op 27 februari 1712 naar aanleiding van een nieuwe bestelling van twee gouden coppetassen en een gouden doos, waarbij hij aanvoerde 'dat het hem onmogelijck was de voorz: leverantie te doen in valeur en modellen als de laetste bij hem suppliant geleverde kelken en doos, voor en ten prijse als haer Hoog Mogenden den suppliant alsdoen hadden toegelegt tegens drie gulden per once, dewijle hij suppliant bij de gemelde laeste leverantie zich selve merckelijcke schade hadde gedaen'.¹⁷⁷ Onduidelijk is of het verzoek van De Graef ditmaal werd gehonoreerd.

170 NA, SG, inv.nr. 57, fol. 334 (2 juni 1632).

171 *Ibid.*, fol. 337 (3 juni 1632).

172 *Ibid.*, fol. 339 (4 juni 1632) en fol. 350 (9 juni 1632).

173 *Ibid.*, inv.nr. 58, fol. 67 (21 januari 1633).

174 *Ibid.*, inv.nr. 12506, fol. 59 (20 april 1634).

175 *Ibid.*, inv.nr. 3252, fol. 367 (30 augustus 1646); *ibid.*, inv.nr. 3260, fol. 440 (9 juni 1654).

176 *Ibid.*, inv.nr. 3371, fol. 555 (6 november 1710).

177 *Ibid.*, inv.nr. 3376, fol. 230 (27 februari 1712).

Afrekening en betaling

Afrekening

Nadat de prijs van de door de goudsmid geleverde voorwerpen was vastgesteld, droeg de vergadering de ontvanger-generaal van de Unie op om uit te betalen. Hier-toe werd door de griffier een akte opgesteld in de vorm van een betalingsordonnan-tie, een bevelschrift tot uitbetaling. In het begin geschiedde het 'depêcheren' of 'slaan' van dergelijke betalingsordonnanties door de Staten-Generaal, maar in de loop van 1624 werd deze taak door de Raad van State overgenomen. In 1651 vond opnieuw een wijziging plaats. Nog steeds was het de Raad van State die zorg droeg voor het uitschrijven van de betalingsordonnanties, maar vooraleer dat gebeurde moest de rekening met alle begeleidende stukken aan de Generaliteits Rekenkamer worden toegezonden. Door de rekenkamer werd nagegaan of de Unie inderdaad verplicht was om de rekening te voldoen. Vervolgens werden de stukken terugge-zonden aan de Raad van State, die de betalingsordonnantie uitschreef. Maar voordat de betalingsordonnantie naar de ontvanger-generaal ging, controleerde de rekenka-mer of deze volgens de regels was opgesteld. Pas dan kreeg de ontvanger-generaal de betalingsordonnantie en kon de rekening daadwerkelijk worden voldaan.¹⁷⁸

Vanaf 1586 tekende de griffier van de Staten-Generaal alle uitgegeven betalings-ordonnanties op in een register. Met een korte onderbreking van een half jaar in 1624, toen de Raad van State het uitschrijven van betalingsopdrachten overnam, werd dit ordonnantieboek bijgehouden totdat deze werkzaamheid in 1656 werd be-eindigd. In de zes delen van het ordonnantieboek zijn ook verschillende betalingen van de door de Staten-Generaal tussen 1586 en 1656 verleende presenten terug te vinden (afb. 2.18).¹⁷⁹ Vergelijkbare gegevens zijn te vinden in de resoluties van de vergaderingen van de Staten-Generaal: tot 1654 en opnieuw in de jaren 1671-1690 werd nauwgezet opgetekend, welk bedragen de goudsmiden in rekening brachten.

Generale petitie, staat van oorlog en quotenstelsel

Betalingsordonnanties werden doorgaans uitgeschreven ten laste van de ontvan-ger-generaal van de Unie. In de praktijk was het echter niet de ontvanger-generaal die de uitbetalingen verrichtte.

In het complexe financiële bestel van de Republiek bezaten de soevereine gewes-ten een grote mate van autonomie: zij bepaalden welke belastingen in hun eigen ter-ritoir werden geheven en organiseerden de inning ervan.¹⁸⁰ Uit de inkomsten wer-

¹⁷⁸ Zie voor betalingsordonnanties: Japikse, *Inventaris Staten-Generaal*, 528; Bylsma, *Inventaris Generali-teitsrekenkamer*, 10-11.

¹⁷⁹ NA, SG, inv.nrs. 12503-12508.

¹⁸⁰ Zie voor een inleiding op het financiële bestel van de Republiek: Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën*,

toe werd door de Raad van State jaarlijks de 'generale petitie' opgesteld, een overzicht van financiële wensen. De generale petitie was in vrij algemene termen gesteld en bevatte alleen totaalbedragen. Een nadere uitwerking daarvan vond zijn neerslag in de staten van oorlog, die niet alleen alle afzonderlijke uitgaven bevatten, maar waarin tevens de 'repartitie' was vastgelegd: een opgave van de verdeling van de bedragen over de verschillende gewesten.¹⁸² Zo had elk gewest op zijn 'repartitie' verschillende compagnieën soldaten, die door dat betreffende gewest werden uitbetaald. De generale petitie en de staten van oorlog hadden een voorwaardelijk karakter. Het waren voorstellen, die eerst aan de Staten-Generaal werd toegezonden en vervolgens in het najaar ter goedkeuring aan de statenvergaderingen werden voorgelegd. Zij dienden schriftelijk hun instemming of consent te verlenen.

Omdat de financiële draagkracht van de provincies sterk verschilde, betaalden de gewesten niet een even groot aandeel in de totale som van de generale lasten. In plaats daarvan werd een quotenstelsel gehanteerd, een verdeelsleutel bedoeld om zoveel mogelijk recht te doen aan de financiële situatie van de afzonderlijke gewesten. Aan de totstandkoming en uiteindelijke vaststelling van de quotentabel ging een langdurig en uiterst moeizaam proces vooraf, dat ertoe leidde dat in december 1616 een voorlopige quotentabel zou worden ingevoerd, die, afgezien van enkele kleine en kortstondige wijzigingen, in de praktijk tot 1792 in gebruik zou blijven.¹⁸³ In zijn boek over het Staatse leger kwam Zwitser voor de jaren 1616 en 1792 tot de volgende quotentabellen, waarbij elke *f* 100 als volgt over de gewesten werd verdeeld (zie tabel 2.7).¹⁸⁴

Ook het landschap Drenthe betaalde mee aan de generaliteit, maar niet op dezelfde voet als de overige gewesten. Het had niet het recht om in de vergadering van de Staten-Generaal te verschijnen en in te stemmen met de in de generale petitie gevraagde bedragen en was tot 1792 niet in de quotentabel opgenomen, maar kreeg een aanslag opgelegd van één gulden boven op elke honderd gulden. Bij de reorganisatie van 1792 werden zowel het landschap Drenthe als ook de kas van de Generaliteit in de quotentabel opgenomen.

Voor het overgrote deel voldeden de gewesten hun quote in de geconsenteerde lasten niet aan de kas van de Generaliteit. In plaats daarvan betaalden de ontvangers van de verschillende gewesten rechtstreeks aan de militairen en andere belanghebbers, die op hun repartitie stonden.

182 Zie voor generale petitie en staten van oorlog: Zwitser, *Militie*, 73-81; Van Deursen, 'Staat van oorlog' en *id.*, 'Raad van State'.

183 Zie over de moeizame totstandkoming van de quote: Zwitser, *Militie*, 65-68.

184 *Ibid.*, 68-73. Dormans, *Tekort*, 29 heeft twee afwijkende tabellen, de eerste voor de ordinaris en de tweede voor de extraordinaris quote. Geen van beide tabellen komt bij optelling exact op *f* 100 uit.

TABEL 2.7 Quotentabellen uit 1616 en 1792

gewest	1616	1792
Gelderland	5:12:3	6:0:10
Holland	58:6:2¼	62:1:0
Zeeland	9:3:8	3:16:0
Utrecht	5:16:7½	4:10:0
Friesland	11:13:2¾	9:7:0
Overijssel	3:11:5	3:9:6
Groningen	5:16:7½	5:7:8
Drenthe		0:19:10
Generaliteit		4:8:2

Bron: Zwitzer, 'Militie', 71.

De kosten van het diplomatieke verkeer: 'gedeputeerden buiten de provincien' en 'defroyementen'

De staten van oorlog bevatten niet alleen de geraamde uitgaven voor leger en vloot, maar ook een aantal andere kosten die de generaliteit verwachtte te maken, zoals die voor de diplomatieke betrekkingen met andere staten. Hierbij dient onderscheid gemaakt te worden tussen de kosten die vertegenwoordigers van de Republiek in het buitenland maakten én de uitgaven die werden gedaan in verband met de ontvangst, huisvesting en verering van buitenlandse gezanten in Den Haag.¹⁸⁵ Deze laatste kosten worden aangeduid met de term 'defroyement', uit het Frans: *défrayer qn.* (~ iemand vrijhouden van kosten). In het diplomatieke verkeer was het gebruikelijk om buitenlandse gezanten direct na hun aankomst gedurende een aantal dagen te 'defroyeren', d.w.z. te onthalen en te logeren. Lange tijd namen de Staten-Generaal nagenoeg alle kosten van buitenlandse vertegenwoordigers voor hun rekening, maar naar Frans voorbeeld werd het defroyement vanaf januari 1626 aan banden gelegd. Sinds die tijd bleef het beperkt tot drie dagen, terwijl ook het per dag te besteden bedrag werd beperkt.¹⁸⁶

In de staat van oorlog van het jaar 1595 was reeds voorzien in beide uitgaven: voor Staatse vertegenwoordigers in het buitenland én voor defroyementen.¹⁸⁷ Zo werden ten laste van de gewesten Holland en Zeeland de traktementen gebracht van Lieven Calvart, Noel de Caron en Adrianus Damman, de vertegenwoordigers van de Republiek bij de koningen van Frankrijk, Engeland en Schotland. In 1595 werden deze opgaven nog opgenomen onder het kapittel 'tractementen', maar op

185 Zie voor deze representatieve kosten: Heringa, *Eer en hoogheid*, 122 e.v. en 409 e.v.

186 *Ibid.*, 412-413.

187 NA, SG, inv.nr. 8040.

den duur werden ze opgevoerd onder een eigen rubriek, genaamd 'gedeputeerden buiten de provincien'.¹⁸⁸ Op den duur breidde het aantal Staatse gezanten in het buitenland zich gestaag uit. In de loop van de zeventiende eeuw werden de kosten van tijd tot tijd wel door meer gewesten gedragen, maar uiteindelijk zouden de uitgaven toch vooral ten laste van het gewest Holland komen.¹⁸⁹ In de periode 1726-1790 bedroegen de uitgaven op de post van 'gedeputeerden buiten de provincien' gemiddeld f 116.393 per jaar. In elk geval in 1644, maar vermoedelijk al veel eerder, werd als onderdeel van de post van 'gedeputeerden buiten de provincie' ten laste van het gewest Holland een bedrag opgevoerd, bestemd voor de declaraties van de 'ministers buiten 's lands'. Volgens de staat van oorlog ging het om betalingen van salarissen van predikanten en secretarissen, van brieflonen en van reiskosten. In de vijf jaren vóór 1644 was voor dergelijke declaraties gemiddeld meer dan f 25.000 per jaar uitgegeven. Toch werd een bedrag van f 15.000 opgevoerd. In de jaren na 1644 steeg dit bedrag tot f 50.000. Vervolgens bleef het op dit niveau, totdat de post bij de omvangrijke reorganisatie van de financiën van de generaliteit in 1792 kwam te vervallen. In de periode 1726-1790 bedroegen de werkelijke uitgaven op de post van 'ministers buiten 's lands' gemiddeld f 47.762 per jaar.

De andere post op de staat van oorlog van 1595 die betrekking had op het diplomatieke verkeer, bestond uit een som van f 1.000 per maand ten laste van het gewest Holland, bestemd voor 'extraordinaris defroijementen ende vereeringe van gesanten'. De post van defroyementen was oorspronkelijk bedoeld voor twee soorten uitgaven: de kosten die door de Republiek werden gemaakt voor ontvangst en onthaal van buitenlandse gezanten én de uitgaven ten behoeve van tijdelijke, buitengewone ambassades en bezendingen naar buitenlandse hoven.

Tot 1609 bleef het voor defroyementen uitgetrokken bedrag gehandhaafd op f 12.000 per jaar. Toch lijken de betalingen niet door het gewest Holland te zijn gedaan, maar door de ontvanger-generaal uit de contributies van de gewesten Brabant, Gelderland en Vlaanderen. In de staat van oorlog van 1607 staat het gewest weliswaar nog steeds aangeslagen voor het maandelijks bedrag van f 1.000, maar daarbij is aangetekend dat 'soo diergelijcken oncosten in langen tijt bij die van hollant niet betaelt en sijn geweest' en dat de post gehandhaafd blijft 'mits dat voortaan d'selve oncosten niet meer opten Ontfanger generael, maer op die van hollandt beswesen worden'.¹⁹⁰

188 Al in de staat van oorlog van 1597 zijn de op Holland gerepartieerde tractementen voor Calvart, De Caron en Damman onder een afzonderlijk kapittel 'gedeputeerden buijten de provincie' gebracht. Tot 1648 zijn de door Zeeland te verrichten betalingen nog gewoon onder het kapittel 'tractementen' opgenomen. In de staat van oorlog van 1650 is ook voor Zeeland en voor andere gewesten een kapittel 'gedeputeerden buiten de provincie' geïntroduceerd. Zie NA, SG, inv.nrs. 8041 en 8055 en NA, RvS, inv.nr. 1256.

189 *Generaal rapport*, 172.

190 NA, SG, inv.nrs. 8043.

TABEL 2.8 Ontwikkeling van de post van defroyementen op de staten van oorlog (bedrag per jaar)

periode	bedrag per jaar
1595-1608	12.000
1609-ca. 1644	100.000
ca. 1644	120.000
na 1644-1652	100.000
1653-1662	300.000
1663-1667	200.000
1668-1795	300.000

Bron: NHA, GRN, inv.nr. 1233; RvS, inv.nrs. 2225-2227.

Met ingang van 1609, toen de onderhandelingen die tot het Twaalfjarig Bestand zouden leiden maakten dat de uitgaven snel opliepen, werd het voor defroyementen gereserveerde bedrag verhoogd van *f* 12.000 tot *f* 100.000 per jaar, waarbij elk gewest zijn eigen aandeel te dragen had. In de daarop volgende decennia bleek het een aantal malen nodig om het bedrag opnieuw naar boven bij te stellen, totdat het uiteindelijk vanaf 1668 definitief op *f* 300.000 per jaar uitkwam (zie tabel 2.8). Anders dan de post van 'gedeputeerden buiten de provincien' zouden de defroyementen nooit als een afzonderlijk kapittel op de staat van oorlog voorkomen. In plaats daarvan werden zij opgenomen onder het hoofd 'andere onkosten van de oorlog'.¹⁹¹

Vanaf 1613 werd de jaarlijkse som van *f* 100.000 bestemd voor de defroyementen niet langer over alle gewesten omgeslagen, maar nam Holland de eerste helft van het bedrag volledig voor zijn rekening. Vervolgens werd de resterende helft via de quote over alle provincies, Holland inclusief, omgeslagen. Van dat moment af betaalde Holland jaarlijks dus *f* 79.154:10:4½: de eerste helft van het jaarbedrag van *f* 100.000 én de normale gewestelijke quote, die uitkwam op *f* 29.154:10:4½. We mogen aannemen dat Holland zo'n groot aandeel in de betalingen voor zijn rekening nam om op die wijze de buitenlandse betrekkingen beter te kunnen beheersen. Maar in de volgende jaren zou dat aandeel nog veel sterker toenemen. Gelet op de 'menichvuldige besendingen die albereijts sijn gedecerneert buijten s'Lants ende nog verder gedecerneert souden mogen werden' besloten de Staten-Generaal in hun vergadering van 27 februari 1653 om het jaarbedrag van *f* 100.000 substantieel te verhogen tot *f* 300.000.¹⁹² De dag daarop kwam de door de Hoog Mogende Heren aangenomen resolutie ook in de vergadering van de Staten van Holland ter sprake. Men besloot op dinsdag 3 maart mr. Govert Brasser, thesaurier-generaal

¹⁹¹ *Generaal rapport*, 225-226; NHA, GNR, inv.nr. 1233: 'retroacta nopens de post van defroyementen'.

¹⁹² NA, SG, inv.nr. 3259, fol. 174 (27 februari 1653).

TABEL 2.9 Ontwikkeling van de post van defroyementen op de staten van oorlog per gewest (bedrag per jaar)

	1620	1653	1663	1673	1676	%
Gelderland	2.806:2:5¼	8.418:7:6	5.612:0:0	0	8.418:15:0	2,8
Holland						
eerste helft	50.000:0:0	150.000:0:0	100.000:0:0	150.000:0:0	150.000:0:0	50
deel quote	29.154:10:4½	87.463:11:4	58.309:7:6	109.985:18:9	87.464:1:3	29,2
Zeeland	4.591:16:8¾	13.775:11:3	9.183:6:8	13.775:0:0	13.775:0:0	4,6
Utrecht	2.915:9:½	8.746:6:10	5.831:5:0	0	8.746:17:6	2,9
Friesland	5.830:18:1	17.492:13:9	11.661:9:2	17.492:3:9	17.492:3:9	5,8
Overijssel	1.785:14:3½	5.357:2:6	3.570:16:8	0	5.356:5:0	1,8
Stad en Lande	2.915:9:½	8.746:6:10	5.831:5:0	8.746:17:6	8.746:17:6	2,9
totaal	100.000:0:0	300.000:0:0	200.000:0:0	300.000:0:0	300.000:0:0	100

Bron: NA, SG, inv.nrs. 4984, 8058, 8081 en 8086; RvS, inv.nrs. 2225-2227.

van de Unie en de heren Everard Lodensteyn en Gerard Glas, die namens het gewest zitting in de Raad van State hadden, te ontbieden met de bedoeling om

behoorlijke Sorge te willen draghen, dat de somme van tweemaal hondert duysent guldens, daer mede de post van defroyementen, ende voor de Gedeputeerdens buyten 's Landts, ingevolge van haer Hoogh Mog. Resolutie van gisteren, voor den loopenden jare seshien hondert drie en vyftigh sal werden verhooght, in 't geheel op de repartitie van dese Provincie gestelt, of immers soo weynig daer van op de repartitien van de andere Provincien gebracht mach werden, als eenighsints sal kunnen worden geobtineert.¹⁹³

Inderdaad verschenen de ontboden heren op de afgesproken dag in de vergadering van de Staten van Holland en zegden zij toe 'de voorgeroerde hare Edele Groot Mogendens goede meyninghe ten besten sullen helpen seconderen'.¹⁹⁴ Uiteindelijk werd niet de gehele verhoging van f 200.000 ten laste van Holland gebracht, maar bleef men bij de formule dat het gewest de eerste helft van het bedrag geheel voor zijn rekening zou nemen, waarna de tweede helft via de bestaande verdeelsleutel over de gewesten werd omgeslagen (zie tabel 2.9).

Nadat de gedeputeerde van Groningen in de vergadering van 28 november 1659 het voorstel had gedaan om de verhoging op de post van de defroyementen volledig ongedaan te maken, omdat van een overschot sprake zou zijn,¹⁹⁵ werd het verzoek

¹⁹³ NA, SvH, inv.nr. 86, fol. 74 (28 februari 1653).

¹⁹⁴ *Ibid.*, fol. 93 (4 maart 1653).

¹⁹⁵ NA, SG, inv.nr. 3265, fol. 753 (28 november 1659): de Groningse deputeerde deelde mede te hebben vernomen 'datter eenige Tonnen Gouts in voorraet ofte te goede sijn, voor de gemeene Staet op de post van defroyementen'.

gedeeltelijk gehonoreerd en het in de generale petitie van 1663 opgenomen bedrag tot f 200.000 teruggebracht. Ten grondslag aan de beslissing lag de door de Raad van State uitgesproken veronderstelling dat het aantal omvangrijke en kostbare ambassades en bezendingen in de komende jaren minder groot zou zijn.¹⁹⁶ Uiteindelijk zou die verwachting niet uitkomen en het jaarbedrag vijf jaar later definitief op f 300.000 vastgesteld worden. De verlaging in 1663 en het terugdraaien ervan in 1668 hangen ongetwijfeld samen met de internationale politieke situatie: in 1663 was het vrede en leek er wel op de diplomatieke kosten gekort te worden, maar met het uitbreken van de Tweede Engelse Oorlog in 1665 en de groeiende spanningen met Frankrijk liepen deze ongetwijfeld weer snel op.

De post van defroyementen bleef zelfs op f 300.000 gehandhaafd, nadat de gewesten Gelderland, Utrecht en Overijssel tijdens het rampjaar 1672 door vijandelijke troepen waren bezet. In plaats van het totaal op te brengen bedrag aan te passen en te verminderen, nam Holland in 1673 de quoten van de drie bezette gewesten voor zijn rekening, terwijl in 1674 de quoten van Zeeland, Friesland en Groningen aanzienlijk werden verhoogd. Na 1675 werden Gelderland, Utrecht en Overijssel weer in de Unie opgenomen, waarna de kosten weer op de oude voet over de zeven gewesten werden verdeeld.¹⁹⁷

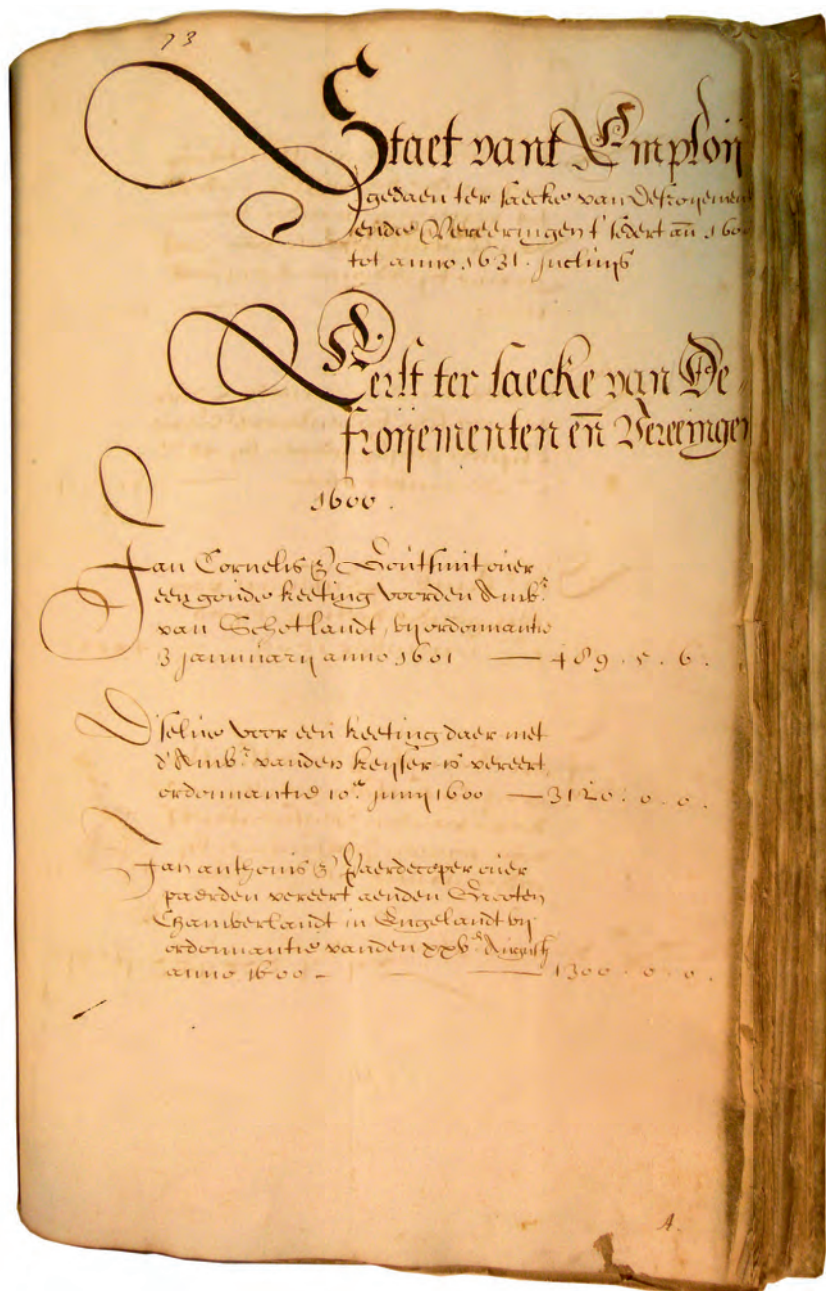
Oorspronkelijk waren de posten 'gedeputeerden buiten de provincien' en 'ministers buiten 's lands' bedoeld ter bekostiging van de permanente vertegenwoordigingen van de Republiek in het buitenland, terwijl uit de 'defroyementen' de uitgaven voor ontvangst en onthaal van buitenlandse gezanten, alsmede van tijdelijke gezantschappen aan buitenlandse hoven werden bekostigd. Uit de jaren 1600-1631 zijn drie staten bewaard gebleven, waarin de betalingen staan genoteerd, die werden gedaan voor defroyementen en bezendingen aan buitenlandse hoven (afb. 2.19). De staten, die elkaar gedeeltelijk overlappen, bevatten veel betalingen aan herbergiers en logieshouders die buitenlandse gezanten onthaalden en onderdak boden, aan schippers die het vervoer van hun train en hun bagage verzorgden en aan goudsmiden en anderen, die de afscheidspresenten vervaardigden en leverden.¹⁹⁸

Maar op den duur vervaagde het onderscheid tussen beide posten en kwam het steeds vaker voor dat uitgaven ten behoeve van in het buitenland residerende vertegenwoordigers op de post van defroyementen werden gebracht. Daarbij ging het niet alleen om permanente toeslagen, maar ook om daggelden, reiskosten en verschotten. Zo zijn in de omvangrijke in 1678 opgestelde rapportage over de financi-

¹⁹⁶ NA, RvS, inv.nr. 2226, fol. 5-6.

¹⁹⁷ NHA, GRN, inv.nr. 1233: 'retroacta nopens de post van defroyementen'. NA, SG, inv.nrs. 8080-8082 en 8086.

¹⁹⁸ In de Koninklijke Bibliotheek bevindt zich een staat met opgaven uit de jaren 1600-1629. In het Nationaal Archief bevinden zich twee staten: een staat uit de jaren 1609-1619 in de afdeling Aanwinsten en een tweede staat uit de jaren 1600-1631 in de collectie Aitzema. Zie bijlage IV.

Afb. 2.19 'Staet vant Employ gedaen ter saecke van defroijementen ende Vereeringen t'sedert anno 1600 tot anno 1631 incluijs', na 1631. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Aitzema]

en van Holland al verschillende uitgaven ten behoeve van in het buitenland verblijvende vertegenwoordigers op de post van defroyementen gebracht.¹⁹⁹ En dat dit ook in later jaren het geval bleef, blijkt uit de uitgaven op de post van de defroyementen, die tussen 1688 en 1719 in de registers van ordonnanties van betaling betreffende de Staten van Oorlog zijn geregistreerd en vergelijkbare gegevens uit de tweede helft van de achttiende eeuw, die in de Generaliteitsgrootboeken zijn opgetekend.²⁰⁰

Maar in de loop van de zeventiende eeuw werden ook nog andere uitgaven op de post van defroyementen ondergebracht. Zo besloten de Staten-Generaal in hun vergadering van 29 oktober 1653 om uit de f 300.000 van de defroyementen een bedrag van f 50.000 te reserveren, bestemd voor de uitgaven ten behoeve van de chambre mi-partie.²⁰¹ De chambre mi-partie was een Spaans-Nederlandse commissie, die bij artikel 21 van het verdrag van Munster was ingesteld om een oplossing te bieden voor onopgeloste grensgeschillen langs de grenzen van alle generaliteitslanden. En op 18 januari 1691 werd besloten om f 30.000 uit de defroyementen aan te wenden voor het onderhoud van een aantal gereformeerde Franse officieren, die omwille van hun geloof hun vaderland waren ontvlucht.²⁰²

Uit de opsomming die de commissie Goldberg in 1797 in haar rapport (afb. 2.20) bij de post van de defroyementen gaf, blijkt hoezeer deze inmiddels tot een vergaarbak was geworden voor de betaling van allerhande kosten, 'lopende over de casuele uitgaven der ministers buiten 's lands, hunne reiskosten, briefporten en andere verschotten, bijslag van tractement enz. – Extra ordinariis bezendingen van wegen den Staat – Vereeringen aan de uitheemsche ministers – Onderhoud van eenige Refugés enz.'²⁰³

Wat gedurende de twee eeuwen van het bestaan van de Republiek niet veranderde, is dat de uitgaven voor het merendeel van de door de Staten-Generaal als geschenken gegeven ketens, kettingen en medailles uit de post van defroyementen werden betaald. Voor de duidelijkheid dient hierbij te worden aangetekend dat dit niet gold voor de vereringen die aan verdienstelijke militairen en zeelieden werden verleend. Dat blijkt duidelijk uit de grootboeken Generaliteit, die voor de jaren 1751-1796 in het archief van de Financie van Holland bewaard zijn gebleven.²⁰⁴ Hierin zijn alle uitbetalingen opgetekend die de ontvanger-generaal, de kwartiers-

199 In de vergadering van de Staten van Holland en West-Friesland van 11 februari 1678 werd het voorstel gedaan om onderzoek te doen naar de staat der financiën van het gewest. Op 24 februari werd het aangenomen, waarna een onderzoekscommissie werd ingesteld. De resultaten werden in de vergadering van de Staten van Holland gepresenteerd. In 1797 zouden zij in druk verschijnen als bijlagen bij het rapport van de 'commissie tot het onderzoek naar den staat der financiën van Holland', die onder leiding stond van Johannes Goldberg.

200 NHA, GRN, inv.nrs. 1282-1283, 1287-1294 en 1303-1315: registers van ordonnanties van betaling; NA, FH, inv.nr. 200-244: Generaliteitsgrootboeken.

201 NA, SG, inv.nr. 3259, fol. 1013-1014 (29 oktober 1653).

202 *Generaal rapport*, 226.

203 *Rapporten en Memoriën*, litt. S 1. loco: staat van betaaling.

204 NA, FH, inv.nrs. 200-244.

R A P P O R T E N
E N
M E M O R I Ë N
O V E R D E
F I N A N T I Ë N
V A N
H O L L A N D.

*Mit de Bylagen tot dezelve behorende, in de Jaren 1673. 1721. 1728.
en 1750. respectivelyk uitgebragt ter Vergadering der Sta.
ten van dezelve PROVINCE.*

In den HAAG, ter 's Lands Drukkery.

Afb. 2.20 *Rapporten en Memoriën over de Finantiën van Holland met de bylagen tot dezelve behorende, in de Jaren 1678, 1721, 1728 en 1750 respectivelyk uitgebragt ter vergadering der Staten van dezelve provincie Den Haag 1797.* [Koninklijke Bibliotheek, Den Haag]

ontvangers en de commiezen van 's lands magazijnen van oorlog van het gewest Holland ten behoeve van de generaliteit deden. Hieronder vallen de diplomatieke presenten en de vereringen aan bodes en boodschappers die in die periode werden gedaan. Wat ontbreekt zijn de vereringen die in 1781 aan de helden van Doggersbank (*bijlage I, 1781-2a/g*) en in 1793 aan de Engelse kapitein Berkeley en zijn luitenanten werden gegeven (*bijlage I, 1793-1a/e*). In 1781 en 1782 werden de presenten voor Zoutman en de zijnen immers niet door een van deze drie functionarissen voldaan, maar door mr. Joan Patijn, ontvanger-generaal van het verhoogde last- en veilgeld van het ressort Amsterdam. Niet bekend is wie de in 1793 gegeven vereringen betaalde.²⁰⁵

Defecten en buitengewone petities

Het bijzondere aan de post van defroyementen was gelegen in het feit dat de eerste helft volledig ter repartitie van het gewest Holland was gebracht, terwijl het tweede deel via de bestaande verdeelsleutel die het quotenstelsel bood, over alle gewesten, Holland inclusief, was omgeslagen. Volgens de 'personele commissie van het financie-weezen', die in 1790 rapporteerde over de staat van de financiën van de Republiek bestond die merkwaardige verdeling al sinds 1613. Wat hiervoor de reden was, hadden de commissieleden niet met zekerheid kunnen achterhalen, maar zij spraken wel hun vermoeden uit: 'misschien heeft daar toe aanleiding gegeven, dat de andere Provincien al vroeg nalaatig wierden om hun aandeel aan handen van den Ontfanger Generaal te betalen, zoo als zij verplicht waren alle maand te doen volgens den Staat van Oorlog'.²⁰⁶ Inderdaad lijken achterstallen of 'defecten' op de post van defroyementen in de zeventiende eeuw aan de orde van de dag. Met enige regelmaat kwam dit onderwerp in de vergadering van de Staten-Generaal aan de orde en geregeld kregen de ontvanger-generaal of de Generaliteits Rekenkamer opdracht om overzichten te fourneren van gedane betalingen en ontstane achterstanden. Zo blijkt uit een overzicht dat ontvanger-generaal Philips Doubleth op 19 december 1646 ten behoeve van de Hoog Mogende Heren opstelde, dat over de afgelopen 18 jaar door Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Groningen in het geheel niets op de post van defroyementen was betaald, terwijl Gelderland de quote van de eerste vijf jaren had voldaan en nog een achterstand van 13 jaar had. Holland had een bedrag van bijna 1,3 miljoen gulden betaald en had volgens de ontvanger-generaal nog een kleine achterstand van f 140.498:19:6 (afb. 2.21).²⁰⁷ Overigens waren de Hollandse gedeputeerden het met de berekeningen van Doubleth niet eens. Een maand later dienden zij een 'tegenstaet' in om aan te tonen dat de ontvanger-generaal een aantal door het gewest gedane betalingen ten bedrage van

205 Cf. *infra*, hoofdstuk III, 311.

206 *Generaal rapport*, 226.

207 NA, SG, inv.nr. 4984, 19 december 1646.

Geraet den xix. december 1646
 Vermeien op den xix. dec. 1646

Staet vant'geene de respective Provincien schuldich sijn ende betaelt hebben t'sedert den Jare 1629 tot 1646 beide incluijs opt consent totte de defroijementen vande Generaliteijt ende vereeringe van uijtheemsche ambassadeurs [...], mette Extraordinaris besleedingen vande begone de Generaliteijt te doen, daer van de poeningien volghet den tijt vanden Staet van Overige alle maent den gauden vanden Oeffeninge General belact moeten worden,

Dit staet is seggiedic de quote in l. 2 tot 4te l. 6te l. 8te l. 10te l. 12te l. 14te l. 16te l. 18te l. 20te l. 22te l. 24te l. 26te l. 28te l. 30te l. 32te l. 34te l. 36te l. 38te l. 40te l. 42te l. 44te l. 46te l. 48te l. 50te l. 52te l. 54te l. 56te l. 58te l. 60te l. 62te l. 64te l. 66te l. 68te l. 70te l. 72te l. 74te l. 76te l. 78te l. 80te l. 82te l. 84te l. 86te l. 88te l. 90te l. 92te l. 94te l. 96te l. 98te l. 100te l. 102te l. 104te l. 106te l. 108te l. 110te l. 112te l. 114te l. 116te l. 118te l. 120te l. 122te l. 124te l. 126te l. 128te l. 130te l. 132te l. 134te l. 136te l. 138te l. 140te l. 142te l. 144te l. 146te l. 148te l. 150te l. 152te l. 154te l. 156te l. 158te l. 160te l. 162te l. 164te l. 166te l. 168te l. 170te l. 172te l. 174te l. 176te l. 178te l. 180te l. 182te l. 184te l. 186te l. 188te l. 190te l. 192te l. 194te l. 196te l. 198te l. 200te l. 202te l. 204te l. 206te l. 208te l. 210te l. 212te l. 214te l. 216te l. 218te l. 220te l. 222te l. 224te l. 226te l. 228te l. 230te l. 232te l. 234te l. 236te l. 238te l. 240te l. 242te l. 244te l. 246te l. 248te l. 250te l. 252te l. 254te l. 256te l. 258te l. 260te l. 262te l. 264te l. 266te l. 268te l. 270te l. 272te l. 274te l. 276te l. 278te l. 280te l. 282te l. 284te l. 286te l. 288te l. 290te l. 292te l. 294te l. 296te l. 298te l. 300te l. 302te l. 304te l. 306te l. 308te l. 310te l. 312te l. 314te l. 316te l. 318te l. 320te l. 322te l. 324te l. 326te l. 328te l. 330te l. 332te l. 334te l. 336te l. 338te l. 340te l. 342te l. 344te l. 346te l. 348te l. 350te l. 352te l. 354te l. 356te l. 358te l. 360te l. 362te l. 364te l. 366te l. 368te l. 370te l. 372te l. 374te l. 376te l. 378te l. 380te l. 382te l. 384te l. 386te l. 388te l. 390te l. 392te l. 394te l. 396te l. 398te l. 400te l. 402te l. 404te l. 406te l. 408te l. 410te l. 412te l. 414te l. 416te l. 418te l. 420te l. 422te l. 424te l. 426te l. 428te l. 430te l. 432te l. 434te l. 436te l. 438te l. 440te l. 442te l. 444te l. 446te l. 448te l. 450te l. 452te l. 454te l. 456te l. 458te l. 460te l. 462te l. 464te l. 466te l. 468te l. 470te l. 472te l. 474te l. 476te l. 478te l. 480te l. 482te l. 484te l. 486te l. 488te l. 490te l. 492te l. 494te l. 496te l. 498te l. 500te l. 502te l. 504te l. 506te l. 508te l. 510te l. 512te l. 514te l. 516te l. 518te l. 520te l. 522te l. 524te l. 526te l. 528te l. 530te l. 532te l. 534te l. 536te l. 538te l. 540te l. 542te l. 544te l. 546te l. 548te l. 550te l. 552te l. 554te l. 556te l. 558te l. 560te l. 562te l. 564te l. 566te l. 568te l. 570te l. 572te l. 574te l. 576te l. 578te l. 580te l. 582te l. 584te l. 586te l. 588te l. 590te l. 592te l. 594te l. 596te l. 598te l. 600te l. 602te l. 604te l. 606te l. 608te l. 610te l. 612te l. 614te l. 616te l. 618te l. 620te l. 622te l. 624te l. 626te l. 628te l. 630te l. 632te l. 634te l. 636te l. 638te l. 640te l. 642te l. 644te l. 646te l. 648te l. 650te l. 652te l. 654te l. 656te l. 658te l. 660te l. 662te l. 664te l. 666te l. 668te l. 670te l. 672te l. 674te l. 676te l. 678te l. 680te l. 682te l. 684te l. 686te l. 688te l. 690te l. 692te l. 694te l. 696te l. 698te l. 700te l. 702te l. 704te l. 706te l. 708te l. 710te l. 712te l. 714te l. 716te l. 718te l. 720te l. 722te l. 724te l. 726te l. 728te l. 730te l. 732te l. 734te l. 736te l. 738te l. 740te l. 742te l. 744te l. 746te l. 748te l. 750te l. 752te l. 754te l. 756te l. 758te l. 760te l. 762te l. 764te l. 766te l. 768te l. 770te l. 772te l. 774te l. 776te l. 778te l. 780te l. 782te l. 784te l. 786te l. 788te l. 790te l. 792te l. 794te l. 796te l. 798te l. 800te l. 802te l. 804te l. 806te l. 808te l. 810te l. 812te l. 814te l. 816te l. 818te l. 820te l. 822te l. 824te l. 826te l. 828te l. 830te l. 832te l. 834te l. 836te l. 838te l. 840te l. 842te l. 844te l. 846te l. 848te l. 850te l. 852te l. 854te l. 856te l. 858te l. 860te l. 862te l. 864te l. 866te l. 868te l. 870te l. 872te l. 874te l. 876te l. 878te l. 880te l. 882te l. 884te l. 886te l. 888te l. 890te l. 892te l. 894te l. 896te l. 898te l. 900te l. 902te l. 904te l. 906te l. 908te l. 910te l. 912te l. 914te l. 916te l. 918te l. 920te l. 922te l. 924te l. 926te l. 928te l. 930te l. 932te l. 934te l. 936te l. 938te l. 940te l. 942te l. 944te l. 946te l. 948te l. 950te l. 952te l. 954te l. 956te l. 958te l. 960te l. 962te l. 964te l. 966te l. 968te l. 970te l. 972te l. 974te l. 976te l. 978te l. 980te l. 982te l. 984te l. 986te l. 988te l. 990te l. 992te l. 994te l. 996te l. 998te l. 1000te l. 1002te l. 1004te l. 1006te l. 1008te l. 1010te l. 1012te l. 1014te l. 1016te l. 1018te l. 1020te l. 1022te l. 1024te l. 1026te l. 1028te l. 1030te l. 1032te l. 1034te l. 1036te l. 1038te l. 1040te l. 1042te l. 1044te l. 1046te l. 1048te l. 1050te l. 1052te l. 1054te l. 1056te l. 1058te l. 1060te l. 1062te l. 1064te l. 1066te l. 1068te l. 1070te l. 1072te l. 1074te l. 1076te l. 1078te l. 1080te l. 1082te l. 1084te l. 1086te l. 1088te l. 1090te l. 1092te l. 1094te l. 1096te l. 1098te l. 1100te l. 1102te l. 1104te l. 1106te l. 1108te l. 1110te l. 1112te l. 1114te l. 1116te l. 1118te l. 1120te l. 1122te l. 1124te l. 1126te l. 1128te l. 1130te l. 1132te l. 1134te l. 1136te l. 1138te l. 1140te l. 1142te l. 1144te l. 1146te l. 1148te l. 1150te l. 1152te l. 1154te l. 1156te l. 1158te l. 1160te l. 1162te l. 1164te l. 1166te l. 1168te l. 1170te l. 1172te l. 1174te l. 1176te l. 1178te l. 1180te l. 1182te l. 1184te l. 1186te l. 1188te l. 1190te l. 1192te l. 1194te l. 1196te l. 1198te l. 1200te l. 1202te l. 1204te l. 1206te l. 1208te l. 1210te l. 1212te l. 1214te l. 1216te l. 1218te l. 1220te l. 1222te l. 1224te l. 1226te l. 1228te l. 1230te l. 1232te l. 1234te l. 1236te l. 1238te l. 1240te l. 1242te l. 1244te l. 1246te l. 1248te l. 1250te l. 1252te l. 1254te l. 1256te l. 1258te l. 1260te l. 1262te l. 1264te l. 1266te l. 1268te l. 1270te l. 1272te l. 1274te l. 1276te l. 1278te l. 1280te l. 1282te l. 1284te l. 1286te l. 1288te l. 1290te l. 1292te l. 1294te l. 1296te l. 1298te l. 1300te l. 1302te l. 1304te l. 1306te l. 1308te l. 1310te l. 1312te l. 1314te l. 1316te l. 1318te l. 1320te l. 1322te l. 1324te l. 1326te l. 1328te l. 1330te l. 1332te l. 1334te l. 1336te l. 1338te l. 1340te l. 1342te l. 1344te l. 1346te l. 1348te l. 1350te l. 1352te l. 1354te l. 1356te l. 1358te l. 1360te l. 1362te l. 1364te l. 1366te l. 1368te l. 1370te l. 1372te l. 1374te l. 1376te l. 1378te l. 1380te l. 1382te l. 1384te l. 1386te l. 1388te l. 1390te l. 1392te l. 1394te l. 1396te l. 1398te l. 1400te l. 1402te l. 1404te l. 1406te l. 1408te l. 1410te l. 1412te l. 1414te l. 1416te l. 1418te l. 1420te l. 1422te l. 1424te l. 1426te l. 1428te l. 1430te l. 1432te l. 1434te l. 1436te l. 1438te l. 1440te l. 1442te l. 1444te l. 1446te l. 1448te l. 1450te l. 1452te l. 1454te l. 1456te l. 1458te l. 1460te l. 1462te l. 1464te l. 1466te l. 1468te l. 1470te l. 1472te l. 1474te l. 1476te l. 1478te l. 1480te l. 1482te l. 1484te l. 1486te l. 1488te l. 1490te l. 1492te l. 1494te l. 1496te l. 1498te l. 1500te l. 1502te l. 1504te l. 1506te l. 1508te l. 1510te l. 1512te l. 1514te l. 1516te l. 1518te l. 1520te l. 1522te l. 1524te l. 1526te l. 1528te l. 1530te l. 1532te l. 1534te l. 1536te l. 1538te l. 1540te l. 1542te l. 1544te l. 1546te l. 1548te l. 1550te l. 1552te l. 1554te l. 1556te l. 1558te l. 1560te l. 1562te l. 1564te l. 1566te l. 1568te l. 1570te l. 1572te l. 1574te l. 1576te l. 1578te l. 1580te l. 1582te l. 1584te l. 1586te l. 1588te l. 1590te l. 1592te l. 1594te l. 1596te l. 1598te l. 1600te l. 1602te l. 1604te l. 1606te l. 1608te l. 1610te l. 1612te l. 1614te l. 1616te l. 1618te l. 1620te l. 1622te l. 1624te l. 1626te l. 1628te l. 1630te l. 1632te l. 1634te l. 1636te l. 1638te l. 1640te l. 1642te l. 1644te l. 1646te l. 1648te l. 1650te l. 1652te l. 1654te l. 1656te l. 1658te l. 1660te l. 1662te l. 1664te l. 1666te l. 1668te l. 1670te l. 1672te l. 1674te l. 1676te l. 1678te l. 1680te l. 1682te l. 1684te l. 1686te l. 1688te l. 1690te l. 1692te l. 1694te l. 1696te l. 1698te l. 1700te l. 1702te l. 1704te l. 1706te l. 1708te l. 1710te l. 1712te l. 1714te l. 1716te l. 1718te l. 1720te l. 1722te l. 1724te l. 1726te l. 1728te l. 1730te l. 1732te l. 1734te l. 1736te l. 1738te l. 1740te l. 1742te l. 1744te l. 1746te l. 1748te l. 1750te l. 1752te l. 1754te l. 1756te l. 1758te l. 1760te l. 1762te l. 1764te l. 1766te l. 1768te l. 1770te l. 1772te l. 1774te l. 1776te l. 1778te l. 1780te l. 1782te l. 1784te l. 1786te l. 1788te l. 1790te l. 1792te l. 1794te l. 1796te l. 1798te l. 1800te l. 1802te l. 1804te l. 1806te l. 1808te l. 1810

f 264.685:13:11, die betrekking hadden op de ontvangst van de Engelse koningin Henriëtte Maria, niet in zijn berekening had opgenomen. Nam men deze in de rekening op, dan was sprake van een overbetaling van f 121.186:14:4 (afb. 2.22).²⁰⁸

Na de rapportage van december 1646 volgden vóór het verstrijken van de zeventiende eeuw nog verschillende van dergelijke staten. Uit een vergelijking van de in deze staten gedane opgaven blijkt dat tot het midden van de eeuw de betalingen op de post van defroyementen vrijwel geheel ten laste van het gewest Holland kwamen en dat de overige provincies nagenoeg niets bijdroegen. Gelderland, Zeeland, Overijssel en Groningen zouden slechte betalers blijven, terwijl Utrecht en in mindere mate Friesland in de tweede helft van de zeventiende eeuw meer bij gingen dragen aan de kosten van de diplomatieke betrekkingen die de Republiek met buitenlandse mogendheden onderhield (zie tabel 2.10).

Op de gepresenteerde cijfers reageerden de Staten-Generaal door de 'defectueuze' gewesten aan te schrijven met het dringende verzoek om de achterstallen zo spoedig mogelijk te voldoen. Doorgaans lijken dergelijke oproepen niet veel succes te hebben gehad. Zodoende zagen de Staten-Generaal zich genoodzaakt om hun toevlucht tot andere middelen te nemen om tekorten op de post van de defroyementen weg te werken. Een van die middelen was de in 1653 bepaalde verhoging van de post van de defroyementen op de staat van oorlog: door een structurele verdrievoudiging van de post hoopte men tot een definitieve oplossing van de tekorten te komen (afb. 2.23).²⁰⁹ Maar ook in de jaren daarna bleven tekorten en overschrijdingen voorkomen. Het waren vooral de Hollandse gedeputeerden die, vaak lang voordat het jaar was verstreken, in de vergadering van de Staten-Generaal aangaven dat de provincie al zoveel aan defroyementen had uitgegeven, dat de som van de betalingen het bedrag van de gewestelijke quote naderde of reeds had overschreden. Een tijdelijke oplossing waar de Staten-Generaal vanaf het eind van de jaren zestig van de zeventiende eeuw in een dergelijk geval vaak naar grepen, bestond daarin dat zij het gewest toestemming verleenden om alles wat het boven de jaarlijkse quote betaalde, in mindering te mogen brengen op de verplichtingen van het daaropvolgende jaar.

Uiteindelijk kon het schuiven met middelen de problemen niet oplossen, zodat de Staten-Generaal zich op gezette tijden gedwongen zagen de Raad van State te verzoeken een buitengewone petitie uit te schrijven. Anders dan de jaarlijks terugkerende generale petitie hadden de buitengewone petities een ad hoc karakter en waren zij bedoeld om additionele middelen te verkrijgen voor een nauwkeurig omschreven doel.²¹⁰ In de laatste decennia van de zeventiende en de eerste jaren van de achttiende eeuw werden door de Raad van State twaalf buitengewone petities uit-

208 NA, SG., inv.nr. 4985, 24 januari 1647.

209 *Ibid.*, inv.nr. 5001, 5 maart 1653.

210 Van Deursen, 'Raad van State', 82: 'Toen de generale petitie niet langer voldeed, moest men wel naar andere middelen grijpen. Aanvullende, speciale petities werden van uitzondering tot regel'; Zwitser, *Militie*, 74.

24 januari 1677
 Tegenstaet gestelt tegen de staet van den
 Ontfanger Doubleth overgelevert ten
 aensien vande wanbetalinge bijde Heeren
 Staten van Holland inde defroijementen
 gedaen beginnende 1629 tot 1646 Incluijs

Den Ontfanger generael philipp Doubleth
 stelt dat mijn Heeren de Staten van
 Holland noch sonder besuldinge sijn de somme
 van £ 140490-19-6 $\frac{1}{2}$

Daer tegenb noch bouwe voorgaende betalinge
 bijden Ontfanger generael ghewoeten noch
 betaelt is volgens de ordonmantien vanden
 Ede van Staten onder defroijementen aen
 Commingen van Engeland aende Stadt
 Daerom de somme van £ 13264-13-2
 aende Stadt desst - £ 2151-15-
 Leiden - £ 13402-10-0
 Amsterdam - £ 51621-6-10
 Dordt - £ 7704-3-10
 Rotterdam - £ 10660-15-3
 Compt - £ 90005-4-9

Noch betaelt aen Simpsijn
 inde andere onkosten aende
 Simpsijn vande ambassadeurs
 inde gevolg vanden tot 1646
 verleden - £ 165000-9-2
 Compt - £ 264605-13-11

Ende den Ontfanger presteret - £ 140490-19-6 $\frac{1}{2}$
 Compt te veel betaelt - £ 124106-14-4 $\frac{3}{4}$

Afb. 2.22 'Tegenstaet gestelt tegen de staet vande Ontfanger Doubleth overgelevert ten aensien vande wanbetalinge bijde Heeren Staten van Holland inde defroijementen gedaen beginnende 1629 tot 1646 Incluijs', 24 januari 1647. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Staten-Generaal]

TABEL 2.10 Tekorten op de post van defroyementen per provincie, 1629-1700, in guldens en in procenten.

	Gelderland	Holland	Zeeland	Utrecht	Friesland	Overijssel	Groningen
1629-1646							
quote	50.510	1.424.781	82.653	52.478	104.956	32.142	52.478
schuld	36.479	140.498	82.653	52.478	104.956	32.142	52.478
%	72,2	9,9	100	100	100	100	100
1649-1652							
quote	11.224	316.618	18.367	11.663	23.323	7.142	11.663
schuld	10.663	136.703	18.367	11.080	23.323	6.785	11.663
%	95	43,2	100	95	100	95	100
1672-1674*							
quote	8.418	703.244	59.967	8.746	76.149	5.317	38.078
schuld	5.563	-29.461	58.300	-1.331	14.387	5.317	6.103
%	66,1	-4,2	97,2	-15,2	18,9	100	16
1688-1700**							
quote	135.261	3.355.255	221.318	140.533	281.041	86.057	140.533
schuld	52.855	198.874	51.774	29.728	140.054	64.824	133.686
%	39,1	5,9	23,4	21,1	49,8	75,3	95,1

* Na de inval van de Franse, Munsterse en Keulse troepen in 1672 vielen Gelderland, Utrecht en Overijssel in vijandelijke handen. In de jaren 1672 en 1673 werd door deze drie gewesten niet bijgedragen in de generale lasten.

** In de opgaven over de jaren 1688-1700 zijn ook de cijfers verwerkt betreffende de drie buitengewone petities uit de jaren 1697 en 1698, cf. *infra*, 291-293.

Bron: NA, SG, inv.nrs. 4984, 5000, 5070 en 11221.

geschreven voor uitgaven die op defroyementen betrekking hadden. Daarbij ging het in het totaal om een bedrag van 1.475.000 gulden (zie tabel 2.11). Doorgaans waren de buitengewone petities bedoeld om overschrijdingen op de post van defroyementen weg te werken, maar in enkele gevallen hadden zij een duidelijker omschreven doel. Zo was de petitie van 20 augustus 1697 bedoeld om de kosten te dekken voor het omvangrijke Russische gezantschap, dat verwacht werd. En uit de petitie die de Raad van State op 22 april 1698 uitschreef moesten de kosten van de vereringen worden betaald, die als gevolg van de Vrede van Rijswijk veel hoger uitvielen dan normaal.²¹¹

Hoe problematisch de voortdurende defecten en de buitengewone petities de financiële positie van de Generaliteit maakten, blijkt uit de discussie die ontstond naar aanleiding van het voorstel dat de gedeputeerden van Holland op 28 april 1700 in de vergadering van de Staten-Generaal deden. De gedeputeerden verzochten de

211 Cf. *infra*, hoofdstuk III, 291-293.

dat: 5 Maart 1653.
 22: 7

Proces ende Mogelich Jaren,

Wende anders sachtely die staet den tot Republiek van ons Staet
 is niete de minste dat gouds soegen Wende gelyckelyk waer
 vinder gont vande minste de niet in gelyckelyk potental
 Wende gesonden. Wende Go. W. sile door lange jaren
 Wylfelych confidencie, hebben niet alle gelyckelyk
 dat de Tractaten vande ordinair Ambassaden, vande
 de extraordinair onkosten bij gade te dats, op den staet
 van oorloges sijn, vande gelyckelyk, vande gelyckelyk -
 dats dats, gelyckelyk dat op dats dats, dats
 van oorloges jaren sijn vande gelyckelyk, sijn
 van gelyckelyk dats gelyckelyk, tot de defroyementen vande
 Schadelikheit ende veranderingen als Wylfelyk
 Ambassaden mette extraordinair besendingen van -
 Wende de Schadelikheit te dats. Soeg als de dats
 vande landt gelyckelyk komde te dats, vande gelyckelyk
 vande roek langedurige besendingen, sijn Wende Go. W.
 gelyckelyk dats dats, vande bij extraordinair
 gelyckelyk vande confidencie, gelyckelyk vande onkosten
 vande Wylfelyk Legatie is gelyckelyk, gelyckelyk
 sijn van Wende, Wende Go. W. sile, sile dats
 extraordinair besendingen, vande gelyckelyk in dats
 in dats, tot dats, vande tot dats, vande
 vande staet vande ande mede aff te gade, dats
 Wende Go. W. vande gelyckelyk vande gelyckelyk
 komde, affdats, dat de vande sijn op den staet -
 van oorloges gelyckelyk niet kan staet, dats

Afb. 2.23 Schrijven van de Raad van State aan de Staten-Generaal, 5 maart 1653. Voorstel van de Raad om het bedrag op de post van de defroyementen in de staat van oorlog te verhogen tot f 300.000 per jaar. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Staten-Generaal]

TABEL 2.11 Buitengewone petitie en doorschuiven van overbetalingen op de post van defroyementen, 1660-1700

jaar	datum	petitie	overbetaling	doorschuiven
1660	24 mei	300.000		
1660	8 jul.	35.000		
1668	15 jun.		Hol.	x*
1668	17 aug.		Zel.	x**
1672	10 sept.	150.000		
1674	30 mei	100.000		
1675	14 sept.	100.000		
1676	17 okt.	100.000		
1677	24 nov.		Hol.	x
1680	14 aug.		Hol.	x
1680	7 okt.	80.000		
1681	16 okt.		Hol.	x
1685	10 mrt.		Hol.	x
1686	13 sept.		Hol.	x
1687	1 sept.		Hol.	x
1688	7 jul.		Hol.	x
1690	31 aug.		Hol.	x
1690	5 sept.	100.000		
1695	3 nov.		Hol.	x
1697	20 aug.	100.000		
1698	22 apr.	150.000		
1698	19 jul.	110.000		
1700	22 mei	150.000		

* Op 15 juni 1668 lieten de gedeputeerden van Holland weten dat van het aandeel van f 237.464:1:3 dat het gewest jaarlijks bijdroeg aan defroyementen nog slechts een bedrag van f 14.173:5:8 resteerte.

** Op 17 augustus 1668 betoogden de Zeeuwse gedeputeerden dat het gewest een antal jaren teveel had betaald. Het totaal van het teveel betaalde bedroeg f 113.539:5:7.

Bron: RvS, inv.nrs. 2225-2227.

Raad van State een buitengewone petitie te laten formeren ten bedrage van f 150.000 'tot betalinge van de schulden resterende op de post van de defroijementen, ende die daar op nog dit jaar gemaakt zullen worden'.²¹² De Raad van State ging echter niet onmiddellijk over tot het opstellen van de gevraagde petitie, maar liet eerst onderzoek doen naar de omvang van de defecten van de verschillende gewesten. Op 12 mei liet de Raad weten dat door de zeven gewesten op de dertien generale peti-

ties die tussen 1688 en 1700 waren opgesteld én op de drie bijzondere petities uit de jaren 1697 en 1698 tezamen, een bedrag van f 671.798:15:7 te weinig was betaald.²¹³ Indien de gewesten deze achterstallige bedragen voldeden, dan zou er, na aftrek van reeds aangegane betalingsverplichtingen, nog een som van ruim f 500.000 overblijven, die voor de resterende uitgaven over het jaar 1700 ongetwijfeld zou volstaan. De Raad gaf in overweging of het niet de voorkeur verdiende 'dat men konde met vrugt delibereren over het suijsveren der consenten' in plaats van 'het brengen van een nieuw beswaer op eenige weijnige provintien door middel van voors. petitie suppletoir'. Uiteindelijk gaven de Staten-Generaal er toch de voorkeur aan om een nieuwe petitie uit te schrijven, want op 22 mei 1700 diende de Raad van State inderdaad de gevraagde buitengewone petitie van f 150.000 in.²¹⁴

In de loop van de achttiende eeuw namen de overschrijdingen op de post van de defroyementen af en lijken buitengewone petities niet meer voor te komen. In haar generaal rapport uit 1790 concludeerde de personele commissie van het financiewezen dat het slechts sporadisch voorkwam dat door andere gewesten dan Holland ten behoeve van defroyementen uitgaven werden gedaan en dat ook het Hollandse aandeel 'in gewoone tijden' meestal niet volledig werd opgebruikt. Als voorbeeld wees de commissie op de vijftien jaren tussen 1770 en 1784, toen Holland op de defroyementen gemiddeld f 183.826:10:8 per jaar uitgaf, bijna f 54.000 minder dan de jaarlijkse quote van f 237.464.²¹⁵ Cijfers uit eerdere jaren bevestigen het door de personele commissie geschetste beeld en maken duidelijk dat van de structurele overschrijdingen die in de laatste decennia van de zeventiende eeuw aan de orde van de dag waren, rond 1725 al geen sprake meer was. Overigens waren de kosten van defroyementen zeer sterk aan schommelingen onderhevig. Zo werd in 1784 en in 1786 respectievelijk meer dan 400.000 en 450.000 gulden betaald, terwijl dezelfde post enkele jaren daarvoor in 1779 slechts eenderde deel daarvan bedroeg (zie grafiek 2.1).

Het financiële bestel van het gewest Holland

Na 1588 vormden de Staten van Holland en West-Friesland het hoogste bestuurlijke college in het gewest Holland.²¹⁶ In de Hollandse statenvergadering hadden afgevaardigden van de ridderschap én afgevaardigden van de achttien stemhebbende steden zitting. De vergaderingen werden voorgezeten door de raadpensionaris, die tot de terechtstelling van Johan van Oldenbarnevelt in 1619 landsadvocaat heette. De raadpensionaris bezat geen stemrecht, maar hij stelde de agenda voor de vergaderingen op en verwerkte de genomen besluiten tot resoluties.

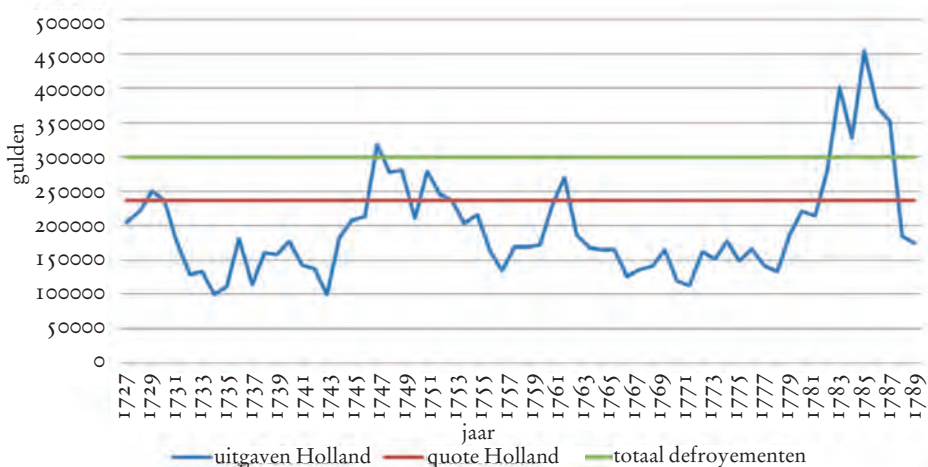
²¹³ NA, SG, inv.nr. 11221: Raad van Staten aan Staten-Generaal, fol. 136-137 (12 mei 1700).

²¹⁴ NA, RvS, inv.nr. 2227, fol. 123-124: buitengewone petitie, 22 mei 1700.

²¹⁵ *Generaal rapport*, 226-227.

²¹⁶ Zie voor het financiële bestel van Holland: Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën*, 9 e.v.

Grafiek 2.1 Post van de defroyementen, quote van het gewest Holland en door Holland gedane uitgaven op de post van de defroyementen, 1726-1790

Bron: bijlage IV.

Anders dan de Staten-Generaal waren de Staten van Holland en West-Friesland niet permanent bijeen: zij vergaderden elk kwartaal zo'n drie weken te Den Haag en daar tussendoor soms een week. Het dagelijks bestuur berustte bij twee colleges van Gecommitteerde Raden: Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier, die in Den Haag vergaderden en Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier, die in Hoorn of Enkhuizen vergaderden.²¹⁷ Beide colleges hielden zich vooral bezig met aangelegenheden van financiële, militaire en juridische aard.²¹⁸ Van de twee was het college van het Zuiderkwartier verreweg het belangrijkste: in Den Haag kwamen de raadsleden dagelijks bijeen, veelal in aanwezigheid van de raadspensionaris en soms zelfs van de stadhouder, terwijl hun collegae in het Noorderkwartier slechts eens in de paar weken vergaderden. Bovendien leverde het Zuiderkwartier, waartoe steden als Amsterdam, Rotterdam, Delft en Leiden behoorden, meer dan vier maal zoveel belastinginkomsten op. Elk van beide kwartieren beschikte over een eigen financiële administratie, waarbij het zwaartepunt lag bij de 'Financie van Holland', het kantoor dat als uitvoerend orgaan van Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier

²¹⁷ Globaal wordt met het Noorderkwartier het gebied ten noorden van het IJ bedoeld en met Zuiderkwartier het gebied ten zuiden van het IJ. Zie Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën*, 13-14, nt. 48-49. De officiële benaming van Gecommitteerde Raden in het Noorderkwartier luidde: Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en West-Friesland in West-Friesland en het Noorderkwartier, die van het college in het Zuiderkwartier: Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en West-Friesland.

²¹⁸ Gabriëls, *Edel Mogende Heren*, 530-532.

de financiële administratie voerde. Het kantoor van Financie was verantwoordelijk voor de centrale registratie en organisatie van betalingen door het gewest Holland.

Net als de gewesten droeg elk kwartier de verantwoordelijkheid voor de inning van belastingen in het eigen territoir. Gezamenlijk waren de kwartieren verantwoordelijk voor het voldoen van de quote van het gewest Holland én voor het betalen van de op het gewest gerepartieerde lasten. Naar het voorbeeld van de zeven gewesten maakten ook het Noorder- en het Zuiderkwartier afspraken over de onderlinge verdeling van de lasten. Op 21 juli 1668 sloten Gecommitteerde Raden van beide kwartieren onder leiding van raadpensionaris Johan de Witt op dit punt een akkoord (afb. 2.24). In artikel 1 van de overeenkomst werd bij wijze van 'vaste quote ende repartitie' vastgelegd dat 'in de voorschreve Posten, Lasten ende Petitien gesupporteert ende betaeldt sal worden by die van den Zuyder-quartiere een en tachtigh ende drie vierendeel, midtsgaders by die van West-Vrieslandt ende de Noorder-quartiere achtiën ende een vierendeel in het hondert'.²¹⁹ Uiteraard betrof de verdeling 8 1/4:18 1/4 uitsluitend de 'gemene lasten' en bleef elk kwartier verantwoordelijk voor de eigen huislasten.

Ondanks voortdurende klachten over de hoogte van de quote van de zijde van het Noorderkwartier, dat vanaf de laatste decennia van de zeventiende eeuw met een dramatische economische achteruitgang te kampen had, bleef de verdeling 8 1/4:18 1/4 gehandhaafd tot beide kwartieren op 24 maart 1723 nieuwe afspraken maakten. Op dat moment was de betalingsachterstand die het Noorderkwartier had opgelopen van dien aard dat grote aantallen uitbetalingen niet langer konden worden uitgevoerd. Zo was in 1717 de wachttijd op de soldijbetalingen opgelopen tot vijf jaar. Met het akkoord van maart 1723 werd de verdeling op grond van een vaste sleutel losgelaten om plaats te maken voor een liquidatie achteraf, gebaseerd op het 'apparente inkomen van elk kwartier'.²²⁰ Vanaf 1726 werden hiertoe jaarlijks overzichten opgesteld van de totale inkomsten en uitgaven van beide kwartieren.²²¹ Op basis van deze zogenaamde liquidatiestaten werd achteraf bepaald welk aandeel beide kwartieren in de generale lasten voor hun rekening dienden te nemen. Inderdaad daalde het aandeel van het Noorderkwartier na sluiting van het akkoord tot ver onder de 18 1/4 %.²²² In de overeenkomst van 1723 werd ook besloten dat de posten op de staat van oorlog niet langer tussen de kwartieren verdeeld zouden worden, maar dat gewerkt zou worden met 'gehele posten'. Gevolg van dit besluit was dat de post defroyementen, die tot dan toe over de beide kwartieren was verdeeld, nu volledig ten laste van het Zuiderkwartier kwam. Om tenslotte orde op zaken te stellen werd een lening uitgeschreven, zodat een groot deel van de achterstallige betalingen van het Noorderkwartier weggewerkt kon worden.

²¹⁹ NHA, GRN, inv.nr. 1231.

²²⁰ Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën*, 22 (tabel I.4.2), 27 en 85-86.

²²¹ NA, GRN, inv.nrs. 1242-1254.

²²² Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën*, 98-101, tabel I.5.3.

(1)
Extract uyt de Resolu-

ten van de Heeren Staten van Hollandt ende
 West-Vrieslandt, in haer Edele Groot Mog: Ver-
 gaderinge genomen op

Saturdagb den 21 Julij 1668.

De Raedt-Pensionaris heeft ter Vergaderinge gherapporteert, dat de Heeren Gecommitteerde Raeden alhier, met Gedeputeerden ende Gecommitteerde Raden in West-Vrieslandt ende den Noorder-quartiere, achtervolgens haer Edele Groot Mog: Resolutie van gisteren, in kracht van hunne respectie Instructien ende Authorisatie van gisteren, extendiert, oock vervolghens op approbatie ende ratificatie van haer Edele Groot Mog: gesloten ende gheteekent hadden haerluyder geconvenieerde, raeckende de verdelinge ende equalisatie over beyde de Quartieren, van alle de Posten begrepen in den Staet van Oorloge, ende andere Lasten by gemeen consent van Ridderchap, Edelen ende Steden van Hollandt ende West-Vrieslandt successivelyk ingewillight wordende, in voeghen ende manieren al't voorsz geconvenieerde hier nae volgende van woorde te woorde staet geintereert.

*Accord tusschen
 het Zuider ende
 Noorder-quar-
 tier, over dese
 partitien ende
 het draghen van
 de gemene Las-
 ten.*

Kennelijk zy een yegelijk die 't atgaen mach by desen jeghenwoordigen Instrumente, dat ophuyden den een en twintighsten Julij tseftien-hondert een en tseftigh, naer menichvuldighe Conferentien, volghens iterative bevelen van de Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, der selver Gecommitteerde Raden in 't een ende 't ander Quartier gehouden, op 't beramen van eene verdelinge ende equalisatie over beyde de selve Quartieren, van alle de Posten begrepen in den Staet van Oorloghe, ende andere Lasten by gemeen consent van Ridderchap, Edelen ende Steden van den voornoemden Lande successivelyk ingewillight werdende, ende te dragen staende, eyntelijck tusschen de Gecommitteerde Raeden alhier, uyt den name ende van weghen de Steden van den Zuyder-quartiere ter eenre, midtsgaders Gedeputeerden ende de Gecommitteerde Raeden in West-Vrieslandt ende den Noorder-quartiere, uyt den name ende van weghen de Steden van den selven Quartiere ter andere zyde, op Approbatie ende Ratificatie van de Ridderchap, Edelen ende Steden van den voornoemden Lande, by minnelijcke vergelijkinge zijn veraccordeert ende vast gesteldt, oock volgens Resolutie van haer Edele Groot Mog: van gisteren, in geschrifte ge-extendeert ende beslooten de saecken in de naevolgende Poincten ende Articulen vervat.

I.

Dat alle de Posten, Lasten ende Petiten, de Provincie van Hollandt ende West-Vrieslandt in 't gemeen concernerende, too extraordinaris als ordinaris, by gemeen consent van de Ridderchap, Edelen ende Steden van den voorschreven Lande opgenomen ende in-ghewillight wordende, egeene uytgesondert, voostaen over beyde de voornoemde Quartieren ghedraghen sullen werden naer eene vaste quote ende repartitie, te weten, dat in de voorschreve Posten, Lasten ende Petiten gesupporteert ende betaeldt sal worden by die van den Zuyder-quartiere een en tachtigh en drie vierendeel, midtsgaders by die van West-

A

Afb. 2.24 Extract Resolutie Staten van Holland en West-Friesland, 21 juli 1668. Akkoord tussen het Noorder- en het Zuiderkwartier over de onderlinge verdeling der lasten. [Noord-Hollands Archief, Haarlem. Archief Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier]

De reorganisatie van het financiële bestel van Holland in 1751 veranderde aan het uitgangspunt dat de verdeling van de generale lasten achteraf zou plaats vinden 'na het apparente inkomen van elk kwartier' niets.

Betaling

Tot 1670 ontbreken gegevens over betalingen door het gewest Holland vrijwel geheel. Vernietiging in verband met plaatsgebrek, brand en lekkage deden een groot deel van het archief van de Financie van Holland verloren gaan.²²³ Hetzelfde lot trof de archieven van de gewestelijke rekenkamer, waar veel oude stukken wegens plaatsgebrek werden geruimd. Zo werden in 1725 stukken uit de jaren tot 1650 'op ordentelijke wijze' verbrand, terwijl in 1738 13.000 pond archiefmateriaal tot 'scheurpapier' werd verwerkt. De premie die het personeel daarbij in het vooruitzicht was gesteld, zal de zorgvuldigheid bepaald niet ten goede zijn gekomen. In 1779 geschiedde hetzelfde met de rekeningen van de ontvangers-generaal en de ontvangers van de gemenelandsmiddelen.²²⁴

De vele tientallen rekwesten die in de jaren 1625-1655 door de goudsmiden die de ketens en medailles leverden bij de Staten-Generaal werden ingediend met verzoek om betaling én de frequente herhalingsverzoeken zijn duidelijke aanwijzingen dat er in de eerste helft van de zeventiende eeuw grote problemen bestonden om tijdig aan de betalingsverplichtingen te voldoen. Omdat betalingen vaak lang uitstonden, richtten de goudsmiden Mirou, Bouwens van der Houven en Van der Maa zich met grote regelmaat tot de Staten-Generaal met het verzoek of de Hoog Mogende Heren het voor een nieuwe opdracht benodigde goud konden verschaffen, danwel of zij een voorschot wilden verstrekken, waarmee dit op de edelmetaalmarkt kon worden aangekocht.

Op den duur zagen de Staten-Generaal zich zelfs genoodzaakt om over niet betaalde gouden en zilveren werken rente te betalen. Op een eerste verzoek dat Hendrik Mirou op 6 juli 1628 deed om rente te mogen ontvangen op twee uitstaande betalingen, reageerden de Staten-Generaal afwijzend.²²⁵ Het ging daarbij om ketens met een waarde van f 3.000, bestemd voor de Engelse ambassadeur Dudley Carleton (*bijlage I, 1628-3a*) en de Franse ambassadeur Charles Faye, heer van Espesses (*bijlage I, 1628-4*). De ketens waren op 28 april en 13 mei 1628 besteld en al op 1 en 16 mei 1628 door Mirou afgeleverd. Tezamen kostten zij f 6.783. Mirou vroeg een bedrag van f 81:7 voor 10 weken rente, hetgeen neerkomt op een rente van 6¼ %. Toen beide ketens meer dan twee maanden later nog niet waren afgerekend, herhaalde de goudsmid zijn verzoek om betaling en om over het uitstaande

223 *Inventaris Financie van Holland*, 125-126 en Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën*, 73-74.

224 *Inventaris Rekenkamer ter Auditie*, 63-66 en Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën*, 75-77.

225 NA, SG, inv.nr. 3187, fol. 347 (6 juli 1628).

bedrag rente te mogen ontvangen.²²⁶ Inmiddels was de rente over het verschuldigde bedrag opgelopen tot f 141. Ditmaal werd het verzoek wel gehonoreerd, waarna ontvanger-generaal Doubleth op 15 september 1628 een betalingsordonnantie ten bedrage van f 141:6 uitschreef.²²⁷ In februari 1630 richtte ook Mirou's opvolger Bouwens van der Houven zich tot de Staten-Generaal met het verzoek om rente te mogen ontvangen over reeds lang tevoren door hem geleverde ketens, maar de Hoog Mogende Heren namen geen besluit.²²⁸ Dat deden zij wel op 16 september van dat jaar, nadat Bouwens van der Houven een nieuw verzoekschrift had ingediend. Het besluit dat een leverancier in het vervolg 'bij faute van prompte betaling sal genieten interest vant gout dat hij daertoe heeft geleverd ingaende ses weken nae de respective leveringe' zou in het vervolg als richtlijn aangehouden worden.²²⁹ In de jaren daarna werd geregeld rente betaald. Daarbij ging het meer dan eens om bedragen van ettelijke honderden guldens, zoals in februari 1632 en juli 1634 toen Bouwens van der Houven respectievelijk f 452 en f 624:6 aan rente claimde²³⁰ en in juni 1649 en oktober 1656 toen Van der Maa om betaling van rente ten bedrage van respectievelijk f 388:7 en f 447:18 verzocht.²³¹ Dat het soms rentebetalingen betrof over bedragen, die al geruime tijd uitstonden, blijkt uit het rekwest dat Johannes van der Maa op 26 januari 1649.²³² Hierin verzocht hij om betaling voor een gouden en drie zilveren dozen, die hij in maart 1648 had geleverd, alsmede voor drie ketens die hij in juni van dat jaar had gemaakt. Tegelijkertijd vroeg de goudsmid om betaling van een bedrag van f 1.086 'sprutende over verlope intresse van enighe goude Ketinghe bij den suppliant geleverd', waarvoor hem al op 24 oktober 1647 een betalingsordonnantie op ontvanger-generaal Doubleth was verleend. Hoezeer de achterstanden op konden lopen, blijkt uit het verzoek dat Van der Maa op 19 mei 1651 indiende. Vier dagen later werd ontvanger-generaal Doubleth gelast een obligatie ten bedrage van f 14.045:4:14 ten behoeve van Van der Maa uit te schrijven.²³³

De rekwesten uit het tweede kwart van de zeventiende eeuw schetsen slechts een fragmentarisch beeld van het moeizame verloop van de betalingen aan de goudsmiden. De eerste aaneengesloten reeksen met gegevens over door het gewest Holland gedane betalingen op de post van defroyementen dateren pas van de jaren zeventig van de zeventiende eeuw. Ze zijn terug te vinden in een 'staet van de ordonnantiën ter financie van Hollandt gedepescheert [...]' (afb. 2.25). In deze staat, waarvan een kladversie en een in het net geschreven exemplaar bestaan, zijn alle door het gewest

226 NA, SG, inv.nr. 3187, fol. 513 (12 september 1628).

227 *Ibid.*, inv.nr. 12505, fol. 337.

228 *Ibid.*, inv.nr. 3189, fol. 61 (2 februari 1630).

229 *Ibid.*, fol. 444 (16 september 1630).

230 *Ibid.*, inv.nr. 3191, fol. 86 (18 februari 1632) en *ibid.*, inv.nr. 3193, fol. 356 (13 juli 1634).

231 *Ibid.*, inv.nr. 3255, fol. 337 (2 juni 1649) en *ibid.*, inv.nr. 3262, fol. 682 (20 oktober 1656).

232 *Ibid.*, inv.nr. 7481, 26 januari 1649; *ibid.*, inv.nr. 3255, fol. 46 (26 januari 1649) en fol. 58 (30 januari 1649).

233 *Ibid.*, inv.nr. 3257, fol. 295 (19 mei 1651): rekwest; *ibid.*, fol. 313 (23 mei 1651): antwoord op rekwest.

Staet vande Ordonnanties ter finantie van Hollant gedepescheert ten behouue vande ondergenoemde ambassadeurs [...], 1678.

Ministres vander Staat, in uindding vande Post vande Scheyfmeester tot Lsche van Hollant gecorreet — Gedruct den 24den 1671. n. v. c. tot den 13den 1678.

De Afgezant van Marcovien,

1671	18 Januarij	610.	—	—
	Dito	1260.	—	—
	28 Februarij	60.	—	—
		1930.	—	—

Pietor Verdyjn Goutemittl,

1671	26 Januarij	1108.	11.	9.
	9 Junij	460.	8.	—
	11 Septemb.	2829.	—	—
1672	6 Februarij	1384.	9.	—
	9 Martij	1389.	18.	—
	16 April	4683.	10.	6.
	28 dito	12308.	18.	—
1673	27 Januarij	328.	11.	—
	24 Februarij	2680.	16.	—
	23 Junij	601.	12.	—
	31 Julij	1316.	—	—
	Transporten	28601.	8.	3.
		1930.	—	—

Afb. 2.25 'Staet vande Ordonnanties ter finantie van Hollant gedepescheert ten behouue vande ondergenoemde ambassadeurs [...]', 1678. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Raad van State]

tussen 1671 en 13 augustus 1678 op de post van de defroyementen gedane uitbetalingen geregistreerd, geordend op naam van degenen aan wie werd betaald. Dat de staat werd opgemaakt voor de omvangrijke financiële rapportage, die de Staten van Holland in die jaren van hun inkomsten en uitgaven lieten opstellen, blijkt uit de aantekening op het omslag van de kladversie: 'defroijementen behoorende tot het rapport'.²³⁴ In 1797 verscheen het gehele overzicht in druk, als onderdeel van de omvangrijke door de commissie Goldberg opgestelde rapportage over de staat der financiën van Holland. Hierin waren ook gegevens uit de jaren 1721, 1728 en 1750 opgenomen.²³⁵

Uit de staat blijkt niet door welke gewestelijke ontvanger de betalingen werden verricht. Meer duidelijkheid op dit punt verschaffen de registers van de ordonnances van betalingen op posten uit de staat van oorlog, die zich in het archief van Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier bevinden. Deze registers beginnen in 1670 en lopen met enkele onderbrekingen tot 1777.²³⁶ Tot 1688 zijn de registers nog weinig gedetailleerd en bevatten zij hoofdzakelijk verzamelposten van verschillende maanden. Uit een inliggende specificatie van een dergelijke verzamelpost, die vier ordonnances uit het laatste kwart van 1672 bevat, blijkt dat de volledige betalingen werden verricht door Johannes Uytenboogaert, ontvanger van de gemenelandsmiddelen van het kwartier van Amsterdam. Nadien betaalde Laurens Schagen Pietersz., ontvanger van de gemenelandsmiddelen van het kwartier van Alkmaar, het aandeel dat het Noorderkwartier verschuldigd was aan Uytenboogaert terug.²³⁷

Maar al snel duiken in de registers ook individuele betalingsordonnances op en na 1687 vervangen deze de verzamelposten zelfs volledig. Deze ordonnances zijn gesteld op naam van degene aan wie betaald moet worden (afb. 2.26). En anders dan bij de verzamelposten het geval is, vindt geen verrekening achteraf plaats, maar is er sprake van betaling door twee verschillende ontvangers. Eerst werd door Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier een betalingsordonnantie geslagen. Vervolgens betaalde de ontvanger van de gemenelandsmiddelen van het kwartier Amsterdam $8\frac{1}{4}$ deel van de rekening uit hoofde van het Zuiderkwartier; voor de resterende $18\frac{1}{4}$ % van het bedrag verstrekke hij een receptisse, die het Noorderkwartier vervolgens diende te voldoen. Op grond van deze receptisse depêcheerden de Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier een betalingsordonnantie ten laste van de ontvanger van de gemenelandsmiddelen van Alkmaar. Deze betaalde uiteindelijk het resterende deel van het verschuldigde bedrag.

Doorgaans voldeed het Noorderkwartier aan zijn financiële verplichtingen en-

²³⁴ NA, FH, inv.nr. 792. Op het omslag van het in het net geschreven exemplaar (NA, FH, inv.nr. 793) is geschreven: 'volgen: rapport dit te laten volgen achter de letter GG. II. Volght nae no. 3'. Zie ook: Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën*, 78.

²³⁵ *Rapporten en Memoriën*, 336-352.

²³⁶ NHA, GRN, inv.nrs. 1281-1300, 1301-1314 en 1315-1321. Van de eerste serie ontbreken de jaren 1677-1682, 1704, 1716, 1717 en 1720-1723 en van de tweede serie het jaar 1701. De derde serie is compleet.

²³⁷ *Ibid.*, inv.nr. 1281.

kele dagen of weken nadat de ontvanger van het kwartier Amsterdam zijn betalingen had verricht. Maar aan het eind van de jaren tachtig verliepen de betalingen moeizamer. Dat hing samen met de dramatische economische achteruitgang, waarmee het Noorderkwartier in de laatste decennia van de zeventiende eeuw te maken kreeg, die een forse daling van de belastingopbrengsten tot gevolg had.²³⁸ Dat blijkt uit de vele verzoeken om betaling, waarmee de goudsmiden zich tot de Staten-Generaal richtten. Voor het eerst is sprake van achterstallige betalingen door het Noorderkwartier in drie rekwesten die Adriaen van Hoecke in 1687 en 1688 bij de Hoog Mogende Heren indiende. In september 1687 bedroeg de schuld van het Noorderkwartier f 600. Negen maanden later was deze reeds opgelopen tot f 1.400, terwijl in augustus van dat jaar al sprake was van een bedrag van f 1.700. Van Hoecke beklagde zich dat hij door het uitblijven van betaling in financiële problemen dreigde te raken en gaf aan dat 'sijnde de winsten op de voors. leverantien weijnig van importantie, [...] den suppliant [Van Hoecke] bij vordere wanbetalinge niet in staet soude wesen, om in de voors leverantie te connen continueren'. Maar ook over betalingen die wel plaats vonden, was de goudsmid niet erg te spreken, daar hij 'meesten tijt sijn gelt noch in kleijne specie van dubbelties bequam'.²³⁹

Op 22 januari 1689 diende Van Hoecke opnieuw een rekwest in (*bijlage II*, 127), waarbij hij zich beklagde dat hij voor het door hem geleverde

niet Volcomentlijck uijtte Post vande defroijementen is betaelt geworden, als hebbende in plaetse vande geheele voldoeninge, telckens vanden Heer Ontfanger de Willem [Daniël de Wilhem, ontvanger van de gemenelandsmiddelen van het kwartier van Amsterdam, 1676-1695] voor ider leverantie becomen een recipisse op het Noorderquartier, monterende nu tesamen (dat den Suppliant ten achteren is en noch tot sijnnne merckelijcken interest onder hem heeft) over de drie duijsent guldens Capitaal. Hebbende den Suppliant gemelte recipissen aende heeren van het Noorderquartier verthoont en daer op in alleronderdanicheijt versocht ordonnantie van betalinge. Waerop tot antwoort becomen heeft, geen verseeckeringe te connen geven, hoedanich, off wanneer die voldoeninge sal werden gedaen, maer dat altooren nootsaeckelijck ordonnantie op Hoorn [de zetel van Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier] moste werden besolliciteert, en wijders tot Alckmaer. En gemerckt Hoogh Mogende heeren den Suppliant, soo hij sijnnne penningen ten deele in het Noorderquaertier moet bevorderen, off doen solliciteren, telckens seer veel moeyten en oncosten sal hebben, jae ten minsten wel over de helft van het geene hij daer van voor fatzoen comt te genieten.

Voor zover bekend is het verzoekschrift van januari 1689 het laatste dat Adriaen van Hoecke indiende (afb. 2.27). Het is niet ondenkbaar dat de problemen met de betalingen Van Hoecke ertoe hebben gebracht om te stoppen met de leveringen aan de Staten-Generaal. In elk geval werd zijn rol het jaar daarop overgenomen door zijn zoon Johannes.

²³⁸ Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën*, 26-27.

²³⁹ NA, SG, inv.nr. 3316, fol. 214 (4 september 1687); *ibid.*, inv.nr. 3317, fol. 644 (3 juni 1688); *ibid.*, inv.nr. 3318, fol. 174 (26 augustus 1688).

TABEL 2.12 Leveringen door Johannes van Hoecke aan de Staten-Generaal in 1704

nr.	datum	aard	naam
1	1 mrt.	km.500	adjudant van generaal-majoor Hompesch
2	6 jun.	pil.1200	zoon van de graaf van Hohenlohe
3	12 aug.	km.800	Mortaigne, adjudant van Marlborough
		km.500	Johan van Onstein
4	11 sept.	km.1500	Daniel Parke (II)
		km.1500	kolonel Panton
		km.1000	ritmeester Breght
		km.800	Willem Vleertman
5	25 okt.	km.1300	Johan Wolfgang von Rathsamhausen
		km.1300	Anton Günther von Heespen
6	18 dec.	km.600	koerier van de Rooms koning
		km.400	Willem Vleertman
totaal		f 11.400	

km = keten; pil = pillegift.

Bron: NA, SG, inv.nrs. 3352-3353.

Pas op 30 april 1705 is opnieuw sprake van een bij de Staten-Generaal ingediend rekwes om uitbetaling van achterstallen.²⁴⁰ Van Hoecke jr. verzocht om betaling van zeven receptissen, die de Amsterdamse ontvanger Guillaum Pels ten laste van het Noorderkwartier had uitgeschreven. Alle receptissen stamden nog uit het voorgaande jaar; de oudste dateerde van 17 maart 1704. In het totaal ging het om een bedrag van f 2.735:18. Helaas ontbreken in de registers van de ordonnanties van betalingen op posten uit de staat van oorlog gegevens over het jaar 1704, zodat niet precies is aan te geven om welke betalingen het ging en wanneer het Noorderkwartier uiteindelijk de gevraagde betalingsordonnanties ten behoeve van Johannes van Hoecke uitschreef. In de resoluties van de Hoog Mogende Heren worden in het jaar 1704 de volgende leveranties vermeld (zie tabel 2.12)

Wellicht betrof de zevende levering een keten van f 800 voor de adjudant van de erfprins van Hessen-Kassel en een medaille van f 250, bestemd voor Willem Vleertman (*bijlage I, 1704-6a/b*). De Staten-Generaal bestelden deze presenten op 29 december 1704, maar de aflevering vond plaats op 13 januari 1705.²⁴¹

Was voor Johannes van Hoecke de situatie al ernstig, voor diens opvolger Johannes de Graef, die in 1708 leverancier van de Staten-Generaal werd, zouden de pro-

²⁴⁰ NA, SG, inv.nr. 3355, fol. 577 (30 april 1705). Zie voor het rekest: *ibid.*, inv.nr. 7628, 30 april 1705.

²⁴¹ Als we bij de in tabel 2.12 vermelde som van f 11.400 de keten van f 800 en de medaille van f 250 rekenen, komt het totaalbedrag uit op f 12.450. Het aandeel dat het Noorderkwartier hierin had te dragen (18¼ %) beloopt iets meer dan f 2.272.

blemen van het gewest Holland en het Noorderkwartier nog veel ernstigere gevolgen hebben. Als gevolg van de in 1702 uitgebroken Spaanse Successieoorlog was de al hoge schuldenlast van het gewest dusdanig gestegen dat aan de lopende verplichting niet langer kon worden voldaan. Het Noorderkwartier lijkt hier veel meer last van te hebben gehad dan het veel welvarender Zuiderkwartier.²⁴²

Uit een bij de Staten-Generaal ingediend rekwes van 29 februari 1712 bleek dat de goudsmid nog f 7.000 te goed had voor eerder gedane leveringen. Diens verzoek om een voorschot van 6.000 à 7.000 guldens 'dewijl hij Suppliant sonder contante penningen, geen Goudt konde opwisselen' werd ingewilligd.²⁴³ Maar in de daarop volgende jaren verslechterde de situatie in snel tempo: in een periode van twee jaar tijd van april 1714 tot mei 1716 diende de goudsmid maar liefst acht verzoekschriften bij de Staten-Generaal in. Uit de ingediende rekwesten bleek dat het Zuiderkwartier stipt aan zijn betalingsverplichtingen voldeed, maar dat de achterstand van het Noorderkwartier alleen maar groeide: van ruim 11.000 gulden in april 1714 tot bijna 12.500 gulden tegen het einde van 1715. De Staten-Generaal bleven doorgaan met het bestellen van zilverwerk en ketens en moesten bij herhaling aan De Graef voorschotten verstrekken om de opdrachten uit te kunnen voeren. Maar vanaf november 1715 liet de goudsmid weten niet langer te kunnen leveren. Hij had in de afgelopen jaren veel moeten lenen om het door de Staten-Generaal bestelde te kunnen leveren, maar was nu niet langer kredietwaardig.²⁴⁴

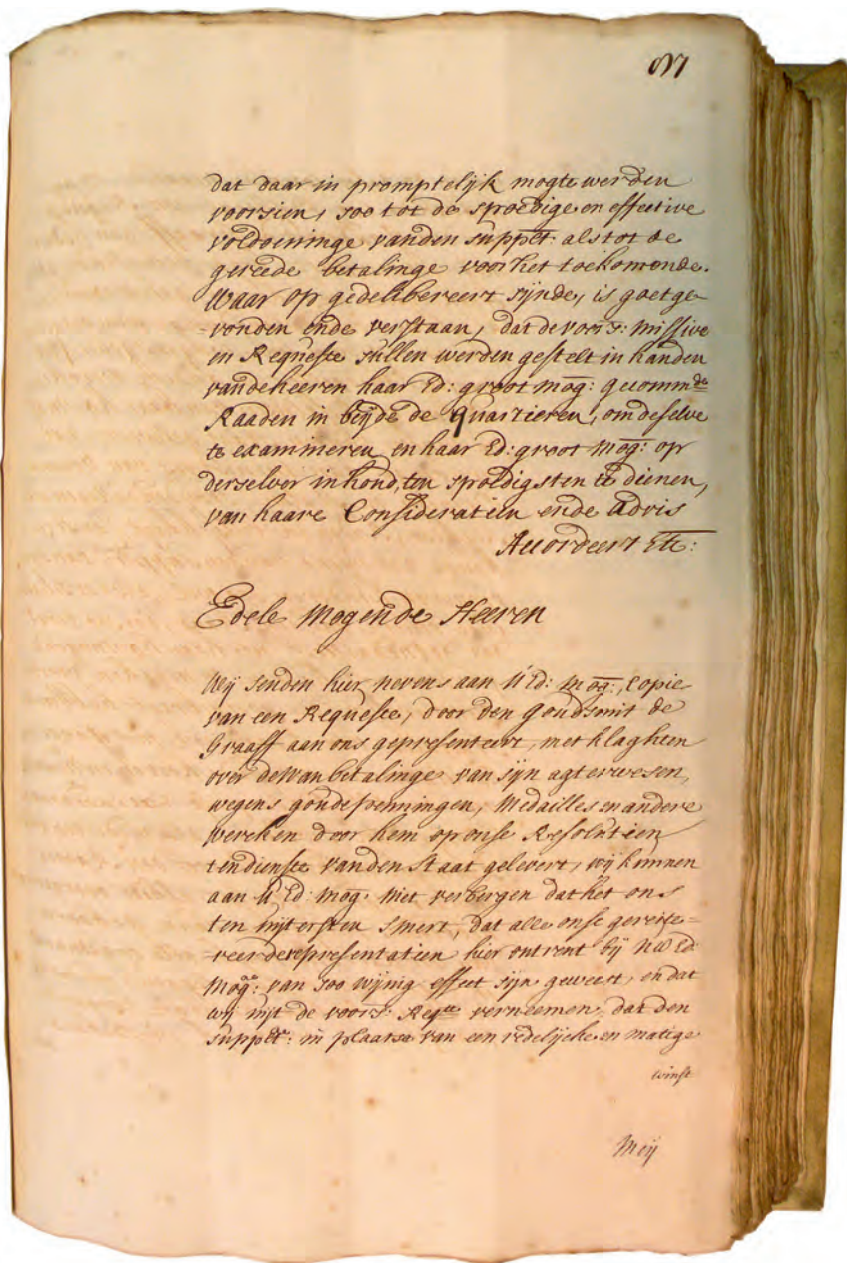
Veel haalden de smeebeden van de goudsmid niet uit. Aan zijn voorstel om het Zuiderkwartier de achterstallen van het Noorderkwartier te laten betalen, werd geen gevolg gegeven en ook zijn noodkreet dat hij 'genoodsaackt sal moeten zijn tot schande van hem, sijn vrouw, kinderen en nabestaande sig elders te begeeven en dat alleenlijk uijt oorsaacke van Leverantien voor geschencken, welke U Hoog Mog [...] aan Prinsen, Ministers &c: hebben gelieven te vereeren', had niet het gewenste resultaat. De Staten-Generaal zonden de klachten van goudsmid De Graef aan de Staten van Holland. In het begeleidende schrijven dat griffier François Fagel de Oude op 13 mei 1716 stuurde (*bijlage II, 144*), wezen de Hoog Mogende Heren op het 'groten disrespect en schande voor den Staat' en maanden zij de gewestelijke vergadering om de betalingsproblemen zo spoedig mogelijk op te lossen (afb. 2.28).²⁴⁵ Maar ook langs deze weg zou De Graef zijn achterstallige betalingen niet ontvangen. In de eerste helft van 1716 ging de goudsmid failliet. De personen voor wie de Staten-Generaal tussen november 1715 en mei 1716 bij De Graef een keten of een medaille hadden besteld, zouden hun present van Staat nooit ontvangen.

²⁴² Dormans, *Tekort*, 76-85.

²⁴³ Van Kerkwijk, 'Vereeringspenningen', 38.

²⁴⁴ Alle rekwesten van De Graef werden in de vergadering van de Staten-Generaal besproken: NA, SG, inv.nr. 3382, fol. 471 (21 april 1714) en fol. 671 (11 juni 1714); *ibid.*, inv.nr. 3385, fol. 14 (4 januari 1715); *ibid.*, inv.nr. 3386, fol. 447 (12 november 1715) en fol. 509 (23 november 1715); *ibid.*, inv.nr. 3388, fol. 126 (11 februari 1716), fol. 207 (3 maart 1716) en fol. 479 (13 mei 1716).

²⁴⁵ NA, SvH, inv.nr. 1432: Fagel aan Staten van Holland, fol. 86 e.v. (13 mei 1716).

dat daar in promptelyk mogte werden
voorzien, soo tot de spoedige, en effectieve
verdringinge vanden supplet, alstot de
gheue betalinge voor het toekomende.
Waar op gedebateert zijnde, is goet ge-
vonden inde verstaan, dat de voors. missive
in Requeste sullen worden gestelt in handen
vande heeren haer D. groot mog. quomme^{de}
Raaden in beide de Quartieren, om deselve
te examineren, en haer D. groot mog. op
derselver in kond, ten spoedigsten te dienen,
van haare Consideratien inde Advies
Aucordeert etc.

Edle Mogende Heeren

Wij senden hier namens aan H. D. in d. copie
van een Requeste, door den goudsmid de
Graeff aan ons gepresenteert, met klaghen
over de wanbetalinge van zijn agterwesen,
nemens goudsfranchisingen, Medailles, en andere
werken door hem op onse Requeste
tindienste vanden Staat gelevert, wijs komen
aan H. D. mog. mit verbugen dat het ons
ten hertorsten smert, dat alle onse gerve-
rederrepresentatien hier ontrent bij H. D.
mog. van zoo weinig effect zijn, geveert, en dat
wij niet de voors. Requeste vernemen, dat den
supplet, in plaace van een redelyke, en matige

wijst

Mij

Afb. 2.28 Schrijven van de griffier van de Staten-Generaal aan de Staten van Holland, 13 mei 1716. De Staten-Generaal verzoeken om goudsmid Johannes de Graef te betalen. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Staten van Holland]

Uiteindelijk zagen de Hoog Mogende Heren zich genoodzaakt om hun een gelijk bedrag in geld uit te betalen (*bijlage II*, 146).

De Graef deed zowel het rekwest van januari 1715 (*bijlage II*, 141) als ook dat van 12 november 1715 (*bijlage II*, 142) vergezeld gaan van een nauwkeurige opgave van de bedragen, die hij van het Noorderkwartier te goed had (afb. 2.29). In combinatie met gegevens uit de resoluties van de Staten-Generaal en informatie uit de registers van de ordonnanties van betalingen op posten uit de staat van oorlog, geven deze specificaties een uiterst gedetailleerd beeld van de omvang van de betalingsachterstand van het Noorderkwartier én van de ontwikkeling ervan gedurende het jaar 1715. Zo blijkt uit de gecombineerde gegevens (zie tabel 2.13) dat de Staten-Generaal tussen juli 1710 en mei 1716 bij De Graef 28 ketens, 14 medailles en vijf maal gouden of zilveren vaatwerk ten behoeve van pillegiften bestelden. Tot medio 1715 vervaardigde De Graef al het bestelde, maar de in november voor secretaris Van Rielle en de vier in 1716 bestelde presenten kon hij niet meer leveren. Uit de tabel blijkt dat betalingen die door het Noorderkwartier gedaan moesten worden, vier tot vijf jaar of soms nog langer op zich lieten wachten (zie tabel 2.13, kol. 10). Van de veertien betalingen die De Graef van het Noorderkwartier voor in de jaren 1710-1713 geleverd werk ontving, vonden er twee in 1717 en drie in 1718 plaats. Op dat moment was de goudsmid allang failliet. Niet duidelijk is of De Graef voor de resterende, op dat moment nog niet betaalde 30 leveringen ooit geld ontving.

Op 8 februari 1715 ontving De Graef f 943:15 als betaling voor de ketens van Rhebinder (*bijlage I*, 1710-2a), Kretschmar (*bijlage I*, 1710-2b) en De Viale (*bijlage I*, 1710-6), terwijl die van De la Feultrie (*bijlage I*, 1710-5) en de zoon van luitenant-generaal Pierre de Belcastel (*bijlage I*, 1710-3) al in mei van het voorgaande jaar waren betaald en eigenlijk niet in de specificatie van januari 1715 thuishoorden. Maar tegenover de uitbetalingen van mei 1714 en april 1715 ten bedrage van f 1.547 stonden nieuwe leveringen, waarvoor het aandeel van het Noorderkwartier f 2.373:11 bedroeg. Uiteindelijk had het Noorderkwartier in maart 1716 alle achterstallige betalingen uit 1710 voldaan. In de loop van 1717 werden een in 1711 geleverde keten én twee van de zeven in 1712 bestelde presenten afgerekend, terwijl in 1718 nog enkele leveringen uit 1711 en 1713 werden afbetaald.

Met het akkoord van 24 maart 1723 waarbij door de beide kwartieren nieuwe afspraken over de verdeling van kosten werden gemaakt en waarbij het principe van 'gehele posten' werd ingevoerd, kwam een einde aan de praktijk dat leveranciers door twee verschillende ontvangers werden betaald.²⁴⁶ Uit de liquidatiestaten blijkt dat de defroyementen van nu af aan volledig ten laste van het Zuiderkwartier kwamen. Vanaf dat moment ontbreken uitgaven op de post van defroyementen in de registers van de ordonnanties van betalingen op posten uit de staat van oorlog.

Na 1723 werden alle betalingen door de ontvanger van het kwartier van Amster-

246 Cf. supra, 191.

39

Deze onderstaande Oorcomantie, ras noogh te betaalen bij haar Ed. mag. d. h. van Noorderkwartier, ten Comptoir tot Steeren, aan Johannes de Graeff.

Jaar 1710		1 jaar 1713	
Den 1 ^{ste} Septem ber . . .	602 — 12	Den 23. April . . .	237 — 3 —
Den 16 ^{de} October . . .	201 — 11	Den 4 ^{de} Meij . . .	174 — 15 —
Den 6 ^{de} November . . .	2163 — 10	Den 20 ^{de} dito . . .	63 — 2 —
Den 21 ^{ste} dito . . .	329 — 3	Den 5 ^{de} Septe . . .	57 — 10 —
Den 20 ^{de} Decem ber . . .	230 — 10	Den 5 ^{de} Octo . . .	230 — 10 —
	3530 — 2		773 — 10 —
1 jaar 1711		1 jaar 1712	
Den 1 ^{ste} Januarij . . .	315 — 7 —		
Den 19 ^{de} dito . . .	356 — 15 —		
Den 6 ^{de} Julij . . .	239 — 1 —		
Den 2 ^{de} October . . .	234 — 10	Den 1 ^{ste} Meij . . .	230 — 10 —
Den 21 ^{ste} dito . . .	602 — 6 —	Den 19 ^{de} Julij . . .	50 — 3 —
Den 3 ^{de} Decem ber . . .	106 — 12	Den 6 ^{de} Septe . . .	223 — 6 —
	1934 — 11 —		520 — 7 —
1 jaar 1710		1 jaar 1713	
Den 10 ^{de} April . . .	304 — 5 —		
Den 27 ^{de} Meij . . .	2200 — 12 —		
Den 1 ^{ste} Julij . . .	606 — 17	Den 1 ^{ste} Maart 1713 . . .	1323 — 11 —
Den 10 ^{de} November . . .	120 — 15	Den 1 ^{ste} Junij 1713 . . .	1096 — 4 —
	3320 — 9 —		2419 — 15 —
<i>Volgt de Lateris van ieder jaar ten agtereven zijnde</i>			
Jaar 1710 . . .	3530 — 2 —		
1 jaar 1711 . . .	1934 — 11 —		
1 jaar 1712 . . .	3320 — 9 —		
1 jaar 1713 . . .	773 — 10 —		
1 jaar 1714 . . .	520 — 7 —		
1 jaar 1715 . . .	2419 — 15 —		
	12490 — 14 —		
Desomme totaals gebragt bedraegt . . .		12490 — 14 —	
<i>Enghen het geen bij Resolutie noogh gemaakt moet worden.</i>			

1711

Afb. 2.29 Bijlage bij het verzoekschrift van Johannes de Graef aan de Staten-Generaal, 12 november 1715. Overzicht van de achterstanden van het Noorderkwartier in de betalingen aan Johannes de Graef. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Staten van Holland]

dam voldaan. In de vanaf 1750 in het archief van Financie van Holland bewaard gebleven grootboeken zijn alle ordonnanties op de post van de defroyementen geregistreerd.²⁴⁷ Klachten over achterstallige betalingen behoorden na de reorganisatie van 1723 voorgoed tot het verleden.

Overhandiging

Nadat de door de goudsmid vervaardigde presenten ter vergadering van de Staten-Generaal waren getoond en de bijbehorende declaratie was voorgelezen, konden de geschenken aan de begunstigten ter hand gesteld worden. In de eerste decennia na het vertrek van Leicester zorgden de Hoog Mogende Heren zelf voor de uitreiking van de presenten die bestemd waren voor naar hun vaderland terugkerende buitenlandse gezanten. Uit haar midden benoemde de vergadering een aantal gecommiteerden in een besogne om de gezant vaarwel te zeggen, hem een goede terugreis te wensen en de geschenken uit haar naam aan te bieden. Doorgaans werden die heren gekozen, die voordien een rol hadden gespeeld bij de onderhandelingen en besprekingen met de gezant. Geregeld werden zij vergezeld door de raadpensionaris van Holland of door griffier Cornelis Aerssens.²⁴⁸

Zo werden in april 1592 de Gelderse gedeputeerde Casijn van der Hell en diens Overijsselse collega Johan Sloeth, samen met landsadvocaat Van Oldenbarnevelt naar de keizerlijke afgezant Otto Hendrik van Bylandt, vrijheer van Rheydt (*bijlage I, 1592-1*), gezonden om aan hem een ketting en twee gouden medailles te overhandigen.²⁴⁹ Toen Van Bylandt weigerde om het geschenk te aanvaarden en enkele dagen later bij zijn weigering bleef²⁵⁰, besloten de Hoog Mogende Heren om een van beide medailles aan Johannes Lodingius (*bijlage I, 1592-2*), gezant van paltsgraaf Johan Casimir, graaf van Palts-Simmern te overhandigen en de ketting met de andere medaille te vereren aan de Friese stadhouder Willem Lodewijk (*bijlage I, 1592-3*). Op 25 mei werd griffier Cornelis Aerssens, die de door de keizerlijke gezant geweigerde keten in bewaring had, gelast om deze aan de Friese gedeputeerde Wytze van Kammingha te overhandigen, ten einde deze samen met een aantal andere gecommiteerden aan de stadhouder aan te bieden.²⁵¹

In de eerste decennia van de zeventiende eeuw blijft het regel dat de Staten-Generaal de geschenken door leden uit hun eigen vergadering aan de vertrekkende gezant laten aanbieden, terwijl ook met regelmaat de griffier wordt afgezonden. Soms

²⁴⁷ NA, FH, inv.nrs. 200-244.

²⁴⁸ Zie over dergelijke besognes of commissies Groenveld, *Verlopend getij*, 75 e.v.

²⁴⁹ NA, SG, inv.nr. 3128, fol. 69 (13 april 1592) = Japikse (ed.), *RSG 1590-1592*, 601.

²⁵⁰ *Ibid.*, fol. 69 (13 april 1592) en fol. 109 (28 april 1592) = Japikse (ed.), *RSG 1590-1592*, 601: 'dat Zyne L. constantelijck is blyven weygerende t'accepteren de gouden ketten, hem gepresenteert'.

²⁵¹ *Ibid.*, fol. 139 (13 mei 1592) = Japikse (ed.), *RSG 1590-1592*, 528.

TABEL 2.13 Ontwikkeling van de achterstanden van het Noorderkwartier in de betalingen aan goudsmid Johannes de Graef, januari tot november 1715

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1710							
10/7	Willem Rhebinder [k.1500]						
	Louis Adriaan Kretschmar [k.1800]	21	4-6-29	3322:11	606:7	x	
4/9	zoon lt.-gen. Pierre de Belcastel [k.1500]	26	4-8-14	1504:13	274:12	x	
15/9	Quintus Sabbé [k.1800]						
	graaf van Corswarem [k.1500]	35	5-5-29	3302:0	602:12	x	x
22/9	De la Feultrie [k.1800]	28	3-7-27	1800:15	328:13	x	
6/10	Benedetto markies de Viale [k.1300]	25	4-4-2	1300:16	237:8	x	
16/10	George Lodewijk Mosburger [k.500]						
	Wicher van Swinderen [k.600]	28	5-4-28	1104:10	201:11	x	x
6/11	zoon kroonprins van Pruisen [pil]	36	5-4-7	11867:19	2165:18	x	x
24/11	Smissaert [k.1800]		5-3-20	1803:11	329:3	x	x
28/12	zoon vorst van Oost-Friesland [pil]	19	5-2-12	1265:0	230:18	x	x
1711							
5/1	Willem Vleertman [k.1000]						
	Jehuda Cohen [k.500]						
	Joseph da Costa [m.200]				315:7	x	x
19/1	Johan Balfour [k.1000]						
	Johan Verhoeff [k.1000]				356:15	x	x
6/7	J.H. (von) Hetterman [k.1300]	19	5-7-8	1309:16	239:1	x	x
2/10	zoon vorstin van Nassau [pil]	21	7-2-0	1285:0	234:10	x	x
22/10	Ernst Hendrik Israel [k.1800]						
	James Paterson [k.1500]	18	7-1-11	3300:7	602:6	x	x
3/12	secretaris graaf van Goess [m.500]						
	James Paterson [m.500]				186:12	x	x
1712							
20/4	Sebastiaan van Glabbeek [k.1300]						
	Willem Vleertman [k.600]	34	5-2-17	1908:11	348:11	x	x
27/5	zoon kroonprins van Pruisen [pil]				2208:12	x	x
28/7	Wilckes [k.1800]						
	graaf van Berlo [k.1500]				606:17	x	x
10/11	Frederik van Oosten [m.300]						
	Hermanus Wedda [m.300]				120:15	x	x
1713							
13/4	R. von Hymmen, heer van Plön [k.1300]				237:5	x	x
4/5	Paulus Scheltus [m.100zd]						
20/5	Carel Rumpf [m.100zd]	26	5-6-13	356:17	174:15	x	x
5/9	Filippo Nicola Donaudi [m.300]				65:2	x	x
5/10	markies del Borgo [k.1300]				57:10	x	x
					238:18	x	x
1714							
8/5	Giovanni Francesco graaf Bergomi [k.1300]				238:18	x	x
11/6	zoon Mensjikov [pil]						
19/6	Carel Rumpf [m.100zd]				58:3	x	x
6/9	Courtier [m.600]						
	Mortier [m.600]				223:6		x
20/9					730:0	x	*

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1715							
20/3	Thomas Wentworth, graaf van Strafford [k.6000] Charles Holzendorf [k.600]				1323:11 1096:4		x x**
14/6	Johan van Rielle [m.100zd]						
1716							
	Carel Rumpf [m.100zd] Willem Jacob 's-Gravezande [m.100zd] Johan Palmqvist [k.1300] kamerdienaar Duitse keizer [k.600]						

- (1) in de specificaties van goudsmid De Graef opgegeven data, waarop hij het door hem gemaakte in de vergadering van de Staten-Generaal presenteerde.
 - (2) naam van begunstigde, aard en waarde van de beloning
 - (3) tijd verstreken tussen de datum van levering en de door het Zuiderkwartier afgegeven betalingsordonnantie, weergegeven in dagen
 - (4) tijd verstreken tussen de datum van levering en de door het Noorderkwartier afgegeven betalingsordonnantie, weergegeven in jaren, maanden en dagen
 - (5) totaal van het door De Graef in rekening gebrachte bedrag
 - (6) aandeel van het Noorderkwartier in de betaling
 - (7) gegevens uit de specificatie, horende bij het rekest van 4 januari 1715
 - (8) gegevens uit de specificatie, horende bij het rekest van 12 november 1715
- k = keten; m = medaille; pil = pillegift; zd = zilveren dukatons.

* Het is onduidelijk waarop deze betaling betrekking heeft.

** Het is onduidelijk waarop deze betaling betrekking heeft.

Bron: NA, SvH, inv.nr. 1432, fol. 39 en inv.nr. 1897.

blijken de gezanten al te zijn vertrokken, zoals Henrick Ramelius, Duits kanselier van de koning van Denemarken (*bijlage I, 1606-1*), aan wie op 15 februari 1606 een keten van f 1.500 werd toegekend. Toen Mirou de keten op 8 maart afleverde, had de kanselier de hofstad al verlaten, waarop de vergadering besloot om hem het geschenk na te zenden.²⁵² En ook het Deense gezantschap dat eind 1607 met het oog op de bestandsonderhandelingen in Den Haag arriveerde, bleek op het moment dat de goudsmiden Marcus Duvoet en Hendrik en Jacques Mirou op 3 augustus 1608 de zeven benodigde ketens afleverden vrij plotseling te zijn vertrokken (*bijlage I, 1608-2a/g*). Een van de aan het gezantschap verbonden edellieden, jonker Pieter Hoendermarck, was achtergebleven om een antwoordbrief van de Staten-Generaal in ontvangst te nemen. Hoendermarck aanvaardde de hem aangeboden keten in dank, maar liet weten geen opdracht te hebben om ook de overige zes geschenken in ontvangst te nemen, waarna de Hoog Mogende Heren alsnog hun agent Robbert

252 NA, SG, inv.nr. 3156, fol. 114 (8 maart 1606) = Japikse (ed.), *RSG 1604-1606*, 641, nt. 4.

Falckenburg en Herman van Dulmen, klerk van de Raad van State, naar Amsterdam stuurden om de presenten te overhandigen. Op 4 september ontvingen Falckenburg en Van Dulmen voor de door hen gemaakte kosten tezamen een vergoeding van f 81:3:6.²⁵³

Na 1630 komt het nog maar hoogst zelden voor dat de leden van de Staten-Generaal persoonlijk de presenten aan de vertrekkende gezanten overhandigen. In plaats daarvan werden nu de opeenvolgende agenten van de Staten-Generaal met deze taak belast. Tot aan de val van de Republiek zouden zij de presenten van Staat aan de vertrekkende gezanten of hun zaakgelastigden overhandigen.

Heel anders was het gesteld met de ketens en medailles, die geschonken werden aan vlootvoogden en kapiteins vanwege behaalde overwinningen en op de vijand buitgemaakte schepen. Velen van hen kwamen persoonlijk in de vergadering verslag uitbrengen van hun verrichtingen. Enige tijd later werden zij opnieuw in de vergadering ontboden en ontvingen zij hun beloning. Zo maakte een aantal Nederlandse zeehelden zijn opwachting in de vergadering van de Staten-Generaal. Op 22 januari 1625 verscheen Jacob Willekens, admiraal in dienst van de West-Indische Compagnie (*bijlage I, 1625-2*). Vanwege de verovering van de Allerheiligenbaai in Brazilië ontving hij een keten van f 300 en een medaille van f 100.²⁵⁴ Op 23 januari 1629 compareerden Piet Heyn en admiraal Hendrick Cornelisz. Lonck (*bijlage I, 1629-1a/b*). Voor de verovering van de zilverbloot ontvingen zij ketens van respectievelijk f 1.500 en f 750 die hun door de griffier 'om den hals gehangen' werden.²⁵⁵ Twee weken later viel viceadmiraal Joost Banckert (*bijlage I, 1629-2*) voor zijn aandeel in de verovering van de zilverbloot een vergelijkbare eer te beurt.²⁵⁶ Anderhalf jaar later gaf Lonck opnieuw acte de présence, ditmaal in verband met de verovering van Pernambuco in Brazilië, waarvoor hem een keten van f 700 werd geschonken (*bijlage I, 1630-12*). Op 10 maart 1639 kreeg Maarten Harpertsz. Tromp 'staende vergaderinge' een keten van f 2.000 omgehangen, vanwege de klinkende overwinning behaald in de slag tegen de Duinkerker kapers (*bijlage I, 1639-2a*).²⁵⁷ En op 6 januari 1646 was het de beurt aan Witte Cornelisz. de With om een ketting van f 1.200 én een medaille in ontvangst te nemen, die hem waren toegekend vanwege zijn rol tijdens de Noordse Oorlog (*bijlage I, 1645-7*).²⁵⁸

Een heel bijzondere uitreiking vond plaats op 30 november 1781. Op die dag ontvingen viceadmiraal Johan Arnold Zoutman en de zes hoofdofficieren die het bevel hadden gevoerd over de schepen die in de slag bij Doggersbank tegen de Engelse vloot hadden gestreden een beloning.²⁵⁹ Aan Zoutman werd een ketting ge-

253 Japikse (ed.), *RSG 1607-1609*, 438-439; NA, SG, inv.nr. 12504, fol. 207 (4 september 1608).

254 NA, SG, inv.nr. 3184, fol. 31 (22 januari 1625) = Roelevink (ed.), *RSG 1624-1625*, nr. 1330.

255 *Ibid.*, inv.nr. 3188, fol. 48 (23 januari 1629).

256 *Ibid.*, fol. 93 (12 februari 1629).

257 *Ibid.*, inv.nr. 3245, fol. 77-78 (10 maart 1639).

258 *Ibid.*, inv.nr. 3252, fol. 9 (6 januari 1646).

259 Cf. infra, hoofdstuk III, 318-320.

schonken, waaraan een medaille van f 1.300 hing; de anderen ontvingen medailles ter waarde van f 1.300, hangend aan oranje linten (*bijlage I, 1781-2a/g*). Opmerkelijk was dat erfstadhouder Willem V de beloningen uitreikte én dat de plechtigheid in het Stadhouderlijk Hof plaats vond (afb. 3.29). De verlening geschiedde weliswaar in aanwezigheid van de ‘gecommitteerden van de Staten-Generaal tot de zaken van de zee’ en vertegenwoordigers van de verschillende admiraliteiten, maar uit de gehele gang van zaken was goed af te lezen hoezeer het politieke evenwicht in de Republiek inmiddels was verschoven.

Anders dan bij hedendaagse ridderorden en onderscheidingen het geval is, reikten de Staten-Generaal geen oorkonde of diploma uit aan degenen aan wie zij een gouden medaille schonken. Wel gaven zij in sommige gevallen een extract van de resolutie, waarbij zij tot de schenking hadden besloten. De in het Latijn en het Italiaans opgestelde brouillons voor een schenkingsbrief aan Gian Giacomo Belegno (*bijlage I, 1615-7*), de uit Naxos afkomstige dragoman van de Turkse sultan, zijn in dit geval als een uitzondering te beschouwen (afb. 2.30).²⁶⁰

Een enkele keer maken de resoluties van de Staten-Generaal melding van dankbrieven, gezonden door degenen die een keten of medaille ontvingen. Daarbij gaat het meestal niet om vertrekkende buitenlandse gezanten, die op grond van hun bediening een dergelijk afscheidspresent verwachtten, maar om personen, die op een dergelijke verering in het geheel niet hadden gerekend. Zo zijn er dankbrieven van David Foulis, secretaris van de koning van Schotland (*bijlage I, 1594-3*), van 9 april 1595²⁶¹ en van de Leidse hoogleraar Arabische talen Jacob Gool (*bijlage I, 1659-4d*), aan wie eind 1659 een keten van f 400 was verleend, omdat hij zich had ingezet bij de ontvangst van het gezantschap uit Salih (afb. 2.31).²⁶² Ook schout-bij-nacht Salomon Dedel (*bijlage I, 1781-2d*), een van de officieren die in de slag bij Doggersbank had gevochten, betuigde de Hoog Mogende Heren zijn dank: op 12 december 1781 liet de voorzitter van de vergadering Charles Bigot weten dat Dedel hem had opgezocht om hem ‘ten uitersten te bedanken voor de gesignaleerde preuke die aan hem was gegeven van het genoegen van haar Hoog Mogende over desselfs verrigting op den 5^e. Augustus deezes jaars’.²⁶³

Conclusie

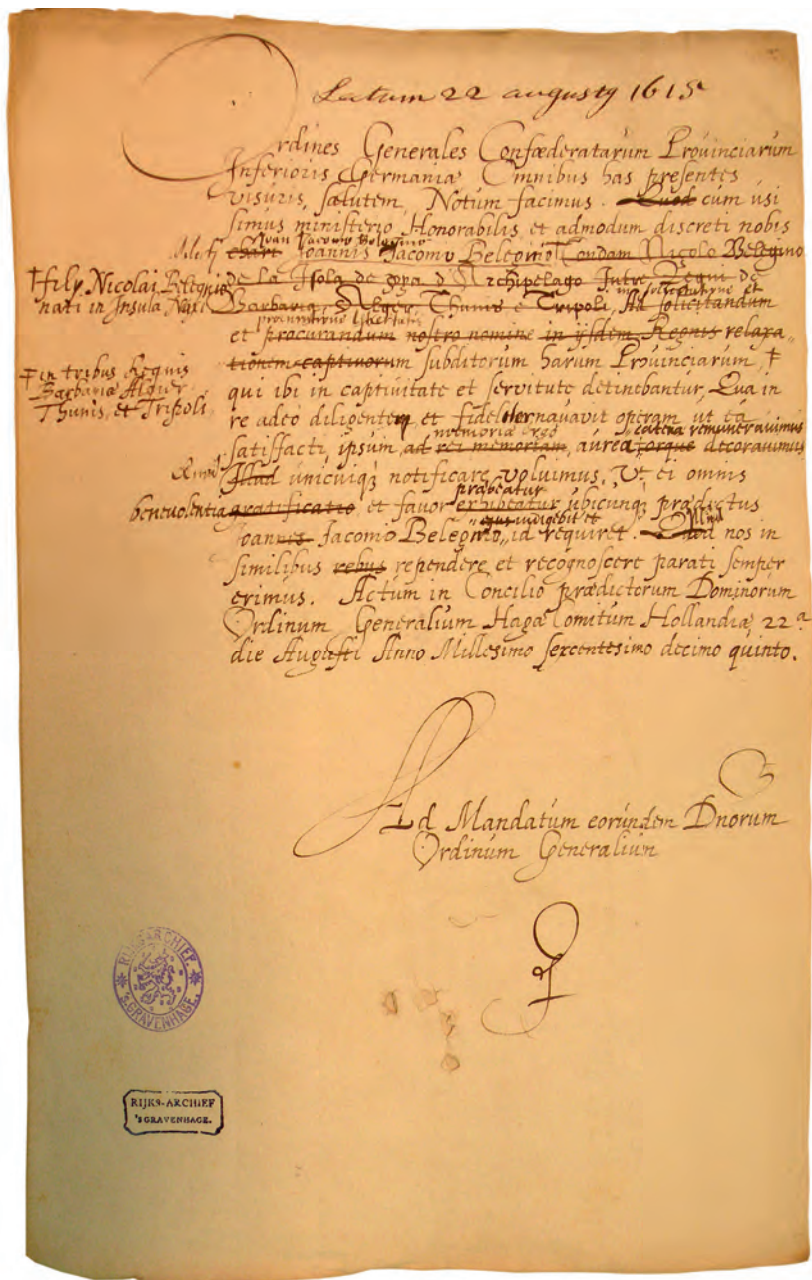
Vanaf het ontstaan van de Republiek gaven de Staten-Generaal presenten. Tot en met het eerste kwart van de zeventiende eeuw werden verschillende soorten ge-

²⁶⁰ NA, SG, inv.nr. 6889, 22 augustus 1615. Dragoman of drogman was de benaming voor vertalers, tolken en gidsen in dienst van het Turkse rijk.

²⁶¹ *Ibid.*, inv.nr. 3134, fol. 220 (29 april 1595) = Japikse (ed.), *RSG 1593-1595*, 452, nt. 2: brief van 9 april 1595.

²⁶² *Ibid.*, inv.nr. 5022, Gool aan Staten-Generaal, 7 november 1659.

²⁶³ *Ibid.*, inv.nr. 3616, fol. 920-921 (12 december 1781).

Afb. 2.30 Brouillon voor een oorkonde bestemd voor Gian Giacomo Belegno, dragoman van de sultan van Turkije, 22 augustus 1615. [Nationaal Archief, Den Haag. Archief Staten-Generaal]

7. 10. 1659

Goede Morgen Gedeerde,

Mijn Gedeerde, Het is blytich myn Anceps, gelyc
dat ick om gelycstact te sotten de Gedeerde, d'gelyc
van Gedeerde in de doornighe Gedeerde, d'gelyc
my, mynne Gedeerde, by U. So. Mo: souden te.
gelycstact worden, gelyc dat te d'gelyc van d'gelyc, vol.
gelyc U. So. Mo: xpoentur te oren, door d'gelyc.
gelyc d'gelyc my t'gelyc is, te gelyc d'gelyc
met te gelyc, mynne intentie in de boec.
gelyc gelycstact met and're gelycstact, gelyc
als te gelycstact bestaen in Staat nae myn
Gedeerde, te d'gelycstact d'gelyc, die ick mynne.
de als U. So. Mo: d'gelycstact d'gelyc
my gelycstact te d'gelyc. Welke ick mynne
x d'gelycstact te gelycstact van U. So. Mo: my
te gelycstact te gelycstact d'gelycstact, te gelycstact
gelycstact d'gelycstact te gelycstact te gelycstact
van d'gelycstact U. So. Mo: gelycstact d'gelycstact
te gelycstact te d'gelycstact, gelycstact altyt de
d'gelycstact d'gelycstact van U. So. Mo: gelycstact d'gelycstact
te gelycstact te gelycstact, te d'gelycstact, als te gelycstact.
te gelycstact te gelycstact, om met alle
mogelyche d'gelycstact te d'gelycstact, dat ick te
d'gelycstact te gelycstact van U. So. Mo: te gelycstact
gelycstact d'gelycstact te gelycstact te d'gelycstact gelycstact.
Waar mede

Goede Morgen Gedeerde,

Mijn Gedeerde, ick Soet Anceps, gelycstact
te gelycstact U. So. Mo: te gelycstact d'gelycstact in d'gelycstact
Gelyc

schenken gegeven, zoals goud- en zilverwerk, tapijten en kostbare boeken. Een bijzonder eerbewijs, dat aan sommige Italiaanse ambassadeurs en militairen werd geschonken, was het recht om de Generaliteitsleeuw aan het eigen familiewapen toe te voegen. Na die tijd worden ketens, kettingen en medailles het standaardgeschenk. De beslissing om een verering te geven werd in de vergadering van de Staten-Generaal genomen, doorgaans in de ordinaris vergadering, incidenteel in de secrete vergadering. In de besluitvorming speelden retroacta een belangrijke rol. Om deze snel op te kunnen zoeken, legden de griffiers lijsten aan met verwijzingen naar eerder genomen besluiten over vereringen. Een aantal van deze lijsten is in het griffiersarchief van de familie Fagel bewaard gebleven. Hierin bevinden zich eveneens een aantal verschillende versies van een uitgebreider compendium, waarin de richtlijnen voor de ontvangst van buitenlandse gezanten zijn vastgelegd. De oudste versies lijken te dateren uit de periode kort voor 1700. Rond 1670 kreeg een stelsel van verschillende vereringen vorm, dat was gebaseerd op de rang van de gezant. Afhankelijk daarvan werden ketens van f 6.000, f 1.300, f 600 en f 300 uitgereikt. Aan het einde van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw werden stempels van verschillende grootte gesneden om de bijbehorende medailles te kunnen slaan.

De Staten-Generaal kenden vaste leveranciers, die vaak enkele decennia lang alle bestelde presenten leverden. De kettingen werden door Haagse goudsmeden vervaardigd. Hieraan hing men triomfpenningen die aan de Munt van Holland werden besteld. Na 1628 nam de door essayeur-generaal Laurens van Teylingen gesneden penning met de emblemata van de zeven gewesten en de Staten-Generaal de plaats van de triomfpenningen in. Na Van Teylingens overlijden werden de medailles door Haagse goudsmeden afgegoten. In 1667 werden de stempels voor een tweede, kleinere slagpenning gesneden. In 1691 werd definitief afgestapt van gietpenningen en overgestapt op geslagen penningen die eerst met een valpers en, vanaf 1704, met een schroefpers werden geslagen. Deze schroefpers was opgesteld in een lokaal achter de Kloosterkerk te Den Haag.

Ter controle van het goudgehalte werden de vervaardigde presenten in de zeventiende eeuw incidenteel én vanaf 1711 structureel geëssaieerd. Het essaai werd uitgevoerd door de essayeur-generaal. Uit zeventiende-eeuwse rekeningen en de achttiende-eeuwse essaairapporten blijkt dat goudsmeden met instemming van de griffier tegen baar geld kettingen en medailles van vertrekkende gezanten overnamen om ze vervolgens opnieuw aan te bieden aan de Staten-Generaal. De gezant ontving de tegenwaarde van het present in contant geld, terwijl de goudsmid maakloon en essaikosten verdiende. In de zeventiende eeuw zijn ketting en medaille beide van werkgoud, dat een goudgehalte van 22 karaat heeft. Vermoedelijk met de introductie van slagpenningen werd voor de medailles overgestapt op hoogwaardiger fijngoud, dat een gehalte van 23 karaat 7 grein had. Het zachtere fijngoud leende zich vermoedelijk beter voor het slaan van penningen dan het werkgoud, wat de levensduur van de stempels ten goede kwam.

Nadat de presenten waren geëssaieerd, werden ze in de vergadering van de Hoog Mogende Heren getoond. Om de rekening op te kunnen maken, werden ze voorafgaand aan de vergadering gewogen.

Alle diplomatieke presenten werden betaald uit de post van de defroyementen. Hiervoor werd een bedrag geoormerkt dat tegen het midden van de zeventiende eeuw was opgelopen tot f 300.000 per jaar. Elk gewest werd geacht een gedeelte van dit bedrag te dragen. De hoogte van de gewestelijke bijdragen werd vastgesteld aan de hand van de in 1616 overeengekomen quotentabel, met dien verstande dat Holland de helft van het bedrag volledig voor zijn rekening nam, waarna de andere helft over de zeven gewesten werd omgeslagen. Op deze wijze oefende het gewest een grote invloed uit op het buitenlandse beleid van de Republiek. De gewestelijke bijdragen werden niet in de kas van de Generaliteit betaald: in plaats daarvan betaalden de gewesten rechtstreeks aan de militairen en belanghebbenden die op hun repartitie stonden. In de praktijk betaalde Holland alle diplomatieke presenten. Overigens verliepen de betalingen lang niet altijd soepel: een groot aantal rekwesten uit het tweede kwart van de zeventiende eeuw maakt duidelijk dat goudsmiden zich geregeld beklagden over achterstallige betalingen. In de jaren tachtig van de zeventiende eeuw én vooral tijdens de Spaanse Successieoorlog namen de betalingsproblemen heel ernstige vormen aan. Vooral het Noorderkwartier slaagde er niet in om aan zijn betalingsverplichtingen te voldoen, hetgeen uiteindelijk tot het faillissement van goudsmid Johannes de Graef leidde.

Tot ongeveer 1630 worden de geschenken aan de vertrekkende gezant overhandigd door een commissie uit de vergadering van de Staten-Generaal; nadien is het de agent die verantwoordelijk is voor de overhandiging van de presenten. Anders is het gesteld met de ketens, kettingen en medailles bestemd voor verdienstelijke vlootvoogden en militairen. Geregeld verschijnen zij in de vergadering, waar zij hun beloning omgehangen krijgen. Een heel bijzondere uitreiking vond plaats op 30 november 1781 toen stadhouder Willem V op het Stadhouderslijk Hof aan de officieren die bij Doggersbank tegen de Engelsen hadden gestreden hun beloningen uitreikte.